

Prikaz nacionalne povijesti između dva svjetska rata u hrvatskim i srpskim udžbenicima za 8. razred osnovne škole

Tomić, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:482445>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

Ivana Tomić

PRIKAZ NACIONALNE POVIJESTI IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA U HRVATSKIM I
SRPSKIM UDŽBENICIMA ZA 8. RAZRED OSNOVNE ŠKOLE

Diplomski rad

Rijeka, 2021.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA POVIJEST

Ivana Tomić

PRIKAZ NACIONALNE POVIJESTI IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA U HRVATSKIM I
SRPSKIM UDŽBENICIMA ZA 8. RAZRED OSNOVNE ŠKOLE

Diplomski rad

Diplomski studij: Povijest/Pedagogija

Mentor: izv. prof. dr. sc. Vjeran Pavlaković

Rijeka, 2021.

UNIVERSITY OF RIJEKA
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

Ivana Tomić

REVIEW OF NATIONAL HISTORY BETWEEN TWO WORLD WARS IN CROATIAN
AND SERBIAN TEXTBOOKS FOR THE 8TH GRADE OF ELEMENTARY SCHOOL

Master Thesis

Master study: History/Pedagogy

Mentor: assoc. prof. Vjeran Pavlaković

Rijeka, 2021.

Izjava o autorstvu diplomskog rada

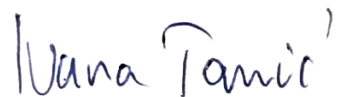
Ovom izjavom potvrđujem da sam osobno napisala diplomski rad pod nazivom: *Prikaz nacionalne povijesti između dva svjetska rata u hrvatskim i srpskim udžbenicima za 8. razred osnovne škole.*

Svi dijelovi rada koji su citirani ili parafrazirani jasno su označeni kao i njihovi izvori te su navedeni u popisu literature na kraju rada.

Ime i prezime studenta: Ivana Tomić

Datum: 22.6.2021.

Vlastoručni potpis:

Handwritten signature of Ivana Tomić in black ink.

Sažetak

Ovaj diplomski rad bavio se analizom nacionalne povijesti međuratnog razdoblja u hrvatskim i srpskim udžbenicima povijesti za 8. razred osnovne škole. Analiza međuratnog razdoblja izvršena je kroz 6 tema: raspad Austro-Ugarske i nastanak Kraljevstva SHS; unutarnja politika Kraljevine SHS do 1928. godine; atentat u Narodnoj skupštini i posljedice (šestosiječanjska diktatura i Oktroiirani ustav); začetci jačanja (ekstremnih) desničarskih organizacija i atentat u Marseilleu; hrvatsko pitanje i njegovo rješenje (osnivanje Banovine Hrvatske) te vanjska politika, gospodarstvo, kultura, društvo, umjetnost, znanost i sport Kraljevine Jugoslavije. Došlo se do zaključka kako hrvatski udžbenici više pišu o međuratnom razdoblju od srpskim. Također, zaključilo se i kako se u hrvatskim udžbenicima narativ gradi na priči o patnjama koje su Hrvati proživljavali u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, dok je srpski narativ usmjeren na Srbiju kao državu koja je donijela pobjedničku slavu u novu državu, a Hrvatima se zamjeraju separatističke težnje. Obje države u udžbenicima grade narativ međusobnog sukoba i tenzija koje su obilježile razdoblje Kraljevine Jugoslavije.

KLJUČNE RIJEČI: *Kraljevina SHS, Kraljevina Jugoslavija, odnos Hrvata i Srba, politike povijesti, udžbenici povijesti*

Summary

This thesis analysed national history of interwar period in Croatian and Serbian history textbooks for the 8th grade of elementary school. The analysis was conducted through 6 topics: the desintegration of Austro-Hungarian Empire and the formation of the Kingdom of SCS (Serbs, Croats and Slovenes); the internal policy of the Kingdom of SCS until 1928; the assassination in the National Assembly and its consequences (6 January dictatorship and Octroic constitution); foundations of (extreme) right-wing organizations and assassination in Marseille; the Croatian question and its solution (establishment of Banate of Croatia) and foreign policy, economy, culture, society, art, science and sports in the Kingdom of Yugoslavia. It was concluded that Croatian textbooks offer more materials about the interwar period than Serbian ones. It was also concluded that in Croatian textbooks narrative was built on the story of suffering that Croats experienced in the Kingdom of SCS/Yugoslavia, while the Serbian narrative is focused on Serbia as a country that brought victorious glory to the new state and Croats are criticized for their separatist aspirations. Both of these countries (Croatia and Serbia) in their textbooks build the narrative of mutual conflict and tensions that marked the period of the Kingdom of Yugoslavia.

KEY WORDS: *history politics, history textbooks, Kingdom of SCS, Kingdom of Yugoslavia, relationship between Croats and Serbs*

Sadržaj

1. Uvod.....	8
2. Pregled prijašnjih istraživanja.....	10
2.1. Politike povijesti u Hrvatskoj i Srbiji.....	12
2.2. Prethodno provedena istraživanja udžbenika povijesti	15
3. Metodologija istraživanja.....	28
3.1. Analizirani udžbenici	32
4. Analiza hrvatskih i srpskih udžbenika	38
4.1. Raspad Austro-Ugarske i nastanak Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca	38
4.2. Unutarnja politika Kraljevine SHS do 1928. godine.....	49
4.3. Atentat u Narodnoj skupštini i posljedice (šestosiječanjska diktatura i Oktroirani ustav). 56	
4.4. Začetci jačanja (ekstremnih) desničarskih organizacija i atentat u Marseilleu	63
4.5. Hrvatsko pitanje i njegovo rješenje (osnivanje Banovine Hrvatske)	68
4.6. Vanjska politika, gospodarstvo, kultura, društvo, umjetnost, znanost i sport Kraljevine Jugoslavije.....	72
5. Zaključak.....	83
6. Literatura.....	88
6.1. Primarni izvori.....	88
6.2. Sekundarni izvori	88
7. Prilozi	93

1. Uvod

„Nema prošlosti samo jedne nacije, ona se i oblikuje kao zaseban kolektivni identitet u odnosu spram drugog.“ (Cipek, 2007:22)

Navedeni nam citat može poslužiti kao savršen uvod u teme kojima se ovaj diplomski rad bavi. Hrvatski politolog Tihomir Cipek u citatu je sažeo ključnu bit procesa izgradnje nacije i njenim osnivačkim mitova budući da je u etnocentričkom i nacionalističkom pristupu naciji jedan od najvažnijih aspekta posebnost nacije. Drugim riječima, ono po čemu se ona razlikuje od drugih. Također, u svrhu pozitivne slike nacije, ključno je da nacija ima i svoju patničku stranu, tj. važno ju je prikazati kao žrtvu. Prikazivanje nacije kao žrtve (najčešće od strane susjednih zemalja koje su htjele preoteti teritorije koji nisu „povijesno i etnički“ njihovi) kao i težnja isticanju posebnosti određene nacije stvara „mi vs. oni“ stav u društvu i javnom mišljenju. Upravo taj stav Cipek ističe kao ključan za proces izgradnje i „održavanja“ osjećaja nacije u određenom društvu. No, u današnjem svijetu gdje se sve češće spominju trendovi globalizacije, gdje Europska unija teži jedinstvu europskih zemalja, valja se zapitati kakav je stav prisutan u društvu. Koliko je prisutan nacionalistički pogled, a koliko se teži procesima europskog (a i globalnog) ujedinjenja?

Jedno od najnovijih istraživanja političke pismenosti, znanja i stavova mladih koji završavaju srednju školu (Baketa, Bovan, Matić Bojić, 2021) pokazalo da je ispitanici danas u većoj mjeri ističu demokratske stavove i vrijednosti, no razina političke pismenosti je i dalje niska. Iako su u globalu rezultati bolji od onih iz školske godine 2014./2015., u svakom slučaju zabrinjavajućim valja istaknuti kako određeni mladi pojedinci posjeduju ekstremne političke i povijesne stavove koji nisu u skladu s demokratskim vrijednostima kojima Europska unija teži. Živimo u društvu gdje mali (no određen) broj mladih osoba smatra da su pravi Hrvati jedino katolici (14%), da je hrvatska tradicija bogatija od tradicije drugih naroda (28%), da je obilježavanje događaja iz Domovinskog rata važnije od obilježavanja događaja iz Drugog svjetskog rata (47%), da je uporaba pozdrava „Za dom spremni“ na spomenicima Domovinskom ratu opravdana (44%) itd. Iako, naprotiv, ima rezultata gdje su mladi iskazali i veliki postotak demokratskih stavova i vrijednosti, u određenim pitanjima dosta velik dio njih je ostao suzdržan (npr. o tome je li NDH bila fašistička tvorevina, je li SFRJ bila komunistička zemlja ili jesu li Hrvati bili u podređenom položaju u SFRJ). Ovakvi rezultati mogu dovesti u pitanje i sam obrazovni sustav, budući da je

vidljiva određena zbunjenost i nesigurnost mladih po pitanju razumijevanja prošle i današnje političke scene. Shodno tome, u pitanje valja dovesti same udžbenike povijesti, budući da se upravo kroz njih većina učenika po prvi put susreće s poviješću i kao takvi su vrlo važni faktor u izgradnji kolektivnog sjećanja nacije i javnog mišljenja društva. Tako da se valja zapitati: na koji način oni obrađuju navedene teme kad mladi pojedinci osjećaju nesigurnost pri formiranju povijesnih i političkih stavova?

Stoga se postavilo pitanje: kako hrvatski udžbenici obrađuju određene teme, posebice iz novije nacionalne povijesti. U skladu sa već spomenutim stavom „mi vs. oni“ u ova su razmišljanja uključeni Srbi (za koje možemo reći da su i dalje istaknuti kao „najveći neprijatelji“ hrvatske nacije). Kroz ta pitanja se došlo do teme ovog diplomskog rada: usporedba hrvatskih i srpskih udžbenika povijesti. Ključno je pitanje bilo: koje razdoblje odabrati? Budući da se mnogo toga istraživalo i pisalo o Drugom svjetskom ratu, NDH, partizanima, Socijalističkoj Jugoslaviji, ali i Domovinskom ratu, kao period za analizu uzet je međuratni period. Kao glavni argument za izbor tog perioda je svakako činjenica da on nije mnogo istražen u udžbenicima. No, autorica važnost ovog razdoblja vidi i u činjenici da je to prvi pokušaj stvaranja jugoslavenske države – prvi pokušaj suživota hrvatskog i srpskog naroda (kao temeljnih aktera ove analize). Također, to je razdoblje iz kojeg svi kasniji problemi između ova dva naroda izvire: odnosi Srba i Hrvata u drugoj Jugoslaviji i dalje su bili pod utjecajima događaja iz prve Jugoslavije, posebice se to vidjelo nakon Titove smrti i početka raspada komunističkog režima.

Tako se došlo do konačne teme ovog istraživanja: analiza načina na koji hrvatski i srpski udžbenici povijesti za 8. razred osnovne škole obrađuju nacionalnu povijest međuratnog razdoblja. Cilj istraživanja bio je utvrditi koji događaji se ističu kao povijesno (i politički) bitni, kako se oni obrađuju u hrvatskim, a kako u srpskim udžbenicima te u kojoj su mjeri udžbenici usredotočeni samo na hrvatsku/srpsku povijest, a koliko povijest ovog razdoblja obrađuju u cjelini jugoslavenske države. U udžbenicima se nastojalo istražiti koji su događaji izneseni učenicima, s kojim uzrocima i posljedicama se povezuju i prikazuju li se u hrvatskim i srpskim udžbenicima na isti način. Temeljni cilj je bio donijeti jedan obuhvatan pregled glavnih tema i događaja nacionalnog međuratnog razdoblja koji se obrađuju u udžbenicima povijesti za osnovnu školu u Republici Hrvatskoj i Srbiji.

2. Pregled prijašnjih istraživanja

Tema ovog rada pripada u sferu istraživanja politike povijesti. Politika povijesti relativno je nova istraživačka disciplina. Nastala je iz kulturoloških istraživanja iz kojih se prvo oblikovala politika identiteta, a zatim u sklopu nje i politika povijesti (Cipek, 2007). Prvi put se javlja u Njemačkoj tijekom 90-ih godina kada njemački povjesničari počinju propitkivati kako kolektivna sjećanja Nijemaca iz Istočne i Zapadne Njemačke utječu na njemačko ujedinjenje (Koren, 2012). Pojam politike povijest (izvorno: *Geschichtspolitik*) prvi put je upotrijebljen 1986. godine. Politika povijesti u početku je bio negativan pojam, povezan uz historiografske kontroverze i instrumentalizaciju povijesti u političke svrhe. No, kasniji njemački znanstveni definiraju taj pojam i razrađuju ga kao analitičku kategoriju, čime on gubi svoje negativne konotacije (Koren, 2012). Jedan od tih znanstvenika bio je Edgar Wofrum koji je politiku povijesti definirao kao istraživačku temu „koja problematizira političku dimenziju povijesti“ (Koren, 2012:11). Za njega politika povijesti djeluje na javnost, odnosno realizira se u tome da pojedinci koji imaju vlast nastoje učvrstiti ili promijeniti stavove ili interese društva, mobilizirati sljedbenike i učvrstiti grupne identitete. U ovom slučaju pojedinci koji imaju vlast ne moraju nužno biti osobe na vlasti u državi (iako su one svakako uključene u njih). Osim političara na vlasti, među utjecajne pojedince također spadaju i novinari, znanstvenici i intelektualci (Koren, 2012). Pojednostavljeno rečeno, politika povijesti bavi se načinom na koji politika koristi povijest: kako, zašto, s kojim namjerama određena povijesna iskustva postaju u nečijoj politici relevantna.

Ova istraživačka disciplina i dalje je većinski dominantna u Njemačkoj, dok je u drugim dijelovima svijeta ona još uvijek u procesu etabliranja. U hrvatskom istraživačkom opusu politikom povijesti bavili su se Tihomir Cipek i Snježana Koren. Također, značajan doprinos dao je i Stevo Đurašković koji donosi pregled politike povijesti koju je vodio HDZ u 90-ih godinama 20. stoljeća. Većina istraživačkih radova koja se bavila tematikom politike povijesti veže se uz analize školskih udžbenika povijesti, što je bila tema i ovog rada. Nije slučajno što se većina radova bavi upravo analizom školskih udžbenika kako bi utvrdila neka obilježja načina na koji se povijest upotrebljava u političke svrhe. Snježana Koren (2012) ističe kako se upravo uz pomoć nastavnih programa, udžbenika i programa stručnog usavršavanja nastavnika može steći najbolji uvid u politike povijesti. Navedena je autorica detaljno obradila teme politike povijesti svojoj knjizi *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945.-1960.)*. Autorica Koren bavila se načinom na koji je „povijest

ponovno ispisana“ stvaranjem komunističke Jugoslavije i načinom na koji se s udžbenika po sovjetskom modelu prešlo na domaći model.

Cipek (2007) ističe da politika povijesti stvara „mi-osjećaj“ kao odrednicu identiteta po kojom se razlikujemo od drugih. Drugim riječima, politika povijesti važna je za stvaranje kolektivnog, nacionalnog identiteta kao i stvaranja osjećaja trajnosti. Uz to, politika donosi zakone i odluke uz pomoć kojih se određuje što je iz povijesti vrijedno pamtiti. Najbanalniji i najčešći primjeri za to su državni blagdani i manifestacije.

Za daljnju razradu istraživačkih pitanja ovog rada važno je spomenuti i pojam kulturnog pamćenja kojim se bavio Jan Assman. Osnovna karakteristika kulturnog pamćenja koja je važna za ovaj rad jest činjenica da nije bitna činjenična, nego zapamćena povijest (Assman, 2006). Koren (2012) pojašnjava da u aspektu školskih udžbenika to znači sljedeće: što treba zapamtiti, a što ne. Kulturno pamćenje je u direktnoj poveznici s politikom povijesti, budući da i ona proučava koji se povijesni događaji i zašto ističu kao politički bitni (Cipek, 2007). Mnogo je načina na koji se kulturno pamćenje određene grupe (nacije) oblikuje. Baumeister i Hasting (1997; prema Petrović, 2007) ustanovili su osnovne strategije i mehanizme kojima se oblikuju sjećanja:

- 1) selektivno izostavljanje (ignorira se i izostavlja događaj koji može prouzročiti lošu sliku o grupi; od događaja ostaje samo ono pozitivno što zatim omogućava grupi da zadrži pozitivnu sliku o sebi)
- 2) izmišljanje (fabriciranje/lažiranje) događaja (stvaraju se lažna sjećanja grupe; rijetko se koristi budući da je lako provjeriti lažne činjenice)
- 3) preuveličavanje i uljepšavanje (relativno često korištena i uobičajena strategija gdje se određeni detalj/događaj preuveličava ili se ističu samo njegove pozitivne strane, često dotjerane)
- 4) povezivanje nasuprot rastavljanju (jesu li događaji u interpretaciji međusobno povezani ili ne; koji uzroci događaja se navode – isticanjem samo nekih uzroka može doći do pogrešne interpretacije događaja iako su činjenice na kojima se interpretacija bazira točne)
- 5) okrivljavanje druge strane (fokus se stavlja na (stvarna ili izmišljena) nedjela protivnika dok ne dođe do toga da se nedjela naše strane minimiziraju ili opravdavaju nedjelima protivnika; krajnji oblik ove strategije je pripisivanje svojih nedjela drugima)

6) okrivljavanje okolnosti (ukoliko krivicu za nedjela ne možemo prebaciti na drugog, krivica se prebacuje na okolnosti i tako se minimizira vlastita odgovornost grupe za nedjela)

7) kontekstualni okvir (povijesni događaji imaju mnoštvo složenih uzroka, povoda, posljedica i utjecaja, no te složene faktore potrebno je reducirati na jednostavniji nivo kako bi se oni lakše objasnili; zbog toga „biram“ uzročno-posljedični lanac koji ćemo istaknuti čime stvaramo kontekst događaja koji može stvoriti pozitivnu sliku grupe)

U ovom radu provjerit će se jesu li u udžbenicima vidljive neke od ovih strategija oblikovanja kolektivnog sjećanja. Ako jesu, pokušat će se utvrditi koje, na koji način i u kojim događajima su one primijenjene.

Budući da se kroz obrazovanje oblikuju misli društva, upravo se uz pomoć nastave povijesti i udžbenika može zaključiti koji događaji su politički bitni – oni koji se u udžbenicima najviše ističu. Na temelju toga, ovaj je rad pokušao utvrditi koji povijesni događaji su posebno istaknuti u osnovnoškolskim udžbenicima povijesti u Republici Hrvatskoj i Srbiji na temelju čega se zatim može zaključiti koji povijesni događaji su danas politički značajni i iz kojeg razloga.

2.1. Politike povijesti u Hrvatskoj i Srbiji

Promjena politike povijesti u SFRJ započela je 80-ih godina i bila je uzrokovana političkom krizom u državi. Tada, s procesima liberalizacije društva, dolazi i do napuštanja dotadašnje politike koja je bila orijentirana na „nekritičkom veličanju uloge Tita i partizanskog pokreta“ (Cipek, 2007:16). Nakon toga, politika povijesti orijentirala se na buđenje nacionalističkih osjećaja u društvu, idealan primjer za to jest Miloševićeva politika 90-ih godina, no i politika HDZ-a može poslužiti kao dobar primjer u Hrvatskoj. Pod utjecajima nacionalizma, došlo je do reinterpretacija jugoslavenske povijesti. Tako su npr. određeni srpski nacionalistički orijentirani povjesničari zaključili kako je Tito zapravo Hrvat, a KPJ je bila u rukama Slovenaca i Hrvata¹.

Budući da je fokus ovog rada bio na međuratnom razdoblju, kao značajnu godinu u historiografiji svakako treba istaknuti 1918. Olivera Milosavljević (2007) navodi da je 1918. značajna kao godina

¹Više o tome može se pročitati u: Cipek, T. (2007). Politike povijesti u Republici Hrvatskoj: Od „puška puče“ do „Hristos se rodi“. Cipek, T., Milosavljević, O. (ur.), *Kultura sjećanja 1918: Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti* (str. 13-26). Zagreb: Disput.

kad dolazi do prekida dugogodišnje „prirodne“ povijesti nacije – zajednička država Južnih Slavena problematična je jer je u isto vrijeme bila i „naša, zajednička“, no dovela je i do razbijanja „prirodnog“ razvoja svake od nacija koju je uključivala. Pojam „naša, zajednička“ kontira pojmu „tuđa“ što bi se odnosilo na austrougarsku i osmansku vlast. Zbog razbijanja „prirodnog“ razvoja nacija, odnosno zbog programa integriranog jugoslavenstva, ova je država viđena kao „tamnica“. Milosavljević (2007) kao najrasprostranjeniji stav o nastanku Kraljevine Jugoslavije među srpskom inteligencijom ističe mit o osloboditeljima i oslobođenim, pobjednicima i poraženim. Taj je mit nastao sredinom 80-ih godina, a prvi ga je definirao Dobrica Ćosić. Baziran je na kontradiktornosti uz pomoć koje je formiran stav o Kraljevini Jugoslaviji. U takvom slučaju pobjednici su dobivali veća prava, dok su oslobođeni trebali biti zahvalni svojim osloboditeljima. Tako Milosavljević (2007) navodi sljedeća pitanja i odgovore na njih po navedenom stavu koji je razvijen u Srbiji tijekom 80-ih:

- 1) zašto su Srbi ušli u novu državu – zato što su pobijedili i oslobađali;
- 2) tko je imao najviše prava da državu naziva svojom – pobjednici;
- 3) koga se moralo prvo pitati o uređenju države – pobjednike;
- 4) zašto su drugi narodi ušli u novu državu – jer su bili poraženi i oslobođeni;
- 5) zašto je prva Jugoslavija imala toliko problema – jer poraženi nisu nikad uspjeli zaboraviti svoj poraz;
- 6) zašto se država raspala – zato što su oslobođeni bili nezahvalni osloboditeljima i željeli su pobjeći od osjećaja inferiornosti;
- 7) je li raspad države bio neizbježan – naravno jer pobjednici i poraženi, osloboditelji i oslobođeni ne mogu živjeti u istoj državi.

Tijekom 90-ih godina, pod utjecajem politike Slobodana Miloševića, stvara se srpska nacionalistička politika povijesti – bazirana na kosovskom mitu, Kraljevini Srbiji i prvoj Jugoslaviji. Budući da je uloga naroda kao žrtve izričito djelotvorna i popularna u politici povijesti, u srpskim se narativima ističu žrtve: kosovske no i ustaške (naročito jasenovačke). Također, žrtve se „neselektivno pripisuju Hrvatima i Muslimanima, i to kroz sve generacije“ (Cipek, 2007:17).

Dok je Milošević u Srbiji bio glavna vodilja za oblikovanje tadašnje politike povijesti, u Hrvatskoj je tu ulogu preuzeo HDZ i njegov vođa te prvi predsjednik Republike Hrvatske Franjo Tuđman. Erika Harris (prema Đurašković, 2008) ovu politiku naziva politikom „ljutitog nacionalizma“. Iako

je tijekom 80-ih godina postojalo više temeljnih političkih opcija, pobjedom HDZ-a na izborima ideja tzv. slobodnog hrvatstva dobila je prioritet. Tako je politika povijesti počela svoju gradnju na temeljima Banovine Hrvatske i NDH. Članovi ove političke opcije smatrali su da se hrvatska država treba preklopiti s etničkim granicama hrvatske nacije (Cipek, 2007). Nasuprot srpskoj politici povijesti koja se okrenula protiv ustaštva, hrvatska politika povijesti bila je usmjerena na kritiku partizanskih zločina (posebice Bleiburga). Komunistički zločini pripisivali su se srpskim partizanima, a „komunistička diktatura postaja je u prvom redu srpski proizvod“ (Ciper, 2007:19). Iako Tuđman nije podržavao ustašku ideologiju, ona je svoje korijene u društvu ojačala i to posebice kroz Hrvatsku stranku prava koja je u doba nastanka hrvatske države rehabilitirala ustaški pokret i simbole (Cipek, 2007). No, početkom 21. stoljeća, politika povijesti se mijenja: prelazi se iz nacionalizma u europeizam. Taj je proces bio postupan, nakon 2000. godine kad je SDP odnio pobjedu na izborima, politika okretanja Europi pronašla je konačno svoje temelje. Oni su učvršćeni HDZ-ovom pobjedom 2003. i njihovom politikom priključenja Europi (Fisher, 2006).

S europskim utjecajima, početkom 21. stoljeća odnosi država postupno krenu putem pomirenja. U istraživanju obavljeno na mladoj populaciji u BiH, Srbiji i Hrvatskoj nastojalo se utvrditi kolika je subjektivna volja i spremnost pojedinaca procesu pomirenja ovih naroda. Odnosno, u kojoj mjeri su spremni prihvatiti vrijednosti i akcije koje vode k pomirenju, a odbaciti ideje i postupke koji sprječavaju pomirenje. Spremnost na pomirenje operacionalizirana je kroz nekoliko konstrukata: povjerenje u drugu stranu, spremnost na suradnju, davanje i primanje oprosta i viđenje protivnika kao ljudskog bića. Rezultati su pokazali da ljudi koji su bili manje spremni ili nespremni na suradnju više vjeruju vjerskim institucijama i oružanim snagama (Petrović, 2007). Iako se težnje k pomirenju vide, možemo smatrati zabrinjavajućom činjenicu da ljudi nespremni na suradnju među navedenim zemljama vjeruju oružanim snagama, budući da nam to govori o mogućoj ratobornosti tog dijela stanovništva. Također, njihova vjera u vjerske institucije navodi nas na zaključak da je i dalje politika povijesti povezana s vjerom i vjerskim institucijama. Na osnovu zapaženog, nastojat će se ustanoviti spominje li se u udžbenicima vjera i vjerske prilike, na koji način su one interpretirane te dolazi li do povezivanja vjere s nacionalnosti i politikom.

Prema zapažanjima koja iznosi Aleksandar Ignjatović (2007) u svom članku, možemo očekivati da će udžbenici istaknuti tadašnju povezanost vjere i politike. Ignjatović (2007:168) ističe kako je Srpska pravoslavna crkva (SPC) u Kraljevini Jugoslaviji bila „neformalna, ali faktička „državna

crkva“ koja u međuratnom razdoblju nije bila potpuno odvojena od države. Naime, pravoslavna je vjera bila jedan od prvih faktora koji je razlikovao Srbe od drugih južnoslavenskih naroda. Zbog toga u doba Kraljevine Jugoslavije dolazi do snažnog vezanja SPC i državne vlasti. SPC je u doba Kraljevine Jugoslavije postala bitan faktor koji je razlikovao Srbe od drugih (katolika, muslimana, Hrvata, Bošnjaka...). Povezanost Srpske pravoslavne crkve sa srpskim nacionalnim identitetom išlo je do te mjere da se, nakon osnutka Kraljevine SHS, u područjima koja su pripojena Kraljevini Srbiji grade pravoslavne crkve. One su imale ulogu simbola i nositelja srpskog nacionalizma u doba Kraljevine Jugoslavije. Tijekom 20 godina, SPC je osnovala preko 370 crkava, mnoge od njih na područjima koja nikad nisu pripadala Kraljevini Srbiji (BiH, Vojvodina, Makedonija, Slovenija, Hrvatska) (Ignjatović, 2007). Ignjatović (2007:179) ističe da je postupak gradnje pravoslavnih crkvi bilo „pravo „mapiranje“ srpskih etničkih i historijskih prostora“. Možemo primijetiti kako je SPC bila (a i ostala) važna karakteristika srpskog nacionalnog identiteta i kako je u doba Kraljevine Jugoslavije korištena u politici povijesti kao razlikovni faktor u odnosu na druge narode u državi.

No, usprkos svemu navedenom, putevi kojim se politike povijesti ovih dviju zemalja kreću: okretanje prema Europi i put pomirenja i održavanja dobrih vanjskopolitičkih odnosa obećava bolju i svjetliju budućnost. Kao dobar model može poslužiti slučaj Savezne Republike Njemačke nakon Drugog svjetskog rata koja je do kraja 1970-ih u potpunosti promijenila stavove i svoje tradicionalne vrijednosti koje su sve do 60-ih bile usko povezane s nacizmom. Istraživanja na adolescentima tijekom 70-ih godina pokazala su promjene stavova prema građanskim i demokratskim vrijednostima, čime je SR Njemačka postala model demokratske političke stabilnosti (Petrović, 2007).

2.2. Prethodno provedena istraživanja udžbenika povijesti

U skladu s razvojem politike povijesti tijekom 90-ih i početkom 21. stoljeća, i udžbenici su slijedili takav razvoj. Razlike u razvoju „novih“ (nacionalnih) udžbenika povijesti uočljive su u činjenici da su se u Hrvatskoj i Srbiji alternativni/paralelni udžbenici pojavili u različitim razdobljima. Pod pojmom paralelnih udžbenika podrazumijeva se da postoji više odobrenih udžbenika za jedan razred. U Hrvatskoj se to desilo prije: prvi paralelni udžbenici povijesti počeli su se upotrebljavati u školskog godini 1996./1997., iako se prvi alternativni udžbenici za 20. stoljeće počinju koristiti

1999. (u gimnazijama) i 2000. (u osnovnim školama). U Srbiji se to desilo desetljeće kasnije, 2009. godine, kada su odobreni drugi udžbenici osim onih izdanih od strane Zavoda za udžbenike. (Koren, 2009).

U razdoblju 90-ih godina, i hrvatski i srpski udžbenici doživljavaju promjene, većinom se jugoslavenska slika „naših naroda“ mijenja u „druge“. Tako se nacionalna povijest, posebice modernog doba počinje prikazivati kao povijest sukoba sa susjedima, u ovom konkretnom slučaju, Hrvata i Srba. Höpken (2006; prema Tomljenović, 2012) ističe da u nacionalnim udžbenicima Hrvata i Srba ima malo tekstova koji su prijateljski intonirani o drugim narodima. Umjesto toga izražena je etnocentriistička perspektiva gdje su „drugi“ negativno okarakterizirani, a događaji „drugih“ ili u kojima su i „drugi“ sudjelovali su prikazani samo iz vlastite perspektive (Tomljenović, 2012).

Srpski udžbenici povijesti mijenjali su se prvi put 1993. godine, u Miloševićevo doba i to iz razloga što su se trenutni ratni sukobi u BiH trebali staviti u kontekst koji ratove opravdava (Stojanović, 2007a). Za udžbenike nastale u ovom razdoblju nije specifično napuštanje komunističke ideologije kao što je bio slučaj u ostalim postkomunističkim zemljama. Za razliku od drugih, srpski udžbenici tog doba karakteristični su po „komunizmu s nacionalnim likom“. Točnije ovi udžbenici predstavljaju kombinaciju komunističke ideologije koja je zadržana i nacionalizma koji je novouveden (Stojanović, 2007b; Pavasović Trošt, 2018). Tako su primjerice iz udžbenika izbačene nastavne jedinice koje su se bavile drugim jugoslavenskim narodima i umjesto njih su ubačeni sadržaji o povijesti Srba koji su živjeli izvan Srbije (Stojanović, 2007b). I komunistička ideologija je 1993. godine doživjela promjene. Naime, srpski udžbenici nakon 1993. godine uklanjaju Josipa Broza iz svojih udžbenika pa se tako koriste fraze poput: „Jugoslavija je potpisala sporazume“ ili „po zahtjevu vojnog zapovjednika“. No, zadržana je idealizirana slika komunističkog društva – radne akcije ponovne izgradnje Jugoslavije, davanje zemlje siromašnima i sl. (Pavasović Trošt, 2018).

Budući da se tijekom Miloševićeve vladavine nastojalo ratove na Balkanu staviti u kontekst koji je opravdavajući, bilo je nužno da se cijela povijesti južnih Slavena prikaže kao povijest konflikata. Kao „glavni“ konflikt istaknut je onaj između Srba i Hrvata. Udžbenik povijesti za 7. razred autora Milutina Perovića iz 1992. godine početke ovog sukoba smješta u davnu 1525. godinu. Povijest ova dva naroda se u to doba u udžbenicima prikazivala kao povijest dva odvojena

naroda, dok je sukob između njih „prirodno“ stanje, nešto uobičajeno (Stojanović, 2007a). U tu se svrhu ističu činjenice koje su problematično izvučene iz povijesnog konteksta na osnovu kojih bi učenici mogli dobiti pogrešne zaključke o povijesnom odnosu Hrvata i Srba². Budući da povijest Hrvatske nije uključena u udžbenike, učenici ne mogu ni smjestiti činjenice u ispravni povijesni i politički kontekst (Stojanović, 2007b). Uz pomoć svega navedenog dolazi do opravdanja rata kao prirodnog i sudbinskog – neizbježnog (Stojanović, 2007a). Logična posljedica toga je svakako odbacivanje jugoslavenstva kao nečeg što je bilo prisutno u srpskom narodu. Tako autori udžbenika *Istorija za 8. razred* (Gaćeša, Živković, Radović, 1993:49; prema Stojanović, 2007a) navode rečenicu: „Ideja jugoslavenstva nije bila početkom 20. veka raširena u Srbiji jer su poredama u Prvom i Drugom srpskom ustanku stvoreni uslovi za samostalni, politički i kulturni razvoj“.

U doba 90-ih godina politika povijesti u srpskim je intelektualnim i javnim krugovima bila takva da je nastanak Kraljevine Jugoslavije viđen kao nešto što se desilo slučajno, uz pomoć tuđih odluka. Tako je stvaranje Jugoslavije u tom razdoblju u udžbenicima ostalo bez pravog povijesnog konteksta procesa ujedinjenja i razloga za nj. No, Miloševićeva politika povijesti nije dopuštala potpuno odbacivanje ideja jugoslavenstva i u tom je kontekstu nastanak Kraljevine Jugoslavije ostao dočaran u pozitivnom kontekstu (Stojanović, 2007a).

U srpskim udžbenicima iz ovog razdoblja korištene su neke od prethodno navedenih strategija i mehanizama kojima se oblikuju kolektivna sjećanja. Tako Dubravka Stojanović (2007b) ističe kako su neke činjenice iz prijašnjih udžbenika izbačene, na neke se stavlja veći naglasak nego što je to povijesno opravdano, a neke činjenice su izmijenjene i to čak do povijesnih neistina. Posebno problematični su odnosi između Hrvata i Srba koje se nastoji prikazati kao vječno negativnim i suprotstavljenim, čime se tadašnji rat nastoji opravdati povijesnim prilikama i bivšim sukobima. Iz tog se razloga iz udžbenika izbacuju faktori koji su bili zajednički ovim narodima, koji su ih povezivali, a naglašavaju se njihovi sukobi (Stojanović, 2007b).

Drugi put udžbenici povijesti u Srbiji mijenjani su 2000. godine, kad započinje potraga za demokratskim identitetom srpskog naroda (Stojanović, 2007a). Od 2000. pa u narednim godinama strategija rekonceptije nastave povijesti ovisila je o prosvjetnoj politici koju je provodila politička

²Za više informacija vidi: Stojanović, D. (2007). Konstrukcija prošlosti – slučaj srpskih udžbenika istorije. *Genero*, 10-11, str. 51-61. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=89478> (12.2.2021.)

opcija na vlasti (Šuica, 2011). Drugim riječima, politika je diktirala način promjene nastave povijesti. Ovo je jedan od očitijih načina na koji vidimo politiku povijesti na djelu, odnosno koliko politička stranka na vlasti može utjecati na to kako se učenike uči povijest. Udžbenici u ovom razdoblju doživljavaju likovno i tehničko poboljšanje. No, sadržaj je ostao većinom prepun tema iz političke i vojne povijesti (Šuica, 2011). Kontroverzne teme nisu obrađene već je izabrana taktika izbjegavanja – tako primjerice, dok udžbenici iz 90-ih opširno opisuju Domovinski rat i njegove uzroke, ovi udžbenici cijelo razdoblje od Titove smrti do godine izdanja udžbenika obrađuju na nekoliko stranica. Također, ne spominje se Milošević i njegova politika. Kroz ove mehanizme, srpski udžbenici u razdoblju od 2005. do 2009. izgrađuju novi, etnocentristički narativ, koji je i danas vidljiv u udžbenicima (Pavasović Trošt, 2018).

U tom razdoblju dolazi i do faktografske zlouporabe povijesti koja je bila drugačija nego u prethodnim udžbenicima. Dolazi do izmjena činjenica vezanih uz Drugi svjetski rat što je posljedica potrage Srbije za demokratskim identitetom i napuštanja komunističkih vrijednosti. Ovom revizijom gradiva Drugog svjetskog rata partizani i četnici su zamijenili svoje uloge dobrih i loših aktera na povijesnoj sceni. Tako četnici postaju istinski predstavnici srpskih nacionalnih interesa koji su prvi pokrenuli antifašistički otpor i na koncu bili izdani od strane Saveznika. Izdaja nije objašnjena, no četnici se u udžbenicima prikazuju kao jedini pokretači otpora protiv fašističke vlasti (Stojanović, 2007b). Kroz navedeno vidimo da se napušta mješavina komunizma i nacionalizma iz prethodnog razdoblja te se fokus prebacuje na nacionalističke stavove i etnocentrizam.

U gimnazijskom udžbeniku koji je nastao nakon 2000. godine i Miloševićevog pada događaji Prvog svjetskog rata i stvaranja Jugoslavije u potpunosti su odvojeni³. Autorica Dubravka Stojanović (2007a) kao jedan od mogućih razloga takve organizacije udžbenika ističe odvajanje veličanja srpske pobjede u Prvom svjetskom ratu od ishoda koji nije bio u potpunosti povoljan za srpski narod – nastanak zajedničke jugoslavenske države.

U udžbeniku za osmi razred osnovne škole iz 2005. godine autora Suzane Rajić, Kosta Nikolića i Nebojše Jovanovića ujedinjenje južnoslavenskih naroda prikazano je uz mnoštvo srpskog hegemonizma i unitarizma koje je bilo u potpunosti fabricirano i izmišljeno. U potpunosti je

³Gradivo o nastanku Kraljevine Jugoslavije smješteno je u udžbenicima tek nakon svjetske međuratne povijesti i time u potpunosti izdvojeno iz konteksta Prvog svjetskog rata.

zanemarena činjenica da su program ujedinjenja Radikalne stranke kritizirali i odbacivali intelektualci i druge stranke, a ne samo HSS. Tako se u spomenutom udžbeniku ujedinjenje karakterizira kao „pripajanje južnoslovenskih krajeva Austro-Ugarske srpskoj državi“ (Rajić i sur., 2005; prema Stojanović, 2007a). U udžbeniku se jugoslavenstvo koristi kao maska za velikosrpstvo iako nema dokaza da je to bilo tako prije Prvog svjetskog rata. Nadalje, navode i sljedeće: „Naime, buduća velika država bila bi država srpskog naroda, u kojoj bi on zajednički živeo sa Hrvatima i Slovencima“ (Rajić i sur., 2005:92; prema Stojanović, 2007a). Na koncu još jednom dodatno naglašavaju važnost ujedinjenja za srpski narod iz čega se jasno može iščitati poistovjećivanje jugoslavenstva sa srpskim nacionalizmom:

„U Srbiji, ujedinjenje je doživljeno kao istorijski i dugo očekivani čin, jer je najzad okupio skoro sve Srbe pod jedan državni krov.“ (Rajić, 2005:94; prema Stojanović, 2007a)

Značajno je spomenuti i mit koji se tada javlja u udžbenicima: mit o tome da je tajnim Londonskim ugovorom Antanta nudila Srbiji stvaranje Velike Srbije po kojom bi ona čak izašla i na Jadransko more. No, tog dijela u Londonskom ugovoru nema, što znači da je ovdje došlo do lažiranja činjenica. Iako se ova činjenica ne spominje ni u jednoj historiografskoj analizi, ona je pronašla svoj put u udžbenike iz 2005. godine⁴.

Kao neke od glavnih karakteristika udžbenika s početka 21. stoljeća Dubravka Stojanović (2007b) ističe objektivno prikazivanje svjetskih ratova, dok se uzroci ratova koje je Srbija vodila i započinjala s ciljem proširenja teritorija ne objašnjavaju u potpunosti, a ponekad se čak stvara dojam odgovornosti protivničke strane. Također, aktualna je nacionalistička slika o vlastitoj državi kao pobjednici – o porazima se govori vrlo malo dok se o pobjedama piše u detalje. Oni porazi koji se i navode se objašnjavaju i opravdavaju, dok se pobjede ne objašnjavaju budući da se one podrazumijevaju (Stojanović, 2007b). Kao najproblematičniju činjenicu vezanu uz srpske udžbenike u ovom periodu Dubravka Stojanović ističe brutalnost s kojom su učenicima prikazani zločini i to posebice zločini susjednih naroda. Tim se postupkom učenicima daje dojam o

⁴Autorica Dubravka Stojanović (2007a:199) navodi citate iz udžbenika:

a) gimnazijski udžbenik: „U drugoj godini svetskog sukoba ukazala se mogućnost ostvarenja srpskog ujedinjenja, formiranjem Velike Srbije, što se dovodi u vezu sa Londonskim ugovorom. (...) Saveznici su nudili Srbiji Bosnu i Hercegovinu, Slavoniju, Srem, Bačku, Južnu Dalmaciju i severnu Albaniju.“

b) osnovnoškolski udžbenik: „Iako je Londonski ugovor predstavljao opasnost za jugoslovenski program, nudio je dobro rešenje za srpsko pitanje.“

krvoločnosti i brutalnosti susjednih zemalja što može dovesti do loše karakterizacije susjednih zemalja i odnosa s njima (Stojanović, 2007b).

Za srpske udžbenike iz 1. desetljeća 21. stoljeća značajno je i ponovno uvođenje mita koji je već prethodno spomenut, a bio je aktualan tijekom 80-ih godina, mit o pobjednicima i poraženima. Tako osnovnoškolski udžbenik iz 2005. godine navodi da je Srbija „omogućila ostalim jugoslovenskim narodima da, formiranjem jugoslovenske države, napuste stranu poraženih i da se priključe pobjednicima“ (Rajić i sur., 2005:93; prema Stojanović, 2007a). Taj narativ o Srbiji kao veličanstvenoj pobjednici u Prvom svjetskom ratu naglašava se u udžbenicima iz tog doba pa se tako ističe i sljedeće:

„Srbija je u novu državu uložila sopstvenu državnost, tradiciju i za nju žrtvovala trećinu stanovništva, definisala i diplomatski iznela jugoslovenski program i vojskom, na kraju rata, sačuvala jugoslovenski prostor od komadanja.“ (Rajić i sur., 2005:94; prema Stojanović, 2007a).

Oba udžbenika iz 2005. godine koje je autorica Dubravka Stojanović (2007a:200) analizirala ističu da je Kraljevina nastala kao „ustavna demokratska i parlamentarna monarhija“ i ne zadiru u problematiku njenog unutrašnjeg uređenja te otpore centralističkom uređenju. Sve navedene činjenice i analiza udžbenika iz 2005. godine podupiru srpski mit o „izgubljenom 20. stoljeću“ koji u suštini nameće zaključak kako je Srbija izgubila 20. stoljeće zbog prve i druge Jugoslavije, koje kao da su joj bile nametnute. Na koncu, autorica Stojanović (2007a) oštro kritizira ovakvu politiku povijesti u Republici Srbiji i savjetuje da je vrijeme da se država suoči sa vlastitom poviješću.

Godine 2009. došlo je do ponovne reforme udžbenika povijesti u Srbiji. Povećao se broj odobrenih udžbenika, a time su se i ublažili stavovi autora udžbenika. No, činjenice koje su doživjele reviziju 2000. godine i dalje su zadržane – generacije učenika u Republici Srbiji su i dalje učili o četnicima kao ravnopravnim pripadnicima antifašističkog otpora (Stojanović, 2015).

Ana Tomljenović (2012) analizirala je prikaz Hrvata u srpskim udžbenicima i Srba u hrvatskim udžbenicima. Za međuratno razdoblje ističe negativne zaključke za prikaz Hrvata u srpskim udžbenicima. Srbi prikazuju kao pobjednici koji su oslobodili Hrvate, Slovence i Srbe s područja Austro-Ugarske, no uz to su podnijeli velike žrtve. Hrvatske teritorije spominju samo u kontekstu oslobodilačkih uspjeha srpske vojske, a Hrvati se spominju samo kao članovi Jugoslavenskog

odbora koji je pregovarao s vladom Srbije oko ujedinjenja (Tomljenović, 2012). U samoj Jugoslaviji oslikani su kao nositelji federativnih ideja, a udžbenik Đurića i Pavlovića čak politiku HSS-a i Radića karakteriziraju kao separatističke. Udžbenik Đurića i Pavlovića općenito ima negativniji stav prema HSS-u i Radiću, pa tako i njegovog atentatora Punišu Račića prikazuju kao žrtvu Radićevih uvreda i provokacija⁵. Udžbenici su se dotakli i teme ustaškog pokreta pri obradi tema atentata na kralja kao i uspostavi Banovine Hrvatske pri čemu su Hrvati opisani kao element političke nestabilnosti u Jugoslaviji (Tomljenović, 2012). Današnji srpski udžbenici slijede narativ koji je ustanovljen nakon 2000-ih, dok se u nekim daje uočiti ponovno vraćanje na etnonacionalistički narativ iz 90-ih godina. No, općenito govoreći udžbenici iz razdoblja drugog desetljeća 21. stoljeća koriste umjereniji jezik nego prije, no i dalje je prisutno ponavljanje određenih fraza i uključivanje emotivnog govora (Pavasović Trošt, 2018).

Udžbenici u Hrvatskoj temeljne promjene po prvi put doživljavaju 1992. godine, iako su već godinu prije stari udžbenici preuređeni (Agičić, Najbar-Agičić, 2007). Petrungaro (2009) razdoblje postsocijalističkih udžbenika u Hrvatskoj dijeli na dva razdoblja:

- 1) udžbenike nastale od 1991. do 1996. i
- 2) udžbenike nastale nakon 1996. godine.

S ovom podjelom slaže se i Domagoj Švigir (2018). Udžbenici iz prvog razdoblja imaju dosta sličnih karakteristika budući da je u tom periodu bilo vrlo malo odobrenih udžbenika. U njima⁶ dolazi do procesa kojeg Petrungaro (2009) naziva dejugoslavizacija. Drugim riječima, dolazi do potpunog odmaka od jugoslavenske ideje koja nestaje iz udžbenika. Nju je zamijenila ideja hrvatske države, što postaje idejom vodiljom hrvatske povijesti i svi događaji i osobe se vrednuju s obzirom na njihov doprinos toj ideji (Agičić, Najbar-Agičić, 2007). Tako se otvoreno kritizira komunizam, posebice se ističe partizansko zataškavanje Bleiburga. Udžbenici stvaraju takav narativ da se komunizam suprotstavlja hrvatstvu, odnosno biti komunist znači biti anti-hrvatski nastrojen. Uz tog, žestoko je kritiziran i Tito (Pavasović Trošt, 2018).

Odstranjivanjem jugoslavenske povijesti došlo je i to smanjenja prostora posvećenog susjednim zemljama i njihovoj povijesti (Petrungaro, 2009), dok se udvostručio prostor posvećen hrvatskoj

⁵„Posle međusobnih pretnji, optužbi i uvreda, poslanik Račić je sa skupštinske govornice ispalio pet metaka u pravcu opozicionih klupa ubio dva, a ranio nekoliko poslanika HSS.“ (Đurić, Pavlović, 2011:107; prema Tomljenović, 2012)

⁶Perić, 1992., Potrebica-Pavličević, 1992., Macan-Mirošević, 1993., Perić, 1993.

nacionalnoj povijesti (Tomljenović, 2012). Također, vidljiv je i odmak od Balkana, odnosno potisnuto je spominjanje povijesnih i kulturnih veza među balkanskim narodima, a u isto vrijeme dolazi do forsiranja europskog identiteta (Tomljenović, 2012).

Osim eliminacije jugoslavenstva iz udžbenika, dijelovi sadržaja udžbenika revidirani su tako da su neki događaji dobili nova značenja i nove učinke (Petrungaro, 2009). Iako se znanja o Prvom svjetskom ratu nisu proširila, značajno je naglašavanje osnivanja Hrvatskog odbora prije Jugoslavenskog (Agičić, Najbar-Agičić, 2007). Ta revizija ocrnjivala je jugoslavensku ideju (Petrungaro, 2009), a glavni neprijatelji u doba ujedinjenja Jugoslavije postaju Nikola Pašić i njegova velikosrpska politika te talijanski iredentizam usmjeren prema istočnoj obali Jadrana (Agičić, Najbar-Agičić, 2007). Prva Jugoslavija je u udžbenicima iz tog razdoblja svedena na jedno obilježje: podređenost i patnju svih Hrvata koji su neprestano trpjeli zlostavljanje. No, ne odnosi se to samo na period Kraljevine Jugoslavije, patnja hrvatskog naroda postaje konstanta u hrvatskoj nacionalnoj povijesti (Petrungaro, 2009). Također, dolazi i do postupka isticanja etničkih i vjerskih razlika među narodima Kraljevine SHS koje su prikazane kao problem različitosti. Isticanje tih različitosti neizbježno dovodi do zaključka o problematičnosti zajedničkog suživota (Petrungaro, 2009). Udžbenik Ive Perića za 8. razred koji je bio u uporabi cijelo '90. desetljeće, autor Švigir (2018) naziva konačnom točkom u formiranju etnocentriškog prikaza hrvatske povijesti. Ovaj udžbenik navodi brojne sukobe hrvatskih civila sa žandarmerijom i vojskom, spominje prosinačke žrtve te batiranja od strane vojnika. Svi zločini se pripisuju režimu koji se poistovjećuje s likom kralja te mu se pripisuju pridjevi „srpski“ ili „velikosrpski“ čime se pojačava negativna slika Srba u hrvatskim udžbenicima. Negativno se karakteriziraju svi srpski političari, ali u prvom redu pripadnici Radikalne stranke (Švigir, 2018).

U udžbeniku autora Dragutina Pavličevića i Filipa Potrebice iz 1994. godine Država SHS se prikazuje u pozitivnom svjetlu, no ističu se nepravilnosti u procesu ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom (delegacija koja je otišla u Beograd nije imala ovlasti, Hrvatski sabor nije potvrdio ujedinjenje, Hrvatska je po prvi put ostala bez Sabora čime je prekinuta tisućugodišnja državnost...). Da bi dojam bio jači, navode se i negativne reakcije na ujedinjenje kao i druge negativnosti povezane s ujedinjenjem: promjena valute, batiranje u vojsci i sl. Opisuju se i stavovi Stranke prave i Radićevo protivljenje bezuvjetnom ujedinjenju te se spominju i prosinačke žrtve kao krvavo gušenje protesta hrvatskog naroda (Agičić, Najbar-Agičić, 2007).

Navedeni tranzicijski udžbenik, no i noviji hrvatski udžbenici mnogo mjesta posvećuju nacionalnoj povijesti međuratnog razdoblja gdje se posebno naglašava neravnopravni položaj Hrvata u državi. Vladu Kraljevine Srbije Pavličević i Potrebica karakteriziraju negativno, ističući kako vlada Kraljevine Srbije želi „svojom vojskom zauzeti što više nesrpskih područja u Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji“ (Pavličević, Potrebica, 1994:167; prema Agičić, Najbar-Agičić, 2007). Autori Agičić i Najbar-Agičić (2007) zaključuju kako se o prvoj Jugoslaviji u prvoj polovici 90-ih godina učilo većinom isključivo negativno. Iako se stvaranje Države SHS ističe kao „konačan prekid stoljetne tuđinske ovisnosti“ (Pavličević, Potrebica, 1994:174; prema Agičić, Najbar-Agičić, 2007), Kraljevinu Jugoslaviju karakteriziraju kao stranu i nenarodnu državu u kojoj su Hrvati „živjeli pod stalnim pritiskom, terorom i progonima“ (Pavličević, Potrebica, 1994:179; Agičić, Najbar-Agičić, 2007).

U drugoj polovici 90-ih javljaju se tri udžbenika: udžbenik Dragutina Pavličevića i Filipa Potrebice (1996), udžbenik Damira Agičića (1998) i udžbenik Ive Perića (1996). Pavličević i Potrebica kao i u prethodnom udžbeniku naglašavaju velikosrpske ambicije i sotoniziraju Pašića. Agičić i Najbar-Agičić (2007:221) ističu da je navedeni udžbenik „vrhunac negativističkog i jednostranog“ udžbenika. Na tragu udžbenika Dragutina Pavličevića i Filipa Potrebice je i udžbenik Ive Perića u kojem su Hrvati žrtve koje su ujedinjenjem izgubili svoju tisućljetnu državnost. U odnosu na Perićev udžbenik iz 1992. godine, ovaj iz 1996. nije doživio mnogo promjena sadržaja. Odnos Srba i Hrvata prikazan je kao odnos sukoba, gdje su Hrvati uvijek prikazani kao žrtve „njih“ (Srba) čime se Srbi nastavljaju prikazivati u negativnom svjetlu (Švigir, 2018). Time kao da se želi razviti stav kako su u Kraljevini SHS stradavali i patili samo Hrvati (Agičić, 1998; prema Švigir, 2018).

Godine 2000. tržište udžbenika se još više otvara, a Snježana Koren donosi udžbenik s drugačijim pristupom od drugih, gdje fokus nije bio samo na hrvatskim područjima u Kraljevini Jugoslaviji nego je pažnja posvećena državi kao cjelini i svim njezinim dijelovima (Agičić, Najbar-Agičić, 2007). Unatoč prethodno navedenoj podjeli, nakon 2000. godine počinje se govoriti i tzv. trećoj generaciji udžbenika u Hrvatskoj. U tim se udžbenicima posvećuje više pozornosti i kulturnoj i socijalnoj povijesti, obrađuje se povijest žena i/ili marginaliziranih skupina i sl. U nekim udžbenicima koristi se i načelo multiperspektivnosti za prikaz određenih događaja. Kao odličan primjer Petrungaro (2009) navodi udžbenik autora Damira Agičića i suradnika iz 2003. godine i multiperspektivnu obradu teme sarajevskog atentata. Iako su neki udžbenici iz tog razdoblja

obuhvaćali ove teme, mnogi udžbenici nisu doživjeli velike promjene, barem što se tiče načina na koji obrađuju period Kraljevine SHS.

Jasna Turkalj (2007) analizirala je način na koji hrvatski udžbenici povijesti za gimnazije i strukovne škole prikazuju ujedinjenje u Kraljevinu SHS. Autorica je analizirala udžbenike iz 2003., 2004. i 2005. godine. U analiziranim udžbenicima primijetila je forsiranje ideje hrvatske državnosti. Također, ističe i kako pojava većeg broja udžbenika te mogućnost odabira udžbenika nije nužno značila i poboljšanje kvalitete udžbenika. Jasna Turkalj (2007) ističe kako su analizirani udžbenici prepuni političke povijesti i faktografije, dok se društvenim i socijalnim pitanjima pridaje malo prostora. Kompleksni događaj ujedinjenja Države SHS s Kraljevinom Srbijom u udžbenicima je najčešće prikazan kao pojednostavljena, no nerazumljiva skica događaja s dva glavna aktera: hrvatskom i srpskom političkom elitom. Ističe se sukob vlade Nikole Pašića i Jugoslavenskog odbora, dok se od 1918. uvodi i treći akter: Narodno vijeće SHS (Turkalj, 2007). Također, kroz ovakav narativ, pozicija drugih naroda koji su također ušli u Kraljevinu SHS ostaje učenicima nepoznata pa se autorica Turkalj (2007) pita može li se uopće hrvatska povijest u potpunosti shvatiti već znanja o susjednim zemljama. Jasna Turkalj zamjećuje i kako je u udžbenicima politika Kraljevine Srbije od početka Prvog svjetskog rata ocijenjena kao velikosrpska, kako je Srbija zapravo željela stvoriti Veliku Srbiju, a ne Jugoslaviju. Međutim, analizirani udžbenici ne navode izvore uz pomoć kojih bi potkrijepili svoje tvrdnje.

Domagoj Švigir (2018) udžbenike s početka 21. stoljeća ističe kao i dalje negativno nastrojene prema Srbima. U kontekstu Kraljevine SHS naglašava se negativan položaj Hrvata u državi: spominju se progone od 1929. do 1934., ubojstvo Milana Šufflaya, kritizira se Vidovdanski ustav i šestosiječanjska diktatura. Režim i nasilje i dalje ostaje „srpsko“ ili „velikosrpsko“, a ostali narodi u Jugoslaviji se ni ne spominju. Analizirani udžbenici iz 2006. godine koriste malo umjereniji i blaži jezik, posebice pri opisu atentata u Skupštini. Do tada je većina udžbenika povezivala atentat s dvorom, no od 4 analizirana udžbenika nakon 2006. godine, dva su taj stav spomenula, a dva nisu. No, povijest Jugoslavije i dalje se promatra iz aspekta rješavanja hrvatskog pitanja, a i dalje se naglašavaju i progone i stradavanja Hrvata kao i njihov neravnopravan položaj u Kraljevini. U negativnom kontekstu se i dalje spominju Vidovdanski ustav i šestosiječanjska diktatura (Švigir, 2018).

Možemo zaključiti kako je većina udžbenika analizirala upravo nastanak Kraljevine SHS i način na koji je taj složeni proces ujedinjenja opisan u udžbenicima. No, Petrungaro (2009) donosi kratku analizu načina na koji udžbenici obrađuju ulogu Stjepana Radića i njegov atentat. Kako je s prvim udžbenicima u Republici Hrvatskoj došlo do revidiranja programa, revidirala se i uloga Stjepana Radića koji sad postaje iznimno važna politička i povijesna figura, „vođa najveće hrvatske političke stranke“ (Perić, 1992:24; prema Petrungaro, 2009). Radiću se tako u prvim hrvatskih udžbenicima pridaje više prostora nego li je to bilo do tada, a njegovi stavovi se prikazuju kao antijugoslavenski i nacionalistički. Udžbenici tvrde da je zbog takvih stavova često bio uhićivan i progonjen, a sva razdoblja koja je proveo u zatvoru su prebrojana i naglašena. Kao glavni progonitelj Stjepana Radića ističe se velikosrpska hegemonija u Beogradu (Petrungaro, 2009). U Perićevom udžbeniku iz 1992. godine Radić je prikazan kao bezgrešan, tek „nevina žrtva vlastitog domoljublja i zavjere koju su potakli kralj i dvor“ (Perić, 1992:42-43; prema Petrungaro, 2009), čovjek koji je dao svoj život za domovinu i čitavog se života borio za domovinu. U udžbeniku iz 1996. godine, čiji je autor također Perić, slavljenje Radićeve uloge upotpunjeno je i slikovnih prikazima. U novijim udžbenicima povijesti Radićeva uloga nastoji se prikazati na manje agresivan način te se pokušava smjestiti u društveno-politički kontekst. Petrungaro (2009) ističe kako bi razlog za to mogao biti taj što se u novijim udžbenicima temama pristupa s manje napetosti, dok se jezik pokušava lišiti borbenosti. Tako primjerice Snježana Koren u svom udžbeniku iz 2000. godine izbjegava koristiti izraze kao „velikosrpska hegemonija“ već koristi izraze kao što su „centralistička/unitaristička politika“ ili „prevlast srpskih političkih i vojnih krugova“. Petrungaro (2009) ističe kako su procesi ublažavanja oštrog i borbenog jezika u udžbenicima pozitivni i potrebni kako učenici ne bi stvorili negativne asocijacije i dolazili do poveznica koje često mogu biti pogrešne.

U već spomenutom članku autorice Ane Tomljenović (2012) analizirana je slika Srba u hrvatskim udžbenicima. Za razdoblje prve Jugoslavije autorica zaključuje kako se obrađuje isključivo hrvatska povijest u Jugoslaviji, dok se Srbi spominju u kontekstu hrvatsko-srpskih odnosa. Javljaju se izrazi poput „srpska prevlast“ ili „srpski režim“ gdje se vlast u državi povezuje sa srpskim narodom u cjelini što dovodi do negativnih konotacija. Osim navedenog, stvara se i negativna slika Srba kroz isticanje favoriziranja srpskih krajeva u agrarnoj reformi (Tomljenović, 2012). Negativna slika Srba ocrtava se i u negativnoj karakterizaciji određenih povijesnih ličnosti, kao što je to primjerice Aleksandar Karađorđević. Autorica Tomljenović analizirala je i dva udžbenika

koji su analizirani i u ovom radu: udžbenik *Tragom prošlosti* 8 autora Krešimira Erdelja i Igora Stojanovića te udžbenik *Povijest* 8 autora Stjepana Bekavca i Marija Jareba. Zaključuje da nam udžbenici daju različit prikaz atentata u Skupštini: dok Bekavac i Jareb ističu povezanost države s atentatom, Erdelja i Stojanović o njemu pišu umjerenijim jezikom (Tomljenović, 2012).

Možemo zaključiti kako hrvatska nacionalna povijesti u udžbenicima povijesti nastalim nakon osnivanja Republike Hrvatske prati neke klasične puteve nacionalnih historiografija. Kroz gradivo i sadržaj udžbenika od autora se traži stvaranje privida kontinuiteta i jedinstva nacije koja oduvijek postoji. Za osnaživanje kolektivnog identiteta naroda često se koriste različiti heroji, događaji, zastave ili grbovi) koji se neprestano ističu i povezuju s idejom nacije (Petrungraro, 2009). Stjepan Radić jedan je od primjera takvih herojskih ličnosti. Međutim, ne javljaju se ti trendovi samo u Hrvatskoj, Petrungraro (2009) ističe kako ih se može naći i u turskim, grčkim i makedonskim udžbenicima. Osim navedenog, u hrvatskim udžbenicima ističe se i etnocentriistička perspektiva, koju također možemo pronaći u udžbenicima drugih balkanskih zemalja. Već je spomenuto naglašavanje patnji hrvatskog naroda u udžbenicima. No, ni taj pojam nije karakterističan samo za hrvatske udžbenike, ideja nacije-žrtve javlja se i u srpskim udžbenicima. Izričito hrvatsko nije ni jasno odvajanje povijesti nacije od povijesti njenih susjeda, budući da je i ovaj trend prisutan kod drugih balkanskih zemalja. Petrungraro (2009) kao razloge za to ističe stvaranje nacionalnog identiteta koji je strogo odvojen od drugih zemalja i naroda.

Kao što je već rečeno, možemo zaključiti da hrvatski udžbenici slijede trendove koji su općenito prisutni kod današnjih udžbenika:

- 1) fokus se stavlja na ličnosti i događaje, a ne toliko na strukture i kontekst
- 2) ističu se stereotipi
- 3) korištenje sintagme „sud povijesti“ (postupak gdje se u pojedinim osobama ili idejama pronalaze krivci za određene (negativne) posljedice; dolazi do toga da se učenje povijesti pretvorilo u izricanje presuda bez obaziranja na kontekst ili složenost određenih povijesnih situacija ili događaja)
- 4) „povijest kao učiteljica života“ (stavlja povijest u kontekst izvora mnoštva pozitivnih i negativnih primjera za pojedince; ovaj postupak dovodi do brisanja konteksta i specifičnosti određenog povijesnog događaja)

5) „povijest se ponavlja“ (anakronizam u smislu da se prethodne događaje ili sukobe (npr. između Hrvata i Srba) prikazuje kao izravne prethodnike današnjih događanja/sukoba) (Petrungaro, 2009).

Hrvatski udžbenici, kao i srpski, zadržali su velikom većinom narativ koji je stvoren tijekom 2000-ih godina, s umjerenijim i blažim jezikom od onog iz 90-ih. Iako je danas u obje države moguće pluralizam udžbenika, većina udžbenika ne iskače iz okvira te se drže slične strukture nastavnih cjelina, jedinica, gradiva i sl. Autorica Pavasović Trošt (2018) te ista autorica u suradnji s Jovanom Mihajlović Trbovc (2020) ističe kako udžbenicima i dalje nedostaje multiperspektivni pristup, no kako je udžbenik Snježane Koren dobar primjer za multiperspektivni način obrade gradiva.

I hrvatski i srpski udžbenici povijesti prošli su kroz iste faze razvoja udžbenika i njihovog novog narativa iako su one realizirane na pomalo drugačije načine. No, obje države koriste vrlo slične strategije izgradnje nacije i to na način da kontriraju „sebe“ i „druge“, odnosno pronalaze vanjskog neprijatelja, svoju naciju prikazuju kao žrtvu „drugih“, no u isto vrijeme ističu i superiornost vlastite nacije (Pavasović Trošt, Mihajlović Trbovc, 2020). Obje države zadržale su etnocentristički narativ u svojem udžbenicima. Posebice je to vidljivo u prikazima ratova gdje je vlastita nacija uvijek na pravoj strani povijesti (Pavasović Trošt, Mihajlović Trbovc, 2020).

Kako vidimo iz prikaza dosadašnjih istraživanja o udžbenicima, malo istraživača se bavilo temom međuratnog razdoblja, većinom je fokus stavljen na teme Drugog svjetskog rata ili razdoblja nakon njega. Od tema međuratnog razdoblja, najviše se pažnje posvetilo samom osnivanju Kraljevstva SHS, dok su neki autori istraživali i atentat na Stjepana Radića. No, nije pronađena potpuna i obuhvatna analiza cijelog međuratnog razdoblja, posebice s uključivanje povijesti koja nije politička (kulturna, sportska, gospodarska...). Stoga je doprinos ovog rada jedna potpuna analiza prikaza nacionalne povijesti međuratnog razdoblja u udžbenicima koji se danas koriste u Republici Hrvatskoj i Republici Srbiji.

3. Metodologija istraživanja

U ovom radu korištena je metoda komparativne analize sadržaja. Kao primjeri za analizu sadržaja udžbenika korišteno je nekoliko znanstvenih članaka koji su koristili navedenu metodu. Autori tih radova navedeni su u prethodnom poglavlju koje se bavilo teorijskim dijelom i prethodnim istraživanjima ove tematike.

U analizi je korišteno dosta citata. Citate iz srpskih udžbenika korišteni su i navedeni u ovom radu u svom izvornom obliku. Jedan od razloga jest taj da se izbjegne mogućnost krivog prijevoda, a drugi to što se radi o jeziku koji se razumije i u Hrvatskoj pa nema potrebe za prevođenjem citata. Također, u radu se pokušalo koristiti što više citata koji služe za potkrepljenje rečenog, tako da su citati u svom izvornom obliku (na hrvatskom ili srpskom jeziku) važni za autentičnost. Osim toga, važno je napomenuti da su svi podebljani dijelovi citata u radu djelo autorice rada kako bi se oni posebno istaknuli. Drugim riječima, podebljani pojmovi ili dijelovi rečenice ne moraju biti takvi u analiziranim udžbenicima. U ovom se radu nije analiziralo koji dijelovi teksta su u udžbenicima posebno naglašeni *bold* slovima ili na bilo koji drugi način. Razlog tome je što različiti udžbenici na različite načine ističu važne pojmove te riječi koje su učenicima nepoznate i dodatno objašnjene.

Na koncu uvodnog dijela, napomenut će se često problematična tema razlike u pridjevima: „srpsko“ i „srbijansko“. U analiziranim hrvatskim udžbenicima istovremeno su se upotrebljavali pridjevi „srpski“ i „srbijanski“. „Srbijanski“ se kao pridjev koristi uz imenice „vlada“ i „politika“. U drugih slučajevima, korišten je izraz „srpski“. Hrvatski *Jezični savjetnik* ističe da se „srpski“ odnosi na pripadnike srpskog naroda, dok se pridjev „srbijanski“ odnosi izričito na državljane Republike Srbije. No, ističe se i kako se ta razlika ne provodi dosljedno i to iz dva razloga:

- 1) većina Srba su i Srbijanci (a vrijedi i obratno: većina Srbijanaca su Srbi) i
- 2) ovakva razlika ne postoji kod drugih naroda.

Jezični savjetnik ističe da pridjev „srbijanski“ naglašava da se radi specifično o državljanima Srbije. Milorad Telebak (2015) predlaže da se zbog različitih mišljenja srpskih lingvистa pridjev „srpski“ upotrebljava uz pojmove koji se odnose na Srbe kao naciju (kao što su npr. „srpski narod“, „srpski jezik“, „srpska kultura“), no ne preporuča njegovo korištenje uz riječi koje označavaju pripadanje državi Srbiji (tako se izrazi poput: „srpska vlada“, „srpski premijer“ ili „srpski ustav“ ne preporučuju). Umjesto njih Telebak (2015) preporuča oblik: „Vlada (Republike) Srbije“,

„premijer (Republike) Srbije“ ili „Ustav (Republike) Srbije“. Zaključno, objašnjava kako se pridjev „srbijanski“ može upotrebljavati kad se referira na Srbiju u užem smislu ili neki njen dio (npr. „srbijanski govori“, nasuprot „vojvođanskim govorima“). Također, može se upotrijebiti kad je riječ o razgraničavanju (kao što je izraz: „srbijansko-hrvatska“ ili „srbijansko-crnogorska granica“) (Telebak, 2015).

Kako bi se izbjegle nejasnoće, u ovom radu pridjev „srpski“ bit će korišten uz sve izraze koji se ne referiraju na pripadnost Republici Srbiji. U drugim slučajevima bit će korišten izraz u obliku posvojnog genitiva (kao što je „Vlada (Kraljevine) Srbije“).

Za dodatno utemeljenje metodologije uzete su dimenzije „obavljanja pamćenja“ za koje je zadužena politika povijesti, a one su sljedeće:

- 1) moralno vrednovanje povijesnih događaja (utvrđivanje odgovornosti – tko je dobar, a tko zao),
- 2) kognitivno utvrđivanje događaja (uzročno-posljedična povezanost događaja – što je istina, a što laž),
- 3) estetska dimenzija prikazivanja prošlosti i
- 4) pedagojsko-obrazovna dimenzija (utvrđivanje ciljeva podučavanja povijesti) (Cipek, 2007).

Ovaj rad većinom se bazirao na kognitivnom utvrđivanju događaja, nastojalo se utvrditi koji događaji su povezani uzročno-posljedičnim vezama i na koji način. Međutim, pri analizi autorica rada dotakla se i moralnog aspekta nastojeći utvrditi prikazuju li se u srpskim i hrvatskim udžbenicima događaji iz iste moralne perspektive, interpretira li se kao dobre, loše ili su autori udžbenika ostali suzdržani.

Estetsku dimenziju moguće je u udžbenicima analizirati kroz fotografije, karikature, zemljovide i slične slikovne prikaze koji se pojavljuju u njima. Zbog velikog opsega tema, u ovom radu estetskom aspektu nije se posvetio prostor te je to nešto što bi svakako predstavljalo mogućnost za unaprjeđenje i dodatnu analizu.

Pedagojsko-obrazovnu dimenziju može se analizirati kroz nastavni plan i program, kurikulum povijesti, no u širem smislu i kroz udžbenike u kojima možemo vidjeti koje teme se obrađuju, koji događaji i ličnosti su posebno istaknuti, a koje se ne spominje toliko detaljno....

Na osnovu svega navedenog, za sustavniju analizu i prikaz rezultata generirano je 6 osnovnih tema koje se ističu u sadržajima udžbenika. U nastavku teksta slijedi kratki opis svake od glavnih tema.

1) Raspad Austro-Ugarske i nastanak Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca

U sklopu ove teme analizirani su događaji vezani uz kraj Prvog svjetskog rata, raspad Austro-Ugarske te nastanak Kraljevstva SHS. Analizirala se uloga glavnih tijela zaslužnih za usustavljanje ideja jugoslavenskog ujedinjenja (Jugoslavenski odbor, Narodno vijeće SHS i vlada Kraljevine Srbije). Zatim, analiziran je način na koji su brojne deklaracije u tom razdoblju prikazane (s posebnim naglaskom na Krfsku i Ženevsku). Na koncu, prikazan je način na koji udžbenici pišu o nastanku Države Slovenaca, Hrvata i Srba te njenom ujedinjenju s Kraljevinom Srbijom kao i o reakcijama na ujedinjenje.

2) Unutarnja politika Kraljevine SHS do 1928. godine

Ova tema obuhvaća razdoblje od proglašenja ujedinjenja (1. prosinca 1918.) do atentata na Stjepana Radića u Narodnoj skupštini, budući da je taj događaj uzrokovao posljedice koje su u velikoj mjeri promijenili državni ustroj i vlast. U razdoblju Kraljevine SHS kao ključni elementi za analizu uzete su političke stranke koje se obrađuju u udžbenicima i čija se uloga u njima ističe te način izglasavanja i odredbe Vidovdanskog ustava. Analiziran je način na koji su političke stranke i njihovi programi prikazani u udžbenicima te koje stranke se općenito spominju u kontekstu politike Kraljevine SHS do 1928. godine. Također, analizirano je kako udžbenici prikazuju izglasavanje Vidovdanskog ustava i njegove odredbe s posebnim naglaskom na kritike koje hrvatski udžbenici upućuju Ustavu i načinu njegovog donošenja.

3) Atentat u Narodnoj skupštini i posljedice (šestosiječanjska diktatura i Oktroirani ustav)

U ovoj se temi obrađivao atentat na Stjepana Radića i njegove istomišljenike kao središnji događaj. No, proučeni su i istaknuti i uzroci koje udžbenici povezuju s atentatom u Skupštini. Zatim slijedi analiza opisa samog atentata u hrvatskim i srpskim udžbenicima kao i neposredne reakcije (hrvatske) javnosti na ovaj događaj. U sklopu posljedica atentata analizirana je šestosiječanjska diktatura, tj. način na koji hrvatski i srpski udžbenici pišu o njoj, njezinoj opravdanosti i reakcijama

koje je izazvala u narodu. Budući da je izravna posljedica šestosiječanjske diktature Oktoirani ustav i on je analiziran u ovom potpoglavlju. Analiziran je način na koji je on prikazan u udžbenicima, a kratki dio dan je i Zagrebačkim punktacijama kao odgovoru na donošenje ovog Ustava.

4) Začetci jačanja (ekstremnih) desničarskih organizacija i atentat u Marseilleu

Ova tema bavila se nastankom desničarskih organizacija u Kraljevini Jugoslaviji, odnosno nastankom ustaške organizacije i Vnutrašnje makedonske revolucionarne organizacije (VMRO-a). Njihov nastanak kao i nezadovoljstvo u državi zbog diktature i novog ustava dovelo je do atentata na kralja u Marseilleu što je glavni događaj ove teme. U sklopu atentata, analiziralo se koje činjenice o atentatu udžbenici ističu, u kakav kontekst ga smještaju, što ističu kao uzroke, a što kao posljedice atentata. Kao najvažniju posljedicu ističu osnivanje Namjesništva stoga je i analiziran i način na koji je ono prikazano kao i politika koju je Namjesništvo provodilo.

5) Hrvatsko pitanje i njegovo rješenje (osnivanje Banovine Hrvatske)

Za ovu temu su se očekivale najveće razlike u tumačenjima hrvatskog pitanja i Banovine Hrvatske u analiziranim udžbenicima. U sklopu ove teme analizirani su uzroci sukoba Hrvata i Srba u državi. Uzroci su najčešće fokusirani na okolnosti u kojima je živjela hrvatska politička scena koje udžbenici ističu: konstantne policijske progone, centralizam, srpski hegemonizam... Nakon toga, pažnja je posvećena načinu na koji je u udžbenicima prikazan proces hrvatsko-srpskih odnosa i dogovora koji su na koncu doveli do sklapanja Sporazuma Cvetković-Maček. Analizirano je i kako udžbenici prikazuju Banovinu Hrvatsku te reakcije stanovništva države na njeno osnivanje kao jednu od najistaknutijih posljedica Sporazuma.

6) Vanjska politika, gospodarstvo, kultura, društvo, umjetnost, znanost i sport Kraljevine Jugoslavije

Zbog velikog opsega ove teme i različitih područja kojima su se udžbenici bavili, fokus je stavljen na dvije najizraženije i najdetaljnije obrađene teme u svim analiziranim udžbenicima. To su

vanjskopolitički odnosi (s posebnim osvrtom na odnose s Italijom) te ekonomske prilike u Kraljevini Jugoslaviji. Nakon analize tih dviju tema, istaknuti su neki značajni, zanimljivi ili problematični citati vezani uz sportske i vjerske prilike, Srpski kulturni klub, 1000. obljetnicu hrvatskog kraljevstva te Nikolu Teslu.

3.1. Analizirani udžbenici

Za analizu su korišteni udžbenici povijesti za 8. razred osnovne škole u Republici Hrvatskoj i Republici Srbiji. Analizirani su udžbenici osnovnih škola, budući da je osnovnoškolsko obrazovanje obavezno za sve učenike u Republici Hrvatskoj i Republici Srbiji⁷. Korišteni udžbenici su prikazani u tablici u nastavku:

DRŽAVA	Naziv udžbenika	Autori	Izdavač i izdanje
HRVATSKA	Tragom prošlosti 8	Krešimir Erdelja Igor Stojanović	Školska knjiga 3. izdanje (2018.)
	Povijest 8	Stjepan Bekavac Mario Jareb	Alfa 6. izdanje (2020.)
	Vremeplov 8	Vesna Đurić	Profil 1. izdanje (2014.)
SRBIJA	Mozaik prošlosti 8	Zoran Pavlović Joso Bosnić	BIGZ Školstvo 1. izdanje (2011.)
	Istorija 8	Predrag M. Vajagić Nenad Stošić	Klett 10. izdanje (2020.)
	Istorija 8	Predrag Simić Ivana Petrović	Novi logos 5. izdanje (2020.)

Tablica 1: Analizirani udžbenici

Osnovni kriteriji za odabir udžbenika za analizu bili su aktualnost i dostupnost. Pod pojmom aktualnosti misli se na činjenicu da se analizirani udžbenici koriste u osnovnim školama u aktualnoj školskoj godini (2020./2021.). Pokušalo se pronaći najnovija izdanja navedenih udžbenika, no zbog nedostupnosti i ograničenosti, udžbenici *Vremeplov 8* i *Mozaik prošlosti 8* analizirani su u svom prvom izdanju (kao što je i vidljivo u tablici).

⁷U Republici Hrvatskoj: „Načela odgoja i obrazovanja na razini osnovnog i srednjeg obrazovanja su: 1) osnovnoškolski odgoj i obrazovanje je obavezno za sve učenike u Republici Hrvatskoj.“ (Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, čl. 4., st. 2)

U Republici Srbiji: „Osnovno obrazovanje i vaspitanje obavezno je i ostvaruje se u skladu sa zakonom.“ (Zakon o osnovnoj obrazovanju i vaspitanju, čl. 5.)

Zakon o udžbenicima i drugim obrazovnim materijalima za osnovnu i srednju školu (2018; čl. 6, st. 2) u Republici Hrvatskoj navodi: „Katalog za pojedini razred i predmet može se izmijeniti nakon što su udžbenici u uporabi najmanje četiri godine, osim ako izmjene kurikulumu zahtijevaju raniju izmjenu.“ Što će reći da se u pravilu udžbenici izmjenjuju svake četiri školske godine. Međutim, tijekom školske godine 2019./2020. u određenim razredima osnovnih i srednjih škola krenula je kurikularna reforma pod nazivom „Škola za život“. Osme razrede osnovnih škola ova reforma još nije zahvatila u cijelosti, a povijest je jedan od predmeta čiji će provođenje po novoj reformi krenuti tijekom školske godine 2021./2022. (Škola za život, 2019). Stoga se za povijest u osnovnoj školi i dalje koriste udžbenici odobreni Katalogom iz 2014. godine. Spomenutim Katalogom odobrena su već navedena tri udžbenika te udžbenik Snježane Koren pod nazivom *Povijest 8* (MZO, 2014).

Zakon o udžbenicima (2018; čl. 34) Republike Srbije također navodi da se „izbor udžbenika vrši za period od četiri školske godine“. Zadnji katalog udžbenika za osmi razred osnovne škole izdan je 2015. godine. Za školsku godinu 2021./2022., izdan je novi katalog udžbenika za osmi razred. No, kako ti udžbenici još uvijek nisu u uporabi, analizirani su udžbenici koji su trenutno odobreni i korišteni u nastavi povijesti u Republici Srbiji. Katalogom iz 2015. godine odobreno je ukupno sedam udžbenika, od kojih su tri izabrana za analizu (MPN, 2015).

U navedenim udžbenicima analizirane su se nastavne cjeline i jedinice koje su obuhvaćale hrvatsku ili srpsku nacionalnu povijest u međuratnom razdoblju (od kraja Prvog svjetskog rata do početka Drugog). Ovo gradivo je većinom bilo obuhvaćeno jednom nastavnom cjelinom. Za lakše razumijevanje, na nju se u ovom radu referira kao na osnovnu nastavnu cjelinu. Međutim, različiti udžbenici su u tematskoj cjelini koja se bavi poviješću Kraljevine Jugoslavije obrađivali različite teme; tako se u nekim udžbenicima javila tema vezana uz znanstveni i kulturni život u prvom polovici 20. stoljeća, dok u nekim udžbenicima to nije bio slučaj. Kako bi se svi udžbenici analizirali po svim navedenim temama, ovom analizom morale su se obuhvatiti i „dodatne“ nastavne jedinice koje nisu sastavni dio nastavne cjeline vezane uz povijest Kraljevine Jugoslavije. Primjer za to su lekcije o znanosti i kulturi u 1. polovici 20. stoljeća u udžbenicima *Tragom prošlosti 8* i *Povijest 8* kao i lekcije o začetcima jugoslavenske države u svim srpskim udžbenicima. One su bile ukomponirane u nastavnu cjelinu koja se bavila Srbijom i Crnom Gorom u Prvom

svjetskom ratu, a obrađivale su teme koje su bile analizirane u hrvatskim udžbenicima. Kako bi sve bilo jasnije, u nastavku slijedi popis analiziranih nastavnih cjelina i jedinica po udžbenicima.

U udžbeniku Krešimira Erdelje i Igora Stojanovića *Tragom prošlosti 8* (2018) analizirane su 2 nastavne cjeline. Nastavna cjelina pod nazivom: „Hrvatska u prvoj Jugoslaviji“ obuhvaćala je 27 stranica te je osnovna cjelina koja se bavi međuratnim razdobljem u Kraljevini Jugoslaviji. Nastavne jedinice unutar ove cjeline su sljedeće:

- 1) „Raspad Austro-Ugarske Monarhije i nastanak Države SHS“,
- 2) „Stvaranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca“,
- 3) „Prve godine u novoj državi“,
- 4) „Stranački život i gospodarske prilike“,
- 5) „Atentat u Narodnoj skupštini i uvođenje diktature“ i
- 6) „Banovina Hrvatska“.

Druga analizirana nastavna cjelina u ovom udžbeniku, nazvana „Znanost i kultura u prvoj polovici XX. stoljeća u svijetu i Hrvatskoj“ obuhvaća 13 stranica i 3 nastavne jedinice:

- 1) „Znanost i tehnologija između dva rata“,
- 2) „Umjetnost između dva rata“ i
- 3) „Svakidašnji život – popularizacija sporta“.

Stjepan Bekavac i Mario Jareb (2020) su u svom udžbeniku *Povijest 8* gradivo Kraljevine Jugoslavije obradili u nastavnoj cjelini pod nazivom „Hrvatska u prvoj Jugoslaviji“ i to na 19 stranica. Nastavne jedinice u cjelini su:

- 1) „Hrvatska u sastavu Države Slovenaca, Hrvata i Srba“,
- 2) „Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca“,
- 3) „Jadransko pitanje“,
- 4) „Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca“,
- 5) „Kraljevina Jugoslavija“,
- 6) „Hrvatsko gospodarstvo između dvaju svjetskih ratova“ i
- 7) „Otpori diktaturi i rješavanje hrvatskog pitanja“.

Dodatno je uzeta za analizu i nastavna jedinica iduće nastavne cjeline („Znanost i kultura u prvoj polovici 20. stoljeća u svijetu i Hrvatskoj“). Nastavna lekcija nazvana je „Znanost, kultura i sport u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova“.

Posljednji hrvatski udžbenik naziva *Vremeplov 8*, čiji je autor Vesna Đurić (2014), teme vezane uz nacionalnu povijest međuratnog razdoblja obrađuje na 45 stranica i to u nastavnoj cjelini nazvanoj „Hrvatska u sklopu prve Jugoslavije“. Ona uključuje sljedeće nastavne jedinice:

- 1) „Država Slovenaca, Hrvata i Srba“,
- 2) „Postanak Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca“,
- 3) „Gubitak dijelova hrvatskog teritorija“,
- 4) „Politički život u Hrvatskoj“,
- 5) „Društveni i politički razvoj u Kraljevini SHS“,
- 6) „Hrvatska u doba šestosiječanjske diktature“,
- 7) „Hrvatsko pitanje i stvaranje Banovine Hrvatske“ i
- 8) „Razvoj znanosti, kulture i sporta u Hrvatskoj u prvoj polovici 20. stoljeća“.

Mozaik prošlosti 8 autora Zorana Pavlovića i Jose Bosnića (2011) gradivo međuratnog razdoblja u Jugoslaviji obrađuje na 11 stranica, u nastavnoj cjelini pod nazivom „Jugoslovenska kraljevina“. Nastavne jedinice unutar cjeline su:

- 1) „Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca od 1918. do 1929. godine“,
- 2) „Jugoslavija od 1929. do 1941. godine“ i
- 3) „Jugoslovenski kulturni prostor“.

Dodatno je za analizu uzeta i nastavna jedinica nazvala „Iskorak ka Jugoslaviji“ koja se nalazila u sklopu nastavne cjeline „Srbija i Crna Gora u Prvom svjetskom ratu“, budući da je obuhvaćala teme Krfske deklaracije i Jugoslavenskog odbora koje su se analizirale i u hrvatskim udžbenicima.

Udžbenik Predraga M. Vajagića i Nenada Stošića (2020) *Istorija 8* teme jugoslavenske monarhije obrađuje u nastavnoj jedinici pod nazivom „Jugoslovenska kraljevina“. Nastavna cjelina uključuje 13 stranica i 3 nastavne jedinice koje su:

- 1) „Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (1918 – 1929)“,
- 2) „Kraljevina Jugoslavija (1929 – 1941)“ i

3) „Društvo Kraljevine Jugoslavije“.

Kao i u prethodnom udžbeniku, u analizu je uključena i nastavna jedinica nazvana „Stvaranje jugoslovenske države“ u cjelini „Srbija i Crna Gora u Prvom svetskom ratu“.

Posljednji udžbenik, *Istorija 8* autora Predraga Simića i Ivane Petrović (2020) teme prve Jugoslavije uključuje u nastavnu cjelinu nazvanu „Jugoslovenska kraljevina“ koja obuhvaća 19 stranica i 3 nastavne jedinice:

- 1) „Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (1918 – 1929)“,
- 2) „Kraljevina Jugoslavija (1929 – 1941)“ i
- 3) „Jugoslovenski privredni, društveni i kulturni prostor“.

I u analizu ovog udžbenika uzeta je u obzir i nastavna jedinica naziva „Iskorak ka Jugoslaviji“ u cjelini „Srbija i Crna Gora u Prvom svetskom ratu“.

Kao što je vidljivo iz priloženog, već na prvu se može zaključiti da o razdoblju Kraljevine SHS/Jugoslavije opširnije pišu hrvatski udžbenici. Najdetaljniji je udžbenik Vesne Đurić (2014) *Vremeplov 8*. Detaljnijom analizom sadržaja samog teksta udžbenika, nastojat će se utvrditi jesu li zaista hrvatski udžbenici dali detaljniji i više dubinski pregled ovog razdoblja u usporedbi sa srpskim udžbenicima.

Što se tiče osnovne nastavne cjeline u kojoj se obrađuje nacionalna povijest međuratnog razdoblja, možemo primijetiti i slične nazive samih nastavnih cjelina u tri hrvatska te u tri srpska udžbenika. Dok se u hrvatskim jasno ističe naziv „Hrvatska“ („Hrvatska u prvoj Jugoslaviji“ i „Hrvatska u sklopu prve Jugoslavije“), u srpskim udžbenicima naziv „Srbija“ nije istaknut te su nastavne cjeline nazvane jednostavno „Jugoslovenska kraljevina“. U hrvatskim udžbenicima vidimo jasne razlike u broju i nazivima nastavnih jedinica unutar osnovne nastavne cjeline, dok srpski udžbenici imaju poprilično sličnu „shemu“ koju slijede nastavne jedinice. Tako u svim srpskim udžbenicima imamo nastavnu jedinicu koja se bavi Kraljevinom SHS, zatim nastavnu jedinicu koja obrađuje događaje vezane uz razdoblje Kraljevine Jugoslavije te na kraju nastavnu jedinicu vezanu uz kulturne i društvene odlike ovog razdoblja u Jugoslaviji. Osim toga, svim srpskim udžbenicima zajednička je i dodatna nastavna jedinica koja se bavi začetcima jugoslavenske države, a obrađuje se u nastavnoj cjelini vezanoj uz nacionalnu povijest Srbije i Crne Gore u Prvom svjetskom ratu. Na koncu, možemo primijetiti i kako se u hrvatskim udžbenicima u naslovima nastavnih cjelina i

jedinica češće naglašava hrvatska uloga u jugoslavenskoj državi, što u srpskim udžbenicima nije slučaj. U srpskim udžbenicima to nije vidljivo te možemo uočiti kako u nastavnoj cjelini koja se bavi društvom i kulturom Jugoslavije ističu pridjeve „jugoslovensko“ aludirajući time da se u nastavnoj jedinici raspravlja o kulturnoj i društvenom životu cijele Kraljevine. Nasuprot tome, u nazivima nastavnih jedinica i cjelina u hrvatskim udžbenicima nailazimo na češće korištenje pridjeva „hrvatski“ ili imenice „Hrvatska“. Posebno se to ističe u udžbeniku Vesne Đurić (2014), gdje nalazimo na nazive nastavnih jedinica poput: „Gubitak dijelova **hrvatskog** teritorija“, „Politički život u **Hrvatskoj**“, „**Hrvatska** u doba šestosiječanjske diktature“ ili „Razvoj znanosti, kulture i sporta u **Hrvatskoj** u prvoj polovici 20. stoljeća“. U druga dva hrvatska udžbenika to nije toliko vidljivo, no ima nekoliko primjera, najviše vezano uz nastavne jedinice koje govore o hrvatskom gospodarstvu, kulturi ili znanosti. U udžbeniku Krešimira Erdelje i Igora Stojanovića (2018) to je vidljivo samo u nazivu nastavne cjeline: „Znanost i kultura u prvoj polovici XX. stoljeća u svijetu i **Hrvatskoj**“, a u udžbeniku *Povijest 8* (Bekavac, Jareb, 2020) susrećemo naslove nastavnih jedinica poput: „**Hrvatsko** gospodarstvo između dvaju svjetskih ratova“ i „Znanost, kultura i sport u **Hrvatskoj** između dvaju svjetskih ratova“. Ova zapažanja temelje se na naslovima nastavnih cjelina i jedinica te opsegu stranica na kojem se ovo gradivo obrađuje u udžbenicima.

Za potpunu sliku i rezultate potrebno je naravno istražiti i sam tekst udžbenika, o čemu će biti riječ u nastavku ovog rada. Uz pomoć komparativne analize sadržaja udžbenika utvrdit ćemo slažu li se navedena zapažanja s tekstovima udžbenika te možemo li tvrditi da su hrvatski udžbenici detaljniji i više orijentirani na položaj Hrvatske unutar jugoslavenske kraljevine te daju li srpski udžbenici širu sliku povijesti čitave Kraljevine Jugoslavije (tj. u kolikoj mjeri su oni orijentirani na srpsku povijest, a u kolikoj mjeri daju pregled zbivanja i života u cijeloj Kraljevini).

4. Analiza hrvatskih i srpskih udžbenika

4.1. Raspad Austro-Ugarske i nastanak Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca

Pri obradi tema vezanih uz raspad Austro-Ugarske Monarhije i stvaranje nove države s Kraljevinom Srbijom fokus se stavlja na nastanke ideja o ujedinjenju s Kraljevinom Srbijom, osnivanje Jugoslavenskog odbora, njegovu zadaću i ciljevi, uvjete osnivanja Države Slovenaca, Hrvata i Srba, deklaracije koje su donesene i uz pomoć kojih su se nastojali dogovoriti uvjeti ujedinjenja te na koncu samo ujedinjenje i nastanak Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca kao i reakcije na ujedinjenje.

Osnovna tijela čija se uloga i važnost ističe u razdoblju prije samog formiranja nove državne zajednice su Jugoslavenski odbor, Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba te vlada tadašnje Kraljevine Srbije.

Dok udžbenici *Tragom prošlosti 8* i *Vremeplov 8* ističu stvaranje Jugoslavenskog odbora kao i njegovu ulogu, udžbenik *Povijest 8* Jugoslavenski odbor ne spominje. Oba hrvatska udžbenika koja spominju Jugoslavenski odbor naglašavaju da je nastao iz Hrvatskog odbora i to priključivanjem srpskih i slovenskih političkih emigranata. Udžbenik *Tragom prošlosti 8* (Erdelja, Stojanović, 2018:64) jasnije ističe ciljeve Odbora pa tako naglašava da „je jedna od glavnih zadaća Odbora bila uvjeravanje svjetske javnosti u neodrživost Austro-Ugarske te djelovanje na njezinu razbijanju, čime bi to ujedinjenje postalo mogućim. Druga je zadaća Odbora bila borba protiv osvajačkih težnji Italije.“. Udžbenik *Vremeplov 8* (Đurić, 2014:76) ne ističe jasno ciljeve već navodi, dosta općenito, kako je „njegov cilj bio stvaranje zajedničke države svih Južnih Slavena“.

Narodno vijeće u hrvatskim udžbenicima zauzima središnju ulogu u procesu raskida veza s Austro-Ugarskom te nastanka Države SHS. U suprotnosti sa spominjanjem Jugoslavenskog odbora, ovaj put udžbenik *Tragom prošlosti 8* ističe najmanje informacija o Narodnom vijeću (sastav, šturi cilj te kasnije njegovu ulogu u novonastaloj Državi SHS)⁸. Udžbenik *Povijest 8* (Bekavac, Jareb,

⁸ „Kako se približavao kraj rata, a s njime i poraz Austro-Ugarske, narodi nezadovoljni svojim položajem u toj državi (Hrvati, Slovenci, Srbi, Česi, Slovaci...) vidjeli su mogućnost osamostaljenja. Upravo je to bio cilj Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba. Ono je kao najviše političko tijelo južnoslavenskih zemalja Monarhije, osnovano u Zagrebu na početku listopada 1918. godine. Vodstvo Vijeća činili su slovenski političar Anton Korošec kao predsjednik te Ante Pavelić (stariji) i Svetozar Pribićević kao podpredsjednici.“ (Erdelja, Stojanović, 2018:65)

„Drugom je odlukom Sabor svoje ovlasti prenio na Narodno vijeće SHS, čime je ono postalo vrhovni organ vlasti u novonastaloj državi.“ (Erdelja, Stojanović, 2018:66)

2020:41) objašnjava proces nastanka Narodnog vijeća SHS („U ljeto 1918. osnovana su u južnoslavenskim zemljama Monarhije narodna vijeća, koja su u listopadu 1918. povezana u Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba“), ističe zadaću Vijeća („Zadaća ovoga tijela bila je pripremiti teren za izlazak iz Monarhije (...) i stvaranje samostalne južnoslavenske države“) te, kao i udžbenik *Tragom prošlosti 8* naglašava ulogu Narodnog vijeća u Državi SHS („Sabor je sva prava prenio na Narodno vijeće kao vrhovno tijelo Države SHS“). Udžbenik Vesne Đurić (2014:78,80), *Vremeplov 8*, ističe slične podatke o Narodnom vijeću kao i *Povijest 8*. Objlašnja se njegov nastanak („Stoga su se političari iz Hrvatske povezali s političarima iz Dalmacije, slovenskih zemalja te Bosne i Hercegovine. U Zagrebu su 5. listopada 1918. osnovali Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba.“), njegov sastav, ulogu i cilj („Bilo je to najviše predstavničko tijelo Južnih Slavena u Monarhiji. (...) Narodno vijeće SHS radilo je na formiranju tijela vlasti samostalne jugoslavenske države.“) te kasniju ulogu u Državi SHS („Određeno je da zakonodavnu vlast u zemlji obnaša Narodno vijeće SHS kao vrhovno predstavničko tijelo“). Jedino ovaj hrvatski udžbenik povezuje ideju stvaranja samostalne južnoslavenske države s Wilsonovim prijedlogom o pravu naroda Monarhije na samoodređenje („Mnogim je političarima postalo jasno da Austro-Ugarska gubi rat i da će se monarhija uskoro raspasti. Stoga je oživjela ideja o stvaranju samostalnih država. Tu ideju osnažio je Wilsonov prijedlog o pravu naroda Austro-Ugarske na samoodređenje.“ (Đurić, 2014:78).

Uloga vlade Kraljevine Srbije u hrvatskim udžbenicima objašnjena je dosta granično i negativno. Udžbenik *Povijest 8* (Bekavac, Jareb, 2020) ulogu vlade Srbije ni ne spominje. Udžbenik *Tragom prošlosti 8* (Erdelja, Stojanović, 2018: 64, 65) dosta šturo i negativno karakterizira njenu ulogu u nastanku ideja o ujedinjenju pa tako navodi: „Srbijanska je vlada prihvaćala ideju ujedinjenja, no zapravo ga je zamišljala kao pripojenje Srbiji dijelova austrougarskog teritorija na kojima su živjeli Hrvati, Slovenci i Srbi.“ Udžbenik Vesne Đurić (2014:77) navodi kako su i političari Kraljevine Srbije također radili na stvaranju zajedničke države Južnih Slavena, no ne zaboravlja se naglasiti problem načina na koji je to ujedinjenje zamišljeno. Tako se navodi:

Na stvaranju zajedničke države Južnih Slavena radili su i političari iz Kraljevine Srbije. Među njima je najaktivniji bio predsjednik srbijanske vlade Nikola Pašić. On je buduću zajednicu južnoslavenskih naroda zamišljao kao Veliku Srbiju odnosno monarhiju s

dinastijom Karađorđevića na čelu. Smatrao je da se ostali Južni Slaveni trebaju priključiti Srbiji i prihvatiti dominaciju Srba u novoj državi.

U ovom je citatu predstavljen možda jedan i od najnaglašenijih problema u ovom periodu koji se ističe u udžbenicima – problem shvaćanja ujedinjenja i načina uređenja buduće države. O tome će dodatno biti riječi još u nastavku rada, no valja istaknuti kako je u udžbeniku Vesne Đurić, pomalo problematično, Velika Srbija izjednačena sa zamisli o monarhističkoj državi na čelu s obitelji Karađorđević.

U srpskim udžbenicima se više ističe uloga Jugoslavenskog odbora nego Narodnog vijeća SHS u procesu ujedinjenja Države SHS i Kraljevine Srbije, dok se uloga vlade Kraljevine Srbije isprepliće s ulogom koju je imao Jugoslavenski odbor. Ideje Jugoslavenskog odbora povezuju se s ciljevima predstavljenim u Niškoj deklaraciji. Niška deklaracija spominje se samo u srpskim udžbenicima te se ističe kao preteča ideja i ciljeva koje kasnije nosi Jugoslavenski odbor. Tako *Mozaik prošlosti 8* (Pavlović, Bosnić, 2011:66) ističe:

U [Niškoj deklaraciji] je stajalo da je najvažniji zadatak u ratu borba za oslobođenje i ujedinjenje „sve naše neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca“. Nije samo Srbija radila na ujedinjenju Južnih Slovena, već i predstavnici južnoslovenskih naroda iz Austrougarske. Oni su aprila 1915. godine formirali političko telo nazvano Jugoslovenski odbor. Njegov zadatak je bio da ubjeđuje zemlje članice Antante i njihove istaknute ličnosti u neophodnost stvaranja zajedničke jugoslovenske države.

Udžbenik *Istorija 8* (Vajagić, Stošić, 2020:90) citira tekst Niške deklaracije te ističe kako je Niškom deklaracijom i srpskim ratnim ciljem „Srbija Antanti predstavila program jugoslovenske države, koja je trebalo da bude jedan od stubova stabilnosti u posleratnoj Evropi.“ te kako bi se „ostvarenjem tog ratnog cilja postiglo i ujedinjenje srpskog naroda.“. Za ovu rečenicu bismo mogli tvrditi da je pomalo problematična, posebice uzevši u obzir kakvu poruku može poslati. Dosta je nejasno napisana, pa tako može biti protumačena kao da su svi teritoriji koji bi se ujedinili Niškom deklaracijom naseljeni srpskim stanovništvom, što, naravno, nije u potpunosti tačno.

Nadalje, povezivanje Niške deklaracije i vlade Srbije s Jugoslavenskim odborom vidljivo je i u tom udžbeniku (Vajagić, Stošić, 2020:90) budući da se navodi:

Emigranti iz Austrougarske koji su bili jugoslavenski orijentisani prihvatili su Nišku deklaraciju. (...) Prema zamisli srpske vlade, oni su formirali Jugoslovenski odbor u aprilu 1915. godine u Parizu. Odbor je trebalo da inostranu javnost upozna s idejom o ujedinjenju jugoslovenskih naroda u zajedničku državu.

Možemo primijetiti da oba udžbenika naglašavaju i ciljeve Jugoslavenskog odbora koji su istaknuti i u hrvatskim udžbenicima. Navedeni udžbenik možda i najdetaljnije opisuje djelovanje Jugoslavenskog odbora, no jedini i posebno ističe ulogu srpske vlade u radu Jugoslavenskog odbora kao i činjenicu da je srpska vlada ovo tijelo vidjela kao „put“ do dogovora o ujedinjenju⁹.

Istorija 8 (Simić, Petrović, 2020: 95, 96) posebno naglašava ulogu srpske vlade u stvaranju Jugoslavenskog odbora, što se ne slaže s hrvatskim udžbenicima koji nastanak Jugoslavenskog odbora povezuju s Hrvatskim odborom. Taj udžbenik navodi:

Predsednik srpske vlade Nikola Pašić naložio je oktobra 1914. godine srpskim poslanicima u inostranstvu da počnu pripreme za stvaranje Jugoslovenskog odbora. Njega je trebalo da čine predstavnici jugoslovenskih naroda koji su živeli u Austrougarskoj. Cilj odbora bio bi da širi jugoslovensku propagandu u savezničkim i neutralnim zemljama. Tokom Prvog svetskog rata, Jugoslovenski odbor vodio je diplomatsku i političku aktivnost u savezničkim zemljama za stvaranje jugoslovenske države.

Vidimo da se i ovdje ističe sličan cilj Jugoslavenskog odbora, kao i u svim drugim udžbenicima.

Kao što je već rečeno, uloga Narodnog vijeća SHS se u srpskim udžbenicima ne ističe toliko te se veže uz raskidanje veza Hrvatske s Austro-Ugarskom i uz Ženevsku deklaraciju i dogovore oko ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom. *Mozaik prošlosti 8* (Pavlović, Bosnić, 2011:67) pridaje dosta važnu ulogu Narodnom vijeću SHS ističući da se „pored srpske vlade i Jugoslovenskog odbora, oktobra 1918. godine pojavilo još jedno političko telo koje se zalagalo za ujedinjenje Južnih Slovena. To je bilo Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba“. Ni drugi udžbenici ne osporavaju njegovu važnost i ulogu na putu do nastanka Kraljevstva SHS, tako Predrag Vajagić i Nenad Stošić (2020:91) navode kako „Narodno vijeće SHS nije bilo međunarodno priznato, ali je sa srpskom vladom i Jugoslovenskim odborom predstavljalo treći činilac stvaranja Jugoslavije“ te kako se

⁹„Jugoslovenski odbor radio je na nacionalnoj propagandi, popularisao ideju jugoslovenstva i istupao protiv teritorijalnih pretenzija Italije prema Dalmaciji. Rad odbora pomagala je srpska vlada preko svojih diplomatskih predstavništava. Ona je u njemu videla pomoćnika za ostvarenje misije ujedinjenja.“ (Vajagić, Stošić, 2020:90)

„zalagalo za ujedinjenje svih Slovenaca, Hrvata i Srba u nezavisnu, demokratsku državu“. Štoviše, ovaj udžbenik i preveliku zaslugu pridaje Narodnom vijeću SHS budući da problematično navodi kako je „Narodno vijeće SHS 29. oktobra 1918. godine prekinulo sve odnose i veze s Austrougarskom Monarhijom.“. I ovo možemo istaknuti kao problematičnu rečenicu u ovoj analizi, budući da se ne slaže s drugim udžbenicima, hrvatskim i srpskim, koji ističu da je Hrvatski sabor bio tijelo koje je prekinulo državno-pravne veze s Austro-Ugarskom Monarhijom.

Predrag Simić i Ivana Petrović (2020:124) u udžbeniku *Istorija 8* o Narodnom vijeću SHS pišu malo; navode kako je „vlast novostvorene Države Slovenaca, Hrvata i Srba preneti oktobra 1918. godine u Zagrebu na Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba“ te kako „Narodno vijeće SHS nije uspjelo da uspostavi vlast na svojoj teritoriji“. Naposljetku, ističe se kako su „srpska vlada i Narodno vijeće zadržali vlast na svojim teritorijama do sazivanja Ustavotvorne skupštine buduće jugoslovenske države“.

Kroz navedene citate je vidljivo da se Jugoslavenski odbor, Narodno vijeće SHS i vladu Kraljevine Srbije (čija se uloga posebno ističe u srpskim udžbenicima) možemo smatrati tijelima koja su radila na procesu nastanka nove jugoslovenske države. Dogovori ovih tijela i zaključci njihovih sastanaka definirani su u nekoliko deklaracija koje su donesene u periodu nastanka Kraljevstva SHS. Kao najvažnije deklaracije koje su posebno istaknute u udžbenicima možemo navesti Krfsku i Ženevsku deklaraciju. Već je spomenuto da se Niška deklaracija obrađuje samo u srpskim udžbenicima, što je u jednu ruku i sasvim smisleno i logično budući da je riječ o deklaraciji kojom je određen srpski ratni cilj u Prvom svjetskom ratu. Svibanjska deklaracija također nije u glavnom fokusu te se ne spominje u svim udžbenicima. Štoviše, spominje se u samo jednom hrvatskom (*Vremeplov 8*) i dva srpska udžbenika (*Mozaik prošlosti 8* i *Istorija* autora Predraga Vajagića i Nenada Stošića). Slične činjenice i interpretaciju Svibanjske deklaracije ističu sva tri udžbenika. Vesna Đurić (2014:77) ističe kako je donesena i što se njome zahtijevalo¹⁰. Navodi i kako „takav prijedlog car i kralj Karlo I. nije htio prihvatiti“ te da je „donošenje Svibanjske deklaracije zabrinulo Nikolu Pašića jer bi preuređenje Austro-Ugarske Monarhije onemogućilo ostvarenje njegovih planova“. Točnije, donošenje Svibanjske deklaracije kosilo se s Niškom deklaracijom i

¹⁰„Zemlje Antante ponudile su Austro-Ugarskoj mir i zahtijevale da se provede preuređenje Monarhije. U Beču je zasjedalo Carevinsko vijeće, najviše predstavničko tijelo za austrijski dio Monarhije. Zasedanju su bili nazočni i zastupnici iz Dalmacije, Istre i slovenskih zemalja. Oni su 30. svibnja objavili dokument pod nazivom Svibanjska deklaracija. Zahtijevali su da se Monarhija preuredi iz dualističke u trijalističku zemlju, tj. da se uz austrijski i ugarski dio osnuje i treća jedinica, koja bi obuhvaćala južnoslovenske zemlje unutar Monarhije.“ (Đurić, 2014:77)

Pašićevim planovima koji su već istaknuti, a Đurić (2014:77) ih tumači kao plan „da se ostali Južni Slaveni trebaju priključiti Srbiji i prihvatiti dominaciju Srba u novoj državi“. *Mozaik prošlosti 8* (Pavlović, Bosnić, 2011:67) Svibanjsku (tj. Majsku) deklaraciju definira na sličan način – navodi zamisao koju je deklaracija zahtijevala¹¹ te, kao i hrvatski udžbenik *Vremeplov 8*, ističe kako „Srbi nisu podržali tu izjavu, kao ni austrougarske vlasti“. Na koncu, udžbenik *Istorija 8* (Vajagić, Stošić, 2020:91) Majsku deklaraciju povezuje s Jugoslavenskim klubom, pa se navodi:

Prvi put tokom rata parlament Austrougarske je sazvan u Beču u maju 1917. godine. Tamo se raspravljalo o preuređenju Austrougarske zarad njenog opstanka. U okviru bečkog parlamenta poslanici iz Slovenije i Hrvatske osnovali su Jugoslovenski klub, na čijem se čelu nalazio Anton Korošec, slovenski sveštenik. Klub je izradio predlog preuređenja države koji je nazvan Majska deklaracija. Tom deklaracijom zahtevano je državno preuređenje Austrougarske u trijalističku monarhiju koja bi se sastojala od Austrije, Mađarske i jugoslovenskih teritorija u sastavu Monarhije.

Tako je *Istorija 8* (Vajagić, Stošić, 2020) jedini udžbenik koji spominje Jugoslavenski klub kao što ga jedini i povezuje s idejom izrečenom u Svibanjskoj deklaraciji. Također, ovaj udžbenik nam ne daje uvid u reakcije političkih aktera na Svibanjsku deklaraciju, kao što to navode druga dva udžbenika. Slično idejama Svibanjske deklaracije, udžbenik *Vremeplov 8* (Đurić, 2014:79) spominje i Manifest kralja i cara Karla I. te ističe uzorke donošenja ovog Manifesta („kako su i drugi slavenski narodi izrazili težnju za osamostaljenjem i izdvajanjem iz Monarhije, car i kralj Karlo I. smatrao je da bi se njegovo carstvo moglo raspasti. Stoga je 16. listopada 1918. godine objavio Manifest.“), što je njime bilo predloženo („preuređenje Monarhije u federativnu državu u kojoj će slavenski narodi biti samostalni i ravnopravni u odlučivanju s Austrijom i Ugarskom“) te kakve su bile reakcije na njegov prijedlog („taj prijedlog više nikoga nije zanimalo. Slavenski narodi Austro-Ugarske željeli su imati svoje samostalne i nezavisne države“).

Krfska deklaracija je, uz Ženevsku, jedan od najproblematičnijih događaja u ovoj temi, a direktno se veže i uz glavni sukob koji je pratio Kraljevinu od početaka do njenog raspada u Drugom svjetskom ratu – sukob između Hrvata i Srba oko načina organizacije države. Krfsku deklaraciju

¹¹„Austrougarske doneli su maja 1917. godine Majsku deklaraciju. Ovim dokumentom su zahtevali da se, na temelju narodnog načela i hrvatskog državnog prava, sve zemlje u Austrougarskoj u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi ujedine u samostalno državno telo pod Habzburškom dinastijom.“ (Pavlović, Bosnić, 2011:67)

spominju svi udžbenici osim hrvatskog *Povijest 8* (Bekavac, Jareb, 2020). Udžbenik *Istorija 8* (Simić, Petrović, 2020:96) možda najbolje opisuje ulogu Krfske deklaracije navodeći da je ona bila „prelazno rešenje u stavovima srpske vlade i Jugoslovenskog odbora oko uređenja buduće države“. Većina udžbenika ističe problem između vlade Kraljevine Srbije i Jugoslavenskog odbora oko dogovora o unutrašnjem uređenju države. Udžbenik *Istorija 8* (Vajagić, Stošić, 2020:91) taj problem ne ističe, već samo navode da je „usvajanjem Krfske deklaracije postignut kompromis oko ujedinjenja.“ *Mozaik prošlosti 8* (Pavlović, Bosnić, 2011:67) najviše piše o ovom problemu te ističe:

*Između srpske vlade i Jugoslovenskog odbora su postojale razlike oko viđenja buduće zajedničke države. Članovi Jugoslovenskog odbora su se **plašili srpske prevlasti** i tražili su da buduća država bude federacija. Srpska vlada je smatrala da bi nova država trebalo da bude unitarna i centralizovana.*

Osim što malo opširnije piše o problemu sukoba „federacija/centralizam“, *Mozaik prošlosti 8* (Pavlović, Bosnić, 2011:67) pomalo sporno naglašava da je Krfskom deklaracijom istaknuto da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod. Suprotno tome, drugi udžbenici se slažu kako je Krfskom deklaracijom priznata ravnopravnost sva tri naroda te vjere i pisma. Navedena ravnopravnost predstavlja problem u preostala dva hrvatska udžbenika. Udžbenici *Tragom prošlosti 8* (Erdelja, Stojanović, 2018) i *Vremeplov 8* (Đurić, 2014) navode kako je ravnopravnost naroda bila samo formalno obećana te da nisu donesene nikakve odredbe o ravnopravnosti¹². Krešimir Erdelja i Igor Stojanović (2018:65) u udžbeniku *Tragom prošlosti 8* daju najoštriju kritiku Krfske deklaracije navodeći:

Srpska je strana mogla biti mnogo zadovoljnija takvim dogovorom jer je Jugoslavenski odbor pristao na centralizam, a zauzvrat dobio samo obećanja o ravnopravnosti, bez jasnih jamstava. Prilikom kasnijeg stvaranja zajedničke države srpska se strana nije pridržavala zaključaka Krfske deklaracije. Nisu se pridržavali odredbe o dvotrećinskom izglasavanju ustava, tj. o dvotrećinskom odlučivanju o uređenju države.

¹²„Sva tri naroda, Slovenci, Hrvati i Srbi, prema dogovoru bili su ravnopravni, s pravom na nacionalno ime, jezik i pismo te zajamčenu slobodu vjeroispovijedi. Ipak, nisu donesene nikakve odredbe o ravnopravnosti već samo načelna obećanja, a nije određen oblik unutrašnjeg uređenja buduće države (centralizam ili federacija).“ (Đurić, 2014:78)

Niti jedan drugi udžbenik ne spominje dvotrećinsku većinu pri izglasavanju ustava u kontekstu Krfske deklaracije, iako se ona u nekim udžbenicima spominje u drugim kontekstima (o čemu će biti riječi u nastavku). Druga „problematična“ deklaracija je svakako Ženevska. No, prije Ženevske deklaracije došlo je do još jednog važnog događaja, a to je osnivanje Države Slovenaca, Hrvata i Srba. O nastanku Države SHS svi udžbenici pišu većinom slične informacije: o njenom nastanku te o njenom teškom vanjskopolitičkom stanju. Kao glavni vanjskopolitički neprijatelj ističe se Italija koja zbog Londonskog ugovora pretendira na određene dijelove Države SHS. Hrvatski udžbenik *Tragom prošlosti 8* (Erdelja, Stojanović, 2018:66, 67) teškim položajem Države SHS „opravdava“ ideje ujedinjenja sa Srbijom i navodi: „Vanjskopolitička situacija bila je jednako teška – Italija je odmah poslije svršetka rata započela vojskom zauzimati obećane joj dijelove naše obale Jadrana. Tek stvorena Država SHS nije imala svoju vojsku i nije imala čime obraniti svoj teritorij. Takvo je stanje pogodovalo prevladavanju gledišta da je potrebno brzo i bezuvjetno ujedinjenje sa Srbijom“. Autori Bekavac i Jareb (2020:42) na sličnom su „tragu“ te ističu da je Država SHS otpočeta bila „definirana kao privremeno rješenje dok ne dođe do konačnog ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom“. Srpski udžbenici se većinom zadržavaju na činjenici da Država SHS nije bila međunarodno priznata te da nije mogla uspješno braniti svoje granice¹³. Tako autori Simić i Petrović (2020:124) ističu da je „od zemalja pobjednica, novu državu priznala je jedino Srbija“.

Ženevska deklaracija dosta je različito prikazana i obrađena u udžbenicima. Hrvatski udžbenik *Tragom prošlosti 8* ovu deklaraciju ni ne spominje. *Povijest 8* (Bekavac, Jareb, 2020) i *Vremeplov 8* (Đurić, 2014) daju oštru kritiku vlade Kraljevine Srbije naglašavajući kako su, nakon potpisivanja Deklaracije, povukli svoj potpis s nje. Oba udžbenika kao razlog za povlačenje potpisa navode želju za stvaranjem Velike Srbije. Bekavac i Jareb (2020:42) navode:

Prihvaćena je i potpisana deklaracija kojom se predviđa federativno uređenje zajedničke države na osnovi ravnopravnosti svih naroda. Zadovoljstvo postignutim dogovorom uskoro je splasnulo kada je Nikola Pašić, pod pritiskom srpskih političara, povukao svoj potpis s Deklaracije. Njezin je sadržaj bio potpuno suprotan gledištima srbijanske politike, koja

¹³„Država Slovenaca, Hrvata i Srba nije mogla da brani svoje granice, izložene pritisku Italijana, koji su želeli da zauzmu teritorije koje su im obećane Londonskim ugovorom.“ (Pavlović, Bosnić, 2011: 68)
„Narodno vijeće SHS nije uspjelo da uspostavi vlast na svojoj teritoriji.“ (Simić, Petrović, 2020: 124)

nije željela ravnopravno ujedinjenje, već pripojenje Države SHS Srbiji, čime bi se ostvario san o stvaranju Velike Srbije.

Slične informacije donosi i Đurić (2014:82):

Dogovoreno je da će se provesti ujedinjenje Države SHS i Kraljevine Srbije na ravnopravnoj osnovi te da će se poštivati samostalnost i ravnopravnost naroda u novoj državi. Predsjednik srbijanske vlade Nikola Pašić potpisao je deklaraciju samo zbog velikog pritiska Francuske. No, ubrzo je povukao potpis jer ravnopravno ujedinjenje nije odgovaralo Srbiji i ne bi omogućilo velikosrpsku prevlast u zajedničkoj državi.

Od srpskih udžbenika, *Mozaik prošlosti 8* (Pavlović, Bosnić, 2011:68) najdetaljnije spominje problematičnost priznavanja Ženevske deklaracije od strane vlade Srbije, no ne spominje se ideje Velike Srbije već je objašnjenje vješto upakirano na sljedeći način: „Nikola Pašić je popustio pred pritiscima, naročito Francuske, ali se regent Aleksandar nije slagao s tim. Smatrao je da je to bilo **odstupanje od srpskog programa za jugoslovensko ujedinjenje** i izbegao je ta deklaracija bude potvrđena u Srbiji“. Nije jasno odnosi li se formulacija „srpski program za jugoslovensko ujedinjenje“ na ciljeve izražene još u Niškoj deklaraciji ili nešto drugo. Pavlović i Bosnić (2011) također ističu kako je Ženevskom deklaracijom pitanje unutarnjeg uređenja države ostalo neodlučeno. Druga dva srpska udžbenika ovaj problem ne spominju te o Ženevskoj deklaraciji pišu izrazito šturo. Međutim, Vajagić i Stošić (2020) ističu da Aleksandar Karađorđević nije prihvatio tu deklaraciju zbog isticanja Kraljevine Srbije i Države SHS kao dvije ravnopravne članice u procesu ujedinjenja. Također, kao i kod autora Pavlovića i Bosnića (2011) vidljivo je da su izbjegli objasniti zašto bi takvo ujedinjenje bilo problematično. Udžbenik *Istorija 8* (Simić, Petrović, 2020) spominje samo Ženevsku deklaraciju kao sporazum o stvaranju zajedničke vlade¹⁴.

Osim problema ravnopravnosti naroda u novoj državi, sukob mišljenja oko unutrašnjeg uređenja države također je obilježio ovo razdoblje. O toj temi srpski i hrvatski udžbenici pišu dosta različito. Sva tri hrvatska udžbenika spominju razilaženje mišljenja između Radića i Pribićevića po pitanju uređenja buduće države i to na sličan način: ističe se da se Pribićević zalagao za centralizam i što

¹⁴„Srpska vlada, Jugoslavenski odbor i Narodno vijeće SHS potpisali su novembra 1918. godine u Ženevi sporazum o stvaranju zajedničke vlade; taj dokument poznat je kao Ženevska deklaracija. Srpska vlada i Narodno vijeće zadržali su vlast na svojim teritorijama do sazivanja Ustavotvorne skupštine buduće jugoslovenske države.“ (Simić, Petrović, 2020:124)

brže, bezuvjetno ujedinjenje, dok se Radić zalagao za oprez, prethodni dogovor sa Srbijom i federalno uređenje gdje bi narodi bili ravnopravni.

Udžbenici *Povijest 8* (Bekavac, Jareb, 2020) i *Vremeplov 8* (Đurić, 2014) u kontekstu nastanka Kraljevstva SHS spominju Prosinačke žrtve. Bekavac i Jareb (2020:44,45) potpoglavlje naslovljavaju *Krvoproliće u Zagrebu*. Također, navode i kako je tim događajem je „nova vlast jasno pokazala svoj karakter, a i način na koji će ubuduće postupati prema protivnicima novoga režima“. Osim toga, *Povijest 8* nam daje vrlo sažet prikaz samog procesa ujedinjenja i sukoba centralizam/federalizam. No, Bekavac i Jareb (2020:44) napominju kako je Karađorđevićem proglašenjem Kraljevstva SHS Hrvatska „ubrzo izgubila elemente svoje državnosti“ te kako je došlo „razdoblje srpske hegemonije u kojem se Hrvatski sabor nije nikada sastao, a politička uloga bana svedena je na razinu običnog državnog činovnika“. Također, valja napomenuti da sva tri hrvatska udžbenika ističu Sabor koji se nakon ujedinjenja nije više sastao.

Udžbenici *Tragom prošlosti 8* i *Vremeplov 8* detaljnije pišu o procesu ujedinjenja. Udžbenik *Tragom prošlosti 8* navodi da je zbog pritiska talijanske vojske i nemogućnosti osnivanja samostalne Hrvatske koja bi zadržala svoj teritorij, ujedinjenje sa Srbijom bilo jedino moguće; odnosno, bilo je neophodno¹⁵. Isti udžbenik (Erdelja, Stojanović, 2018:70) spominje i Naputak, kao upute za ujedinjenje gdje bi „unutarnje uređenje države trebala odrediti Ustavotvorna skupština i to dvotrećinskom većinom glasova“ čime „bi se onemogućilo preglasavanje Hrvata i Slovenaca koji su bili malobrojni“. Spominje se i Adresa, koja je nastala jer se „izaslanstvo nije držalo Naputka nego je pred srpskog regenta izašlo s na brzinu sročenom izjavom (...) u kojoj ujedinjenje nije bilo ničim uvjetovano“.

U posljednjem hrvatskom udžbeniku, *Vremeplov 8* također se obrađuju Naputak i Adresa. Vesna Đurić (2014:84) ističe što se Naputkom dogovorilo („U Naputku je istaknuto da će Ustavotvorna skupština nove države u roku od šest mjeseci odrediti oblik vlasti u državi (republika ili monarhija), unutarnje uređenje (centralizam ili federacija), središte vlasti, izgled zastave i dr.“) te kao uzrok za nastanak Adrese ističe srpsku stranu koja nije prihvatila Naputak te Svetozara Pribićevića, pod

¹⁵„Vodstvo Države SHS odlučilo je, zbog već opisanog lošeg stanja u zemlji te zbog ulaska talijanske vojske na hrvatski priobalni prostor, požuriti s postupkom ujedinjenja. (...) Bilo je, naime, jasno da bi eventualna samostalna Hrvatska (...) pretrpjela velike teritorijalne gubitke. Stoga je ujedinjenje sa Srbijom za tadašnje hrvatske političare bila zapravo jedina mogućnost.“ (Erdelja, Stojanović, 2018:68)

čijim je utjecajem odbor i sastavio Adresu¹⁶. Kao što je već spomenuto, *Vremeplov 8* (Đurić, 2014:86) također ističe Prosinačke žrtve, navodeći broj poginulih i ranjenih te činjenicu da su to bile „prve hrvatske žrtve u novoj državi i prvi izraz nezadovoljstva protiv ukidanja hrvatske državnosti“.

U srpskim udžbenicima se veći fokus stavlja na Srbiju kao članicu pobjedničkih sila u Prvom svjetskom ratu (u suptilnom odnosu prema Austro-Ugarskoj koja je bila na gubitničkoj strani). Tako se ističe:

„U novu državu unela je sopstvenu državnost i slavu pobjednika u ratu.“ (Vajagić, Stošić, 2020:92)

„Dva istorijska procesa ubrzala su nastanak jugoslovenske države. (...) Drugi je političko i privredno jačanje Srbije, a **naročito njene pobjede i teritorijalno širenje u proteklim ratovima.**“ (Simić, Petrović, 2020:123)

Srpska vojska je u Prvom svetskom ratu oslobodila čitav prostor nove zajedničke države. Srbija je u novu državu uložila sopstvenu državnost i tradiciju i za nju žrtvovala trećinu stanovništva. Ona je definisala i iznela jugoslovenski program i sopstvenom vojskom sačuvala jugoslovenski prostor od rasparčavanja. Za Srbe je ujedinjenje bilo dugoočekivani događaj, jer je napokon okupilo sve Srbe, ali i sve Jugoslovene u jednu državu. (Simić, Petrović, 2020:125)

U srpskim udžbenicima fokus nije na hrvatskim zahtjevima, Naputku ili Adresi, već na procesu ujedinjenja Kraljevine pa tako ističu ujedinjenje Crne Gore te Banata, Bačke i Baranje sa Srbijom. I o ujedinjenju Države SHS pišu na sličan način. *Mozaik prošlosti 8* (Pavlović, Bosnić, 2011) najmanje govori o procesu ujedinjenja sa Državom SHS; ističe se samo datum ujedinjenja. *Istorija 8* autora Predraga Vajagića i Nenada Stošića (2020) kao uzroke za ubrzavanje ujedinjenja Države SHS sa Srbijom ističe zahtjeve Italije za ispunjavanjem Londonskog ugovora te politička neslaganja u Državi¹⁷. Autori Predrag Simić i Ivana Petrović (2020) uzrok ubrzanog ujedinjenja Države SHS sa Srbijom pronalaze u ujedinjenju Crne Gore i Banata, Bačke i Baranje s

¹⁶„Delegacija koja je otišla u Beograd izložila je uvjete ujedinjenja prema Naputku. No srpska strana nije prihvatila ujedinjenje pod tim uvjetima. Tada je, pod Pribićevićevim pritiskom, peteročlani odbor sastavio novi dokument nazvan Adresa. U njemu je izražena želja za ujedinjenjem. Takav je prijedlog srpska strana prihvatila jer je omogućavao bezuvjetno ujedinjenje.“ (Đurić, 2014:85)

¹⁷„Zahtev Italije da se ostvare odluke Londonskog ugovora, kao i previranje u Hrvatskoj, primorali su Narodno vijeće SHS da ubrza ujedinjenje sa Srbijom.“ (Vajagić, Stošić, 2020:92)

Kraljevinom Srbijom¹⁸, no također ističu i nagli kraj rata te loše unutarnje i vanjske političke prilike kao povod od provođenja Adrese (iako se ona ne naziva tako) i pristanka na (bezuovjetno) ujedinjenje¹⁹.

Udžbenici *Istorija 8* (Simić, Petrović, 2020) i *Mozaik prošlosti 8* (Pavlović, Bosnić, 2011) osvrnuli su se i na „neprijateljske“ odnose Srba i Hrvata u novonastaloj državi. Udžbenik *Istorija 8* (Simić, Petrović, 2020:123) jednostavno ističe: „sa stvaranjem zajedničke države, u prvi plan su izbile i nepremostive razlike, pre svega između Srba i Hrvata koje su je pratile do njenog kraja“. S druge strane, *Mozaik prošlosti 8* (Pavlović, Bosnić, 2011:89) možda i najjasnije od svih udžbenika objašnjava zašto je došlo do „neprijateljskih“ odnosa Hrvata i Srba:

Srpski političari su smatrali da je srpsko nacionalno pitanje rešeno stvaranjem Kraljevine SHS 1918. godine, pošto su sada svi Srbi živeli u jednoj državi. Međutim, u toj državi Srbi nisu činili apsolutnu većinu stanovništva. Srpski političari su bili svesni etničke izmešanosti, ali nisu imali federalnog iskustva, za razliku od Hrvata i Slovenaca, pa su se oštro suprotstavili ideji o federalističkom uređenju. Hrvatski političari su hteli da se hrvatsko pitanje reši tako što bi svi Hrvati živeli u jednoj federalnoj jedinici. Ta namera je mogla da se ostvari samo na štetu Srba, tj. njihovim odustajanjem od države u kojoj žive svi Srbi. Takvi stavovi, koji su bili podupirani u verskim razlikama, doveli su do nepomirljivog sukoba.

U citatu je dobro objašnjeno različito povijesno iskustvo ova dva naroda što je spriječilo dogovor oko načina unutarnjeg uređenja Kraljevine. Također, objašnjeni su i stalni sukobi između rješavanja hrvatskog pitanja. Reakcije na ujedinjenje nisu uključene u srpske udžbenike.

4.2. Unutarnja politika Kraljevine SHS do 1928. godine

Pri analizi ove teme, fokus je stavljen na (problematično) donošenje Vidovdanskog ustava i način na koji su u udžbenicima prikazane političke stranke koje su djelovale u to doba.

¹⁸„Odluke skupština u Novom Sadu i Podgorici krajem 1918. godine o priključenju Srbiji ubrzale su odluku Narodnog vijeća u Zagrebu o ujedinjenju sa Srbijom.“ (Simić, Petrović, 2020:123)

¹⁹„Nagli završetak rata i pogoršavanje unutrašnjih prilika i međunarodnog položaja Države Slovenaca, Hrvata i Srba bili su povod da ta delegacija odustane od daljih pregovora i da zatraži od regenta Aleksandra Karađorđevića ujedinjenje sa Srbijom.“ (Simić, Petrović, 2020:125)

U nastavnim jedinicama koje se bave prvim godinama u Kraljevini SHS, eksplicitnije su vidljive razlike između Hrvata i Srba u mišljenjima o budućnosti države i njenom funkcioniranju. Navedene razlike u stavovima primjetne su posebice u ovom razdoblju kad su pitanja uređenja države i stvaranja novog Ustava bila aktualna. Interpretativno problematični događaj u ovom razdoblju je svakako Vidovdanski ustav, što zbog načina na koji je donesen, tako i zbog njegovih odredbi. I prije nego što je Ustav donesen, hrvatski udžbenici ističu da su Hrvati bili nezadovoljni prevlašću Srba u Monarhiji. Tako udžbenik *Tragom prošlosti 8* (Erdelja, Stojanović, 2018:72-74) navodi:

Dva najbrojnija naroda bili su Srbi i Hrvati. Stoga nije slučajno da su upravo hrvatsko-srpski odnosi i hrvatsko nacionalno pitanje s vremenom izrasli u najveći problem Kraljevstva SHS. Vlast je od samoga početka bila centralizirana u rukama kralja i vlade u Beogradu. (...) Srpska se prevlast očitovala i u državnim službama jer je na visokim položajima bilo vrlo malo nesrba. (...) Nije postojao ni parlament pa je kralj zapravo vladao samostalno. Njegove obznane (ukazi sa snagom zakona) potvrđivalo je Privremeno narodno predstavništvo. (...) Razočarani stanovnici Hrvatske svoje su nezadovoljstvo uređenjem nove, zajedničke države izražavali i na duhovit način. Tako je u ono doba kružila ironična primjedba da „SHS“ u imenu države zapravo znači „Srbi hoće sve“ ili „Samo Hrvati smetaju.“

Udžbenik *Vremeplov* autorice Vesne Đurić (2014:95) nezadovoljstvo nastankom Kraljevine prikazuje kroz zahtjeve Stjepana Radića i sljedbenika njegove stranke:

Stjepan Radić protivio se načinu na koji je stvoreno Kraljevstvo SHS. Smatrao je da time nije poštovano pravo naroda na samoodređenje, nego je bez potvrde Hrvatskog sabora Hrvatskoj nametnuta nova vlast. Zahtijevao je da se nova država (centralistička monarhija) preuredi u federativnu republiku, u kojoj će Hrvatska biti jedna od republika. Radićevi pristaše tražili su da se Hrvatima vrate njihova prava i slobode, prosvjedovali su protiv nasilja i zahtijevali da se srpska vojska povuče iz Hrvatske.

S druge strane, srpski udžbenici o novonastaloj državi pišu kao razjedinjenoj zemlji, ističući brojnost naroda u njoj, nacionalne manjine koje su bile priznate i sl. U analiziranim srpskim udžbenicima prikazuje se šira demografska slika same države, pa se tako ističe kako je samo „Srbima, Hrvatima i Slovencima bila priznata nacionalnost“ (Pavlović, Bosnić, 2011:86), dok su

se Makedonci deklarirali ili kao Bugari ili kao Srbi, a muslimani kao Srbi ili Hrvati (Pavlović, Bosnić, 2011). Autori Vajagić i Stošić (2020:114) ne slažu se s navedenim tvrdnjama budući da navode da „Makedonci i Crnogorci nisu smatrani posebnim narodima već su ubrajani u Srbe“. Tu tvrdnju potkrepljuje i Vesna Đurić (2014:82) koja ističe da „Makedonci kao narod nisu bili priznavani, a Makedoniju su Srbi nazivali južnom Srbijom“. Kroz navedene primjere možemo zaključiti da je nacionalnost bila problematično pitanje u novoj državi. No, kao zaključak ove problematike možemo istaknuti citat autora Predraga Simića i Ivane Petrović (2020:125) koji navode: „Jugoslovenska država (...) od početka je bila zemlja nacionalnih, verskih, društvenih, privrednih i kulturnih suprotnosti koje je trebalo povezati u jedinstvenu celinu“. U ovom citatu vidimo da je vlast htjela riješiti problem nacionalnosti stvaranjem nove, jugoslavenske nacije.

Analizirani srpski udžbenici obrađuju i političku razjedinjenost države ističući velikih broj političkih stranaka koji se javlja u tom razdoblju. Osim velikog broja, naglašava se i njihova razjedinjenost u političkim pogledima i načinima na koji vide budućnost Kraljevine²⁰. Politički stavovi stranaka na različit su način obrađeni u hrvatskim i srpskim udžbenicima. Najznačajnija je razlika to što hrvatski udžbenici većinom pišu o četiri dominantne stranke u to doba (stranke koje su osvojile najviše glasova na prvim izborima 1920. godine). Srpski udžbenici daju kompletniju sliku političke scene u Kraljevini Jugoslaviji pa se tako u tim udžbenicima spominju i druge stranke - Slovenska ljudska stranka i Jugoslavenska muslimanska organizacija (u udžbenicima *Mozaik prošlosti 8 i Istorija 8* autora Vajagića i Stošića). Udžbenik *Istorija 8* (Simić, Petrović, 2020) spominje samo Demokratsku stranku kao prvu stranku koja je djelovala na teritoriju cijele zemlje i dobila vodeću ulogu u Privremenom narodnom predstavništvu te vladi²¹. U hrvatskim se udžbenicima obrađuju četiri dominantne stranke tog doba, osim udžbenika Vesne Đurić (2014) koja spominje političke stavove i ulogu Hrvatske stranke prava (koja se zalagala za stvaranje

²⁰„U novoj državi postojao je velik broj političkih stranaka“ (Pavlović, Bosnić, 2011:86);

„Politički život u Kraljevini SHS karakterizirano je postojanje velikog broja stranaka koje su se razlikovale po nacionalnom i verskom principu. Najoštrij sukobi između stranaka izbijali su oko pitanja oblika vladavine i unutrašnjeg državnog uređenja.“ (Vajagić, Stošić, 2020:116);

„Na političkoj sceni nove države od njenog nastanka delovao je veliki broj stranaka koje su zastupale različite interese. (...) Na početku zajedničkog života u novoj državi usledile su prve podele među političarima koji su zagovarali centralizovano, federalno (saveznu državu) ili konfederalno uređenje (savez država).“ (Simić, Petrović, 2020:125)

²¹„Prva politička stranka koja je delovala na teritoriji čitave države bila je Demokratska stranka Ljubomira Davidovića i ona je dobila vodeću ulogu u Privremenom narodnom predstavništvu i u vladi.“ (Simić, Petrović, 2020: 125)

samostalne hrvatske države) te Samostalne demokratske stranke Svetozara Pribićevića koja nastaje 1924. njegovim odlaskom iz Demokratske stranke.

Način na koji analizirani udžbenici pišu o četiri „najjače“ stranke u državi su također različiti. Hrvatski udžbenici negativno su okarakterizirali Demokratsku i Radikalnu stranku ističući:

*Na prvim je izborima najviše glasova dobila Demokratska stranka. Ključni elementi njihova programa bili centralizam i jugoslavenski unitarizam. Unitarističkim programom predviđalo se **brisanje** nacionalnih i kulturnih posebnosti čime bi sve stare nacije (Slovenci, Hrvati, Srbi) **nestale i stopile** se u jednu, jugoslavensku naciju. Druga stranka po snazi bila je Narodna radikalna stranka, a predvodio ju je Nikola Pašić. Radikali su Kraljevstvo SHS doživljavali kao **proširenu Srbiju**. (Erdelja, Stojanović, 2018:75)*

*Najveći broj predstavnika u parlamentu imala je Demokratska stranka koja se zalagala za centralizam i unitarizam, odnosno za **brisanje** nacionalnih i kulturnih **posebnosti nacija** u korist jedne jedinstvene jugoslavenske nacije. Narodna radikalna stranka Nikole Pašića bila je druga po zastupljenosti (zalagala se za **projekt Velike Srbije**), a treći su bili komunisti. (Đurić, 2014:94)*

Iz navedenih citata, vidimo da udžbenici *Tragom prošlosti 8* i *Vremeplov 8* na sličan način tumače politike ove dvije stranke. Negativna obilježja ističu se uz pomoć podebljanih riječi u citatima gdje je vidljivo da politiku Demokratske stranke opisuju kao asimilirajuću, tj. politiku koja nastoji ukloniti posebnosti različitih naroda iz društva u korist nove nacije. Radikale još više kritiziraju ističući da su se oni zalagali za stvaranje Velike Srbije. Srpski udžbenici ove dvije stranke prikazuju u pomalo drugačijem svjetlu: za Radikale se objašnjava kako nastavljaju slijediti srpsku tradiciju koja je potekla iz Kraljevine Srbije, dok politiku Demokrata opisuju kao jugoslavensku, odnosno ističu njihov pokušaj stvaranja nove, jugoslavenske nacije. Tako srpski udžbenici navode:

*[Narodna radikalna stranka] stranka oslanjala se na ugled i tradiciju koju je stekla u političkom životu Kraljevine Srbije. Zalagala se za jedinstvenu, centralizovanu državu, sa jednim parlamentom i monarhom na čelu i predstavljala se kao **zaštitnik srpskih nacionalnih interesa**. Stranku je podržavalo srpsko seljaštvo i srpsko građanstvo. Radikalna stranka je širila svoj uticaj i na ostale delove države gde su živeli Srbi. Veliki rival Radikalnoj stranci bila je Demokratska stranka. Demokrate su smatrale da su Srbi,*

Hrvati i Slovenci jedan narod po krvi i jeziku, samo sa tri različita imena. Podržavali su ideju stvaranja jugoslovenske nacije i zalagali se za jedinstvenu jugoslovensku državu bez ikakvih plemenskih, verskih i pokrajinskih razlika. (Pavlović, Bosnić, 2011:86,87)

„Politika [Radikalne] stranke ostala je verna srpskim nacionalnim interesima. Zalagala se za monarhiju i centralističko državno uređenje. (...) [Jugoslavenska demokratska] stranka je prihvatila ideju jugoslovenstva i podržavala je centralističko uređenje države.“ (Vajagić, Stošić, 2020:116)

Hrvatski udžbenici o Radićevoj stranci i komunistima pišu kao o „izopćenicima“ iz političkog života. Tako Bekavac i Jareb (2020:45) navode kako je „osim političara okupljenih u stranke s hrvatskim predznakom, režim okrutno progonio i članove Komunističke partije Jugoslavije“. Druga dva hrvatska udžbenika pak spominju Obznanu ističući kako se ona nije odnosila samo na komuniste, već da je utjecala na građanske slobode svih građana²². Radićeva stranka prikazana je kao najjača stranka u Hrvatskoj (što ističu i srpski udžbenici) čija je popularnost rasla iako se Radić otvoreno protivio režimu. Naglašavajući da je zbog popularnosti stranke u Hrvatskoj Radić postao opasan politički protivnik režima te se naglašavaju njegova uhićenja kao i njegovih sljedbenika. Navedeno možemo primijetiti u dolje navedenim citatima.

[Radićeva] stranka se pretvarala u masovni narodni pokret ističući u prvi plan potrebu rješavanja hrvatskoga nacionalnog pitanja. (...) Načinom političke borbe Radić je sve više prkosio vladajućem režimu, koji se bojao sve veće podrške hrvatskoga naroda HRSS-u. Stoga je državni vrh koristio svaku priliku kako bi Radića isključio iz političkog života, pri čemu nije prezaao ni od njegova uhićenja i uhićenja ostalih istaknutih članova stranke. (Bekavac, Jareb, 2020:49)

²²„Premda da je Obznana ponajprije bila usmjerena protiv komunista, ugrožene su građanske slobode svih građana. Vlast je, doduše, tvrdila da „sloboda javne riječi i pisanja ostaje netaknutom, ako se njima ne vrijeđa Država i ne izaziva javna demoralizacija“. Međutim, nije pojašnjeno što se smatra „vrijeđanjem“ i „demoralizacijom“ pa je to organima progona ostavilo mogućnost slobodnog tumačenja. Zato su na tisuće ljudi uhićene, a mnogo je ograničenja bilo i u javnome životu.“ (Erdelja, Stojanović, 2018:76)

„Iako su Obznanom prvenstveno bili zahvaćeni komunisti, ovim vladinim mjerama bile su ugrožene građanske slobode svih građana, iako je sama vlast tvrdila suprotno.“ (Đurić, 2014:97)

„Hrvati su u sve većem broju podupirali Radićev program za uspostavu republike i federacije. Članovi HRSS-a često su proganjani i zatvarani pod optužbom da rade na rušenju države.“ (Đurić, 2014:98)

Stjepan Radić u inozemstvu je tražio pomoć za rješenje hrvatskog pitanja i upozoravao europske političare na prilike u Kraljevini SHS. Godine 1924. učlanio je stranku u Seljačku internacionalu (međunarodno seljačko udruženje sa sjedištem u Moskvi). Time je beogradskom režimu dao povod da se riješi svojeg najvećeg političkog protivnika – Hrvatske republikanske seljačke stranke. Stranka je optužena da surađuje s komunistima na rušenju države te je zabranjena. Stjepan Radić odmah je uhićen. (Đurić, 2014:101)

Kao što je vidljivo, hrvatski udžbenici naglašavaju brojna Radićeva uhićenja i njegov otpor centralnoj vlasti u Beogradu koja je čini „sve u svojoj moći“ da bi se riješila tako opasnog protivnika. Vesna Đurić (2014) čak ističe da su Radića optužili za suradnju s komunistima. Ovo se stanje promijenilo Radićevim političkim zaokretom 1925. godine kada prihvaća Ustav i odbacuje republikanizam. O tom postupku također više i detaljnije pišu hrvatski udžbenici, dok srpski jednostavno ističu kako je stranka promijenila ime i prihvatila Ustav.

S druge strane, srpski udžbenici Hrvatsku (republikansku) seljačku stranku i komuniste prikazuju kao protivnike vladajućeg režima. Radiću predbacuju njegov republikanizam i neprihvatanje režima i ustava (sve do 1925.) dok komuniste smatraju opasnima zbog njihovog zalaganja za socijalističku revoluciju. To je vidljivo u udžbeniku *Mozaik prošlosti 8 te Istorija 8* autora Predraga Vajagića i Nenada Stošića:

„[HRSS] je zahtevala federalističko državno uređenje, zalažući se za hrvatsku republiku. Sve do 1925. godine nije priznavala monarhiju i državnopravne akte kojima je stvorena Kraljevina SHS, te je zbog toga bojkotovala rad parlamenta.“ (Pavlović, Bosnić, 2011:87)

„Međutim, zbog otvorenog zalaganja za revoluciju, vlada Kraljevine odlučila je da povede oštru akciju protiv komunista. (...) Milorad Drašković objavio je Obznanu, dokument kojim je do donošenja ustava bio suspendovan rad KPJ. Komunisti su odgovorili revolucionarnim terorom i atentatima.“ (Pavlović, Bosnić, 2011:88)

„[Stjepan Radić] se zalagao za republikansko državno uređenje i tako se suprotstavljao monarhiji u njenoj centralističkoj upravi.“ (Vajagić, Stošić, 2020:116,117)

„U svom programu [KPJ] zalagala se za uspostavljanje diktature proletarijata i vlasti sovjeta, zbog čega su vladajući krugovi u komunistima videli opasnog neprijatelja.“ (Vajagić, Stošić, 2020:117)

Kao što je već rečeno, hrvatski udžbenici mnogo polemiziraju o nepropisnom donošenju Vidovdanskog ustava. Prema hrvatskim udžbenicima, problematično je i samo izglasavanje Ustava kao i njegove odredbe. Autori analiziranih hrvatskih udžbenika se slažu kako je izglasavanje Ustava bilo problematično zbog okrnjenje Ustavotvorne skupštine iz koje su isključeni zastupnici HRSS-a i KPJ. Također, navodi se kako je Ustav izglasan natpolovičnom većinom, iako su prijašnji dogovori uključivali izglasavanje Ustava dvotrećinskom većinom. U sljedećim citatima možemo vidjeti na koji način su se hrvatski autori udžbenika osvrnuli na donošenje Vidovdanskog ustava.

Način na koji je [Vidovdanski] ustav izglasan bio je sporan. Suprotno odredbama Krfske deklaracije i odlukama Narodnog vijeća SHS, kojima se za tako važnu odluku predviđala kvalificirana (dvotrećinska) većina, ustav je izglasan običnom (natpolovičnom) većinom. Osim toga, u radu Skupštine uopće nisu sudjelovali zastupnici HPSS-a i KPJ. Zastupnici HPSS-a nisu željeli položiti zakletvu kralju, a KPJ je Obznanom isključen iz rada Skupštine. Takav je nepotpuni parlament jedva skupljenom natpolovičnom većinom donio Vidovdanski ustav. (Erdelja, Stojanović, 2018:77)

Nezadovoljni samovoljnim postupcima Vlade i odbijanjem njihovih prijedloga glede ustava, pojedini zastupnici i stranke napustili su Ustavotvornu skupštinu. Režimu u kojem su dominirali Srbi to je dobro došlo da se riješi političkih neistomišljenika i da kao konačno rješenje izglasa ustav prema prijedlogu Radikalne stranke Nikole Pašića. (Bekavac, Jareb, 2020:48)

No Skupština se sastala u krnjem sastavu jer gotovo polovica zastupnika nije bila nazočna zasjedanju (HRSS i HSP apstiniraju, a KPJ su poništeni mandati). (...) Od više prijedloga novog Ustava pod utjecajem srpskih političara izglasan je 28. lipnja 1921. centralistički ustav i to običnom (natpolovičnom) većinom, suprotno odredbama Krfske deklaracije. (Đurić, 2014:97)

Također, autori analiziranih hrvatskih udžbenika složni su i u kritikama donesenog Ustava, a najveću zamjerku pridaju tada osmišljenoj podjeli države i velikim ovlastima kralja. To je vidljivo u citatima:

„(...) kralju su dane velike ovlasti. Hrvatska je posebnost praktički nestala podjelom na 33 oblasti i ukidanjem Hrvatskog sabora.“ (Erdelja, Stojanović, 2018:77)

„Pritom kralj politički nikom nije bio odgovoran.“ (Bekavac, Jareb, 2020:48)

„Kralj je prema Ustavu dobio velike ovlasti. (...) Država je podijeljena na 33 oblasti. Pri toj podjeli namjerno se nije pazilo na prirodne i povijesne granice te nacionalni sastav stanovništva. (...) Vidovdanski ustav pridonio je jačanju velikosrpske hegemonije u zemlji.“ (Đurić, 2014:97,98)

Autori srpskih udžbenika o Vidovdanskom ustavu pišu faktografski, naglašavajući većinom ustroj države koji je njime određen i ovlasti vlade i kralja. Poseban je fokus na ovlastima kralja, za koja navode da su bila veća od ovlasti Narodne skupštine te ih detaljno navode²³. Udžbenik *Mozaik prošlosti 8* (Pavlović, Bosnić, 2011:89) osvrnuo se i na podjelu zemlje na oblasti te jasno ističe kako je „cilj ove podele bio da se razbiju istorijske pokrajine i zaustavi separatizam Hrvata“. S druge strane, udžbenik *Istorija 8* (Simić, Petrović, 2020:127) ističe kako je država Ustavom dobila centralističko uređenje no kako se „hrvatski otpor takvom ujedinjenju nastavio“. Vidljivo je, dakle, kako i srpski udžbenici ne poriču činjenicu da Hrvati nisu bili zadovoljni donesenim Ustavom, no ne osvrću se na nju detaljno.

4.3. Atentat u Narodnoj skupštini i posljedice (šestosiječanjska diktatura i Oktroirani ustav)

U ovoj temi bit će riječ o atentatu u Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928. godine, kao i događajima koji su mu prethodili te posljedicama ovog čina. Analiza posljedica uključuje analizu stanja neposredno nakon atentata, razloge, posljedice i reakcije na uvođenje šestosiječanjske diktature i novog ustava.

²³Ovlasti navedene u udžbenicima uključuju: pravo raspuštanja Skupštine, ulogu vrhovnog zapovjednika vojske te zastupnika države u vanjskopolitičkim odnosima. Također, nije mogao biti tužan, nije nikome odgovarao za svoje postupke i morao je potvrditi svaki zakon. (Pavlović, Bosnić, 2011; Vajagić, Stošić, 2020; Simić, Petrović, 2020)

Kao uvod u ovu temu, razmotrit će se razdoblje prije atentata kako bismo utvrdili uzroke koji su doveli do ovog događaja. Tri analizirana srpska udžbenika ističu kako parlamentarni sustav u Kraljevini nije funkcionirao, naglašavajući broj vlada koji se promijenio u samo nekoliko godina²⁴. No, udžbenici *Vremeplov 8* i *Istorija 8* autora Predraga Vajagića i Nenada Stošića začetke pogoršavanja stanja u Skupštini pronalaze u stvaranju i jačanju Seljačko-demokratske koalicije Stjepana Radića i Svetozara Pribićevića. Kako *Vremeplov 8* (Đurić, 2014:102) navodi:

Svojim programom Radić je dobivao velik broj glasova na izborima. (...) Njegova je stranka jačala unatoč uhićenjima, prijetnjama i nasilju. U koaliciji s Pribićevićem stranka je bila jača nego ikad (...). Osuđivala je državni režim zbog nasilja i korupcije. Tako su se Radić i Pribićević našli na udaru vlasti.

Dok Vesna Đurić (2014) SDK prikazuje kroz prizmu otpora korumpiranom državnim režimu, autori Vajagić i Stošić (2020:117) na jačanje SDK-a i njezinu politiku gledaju iz aspekta odnosa u Narodnoj skupštini pa navode:

Narodna skupština pretvorila se u poprište oštih sukoba i svađa. Na političkoj sceni odnosi su se promenili 1927. godine, kada je stvorena Seljačko-demokratska koalicija. (...) Prema rezoluciji koalicije, država je trebalo da bude podjeljena na istorijske pokrajine Srbiju, Hrvatsku, Crnu Goru, Sloveniju, Bosnu i Hercegovinu i Makedoniju. Atmosfera u Skupštini prenosila se i na javnost i izazivala uznemirenost u društvu.

Iako uzroke stalnih sukoba i nestabilnosti vlada ne možemo izričito vezati uz stvaranje Seljačko-demokratske koalicije i približavanje stavova Pribićevića i Radića, vidimo da udžbenici ističu kako se nakon veće popularnosti Koalicije u Kraljevini stanje u Skupštini pogoršalo. Politički stavovi koje su Pribićević i Radić propagirali bili su suprotni režimskim stavovima zbog čega zatim dolazi do tenzija i nesuglasica u Narodnoj skupštini. Tenzije i razlike u političkim stavovima režima i oporbe doveli su 20. lipnja 1928. godine do atentata. Hrvatski i srpski udžbenici ovaj događaj opisuju na sličan način, no srpski udžbenici u manjoj količini ne navodeći imena svih ubijenih i

²⁴„Zemlja je zapala u političku krizu. Nijedna vlada u periodu od 1920. do 1927. godine nije ispunila četvorogodišnji mandat.“ (Pavlović, Bosnić, 2011:89)

„Tokom perioda u kome je važio Vidovdanski ustav formirano je više od dvadeset vlada.“ (Vajagić, Stošić, 2020:117)
„Parlamentarni sistem u Kraljevini SHS nije funkcionisao na pravi način. Vlade su se često menjale, a bilo je i obračuna među poslanicima u skupštini. Politička kultura stanovništva bila je na veoma niskom nivou.“ (Simić, Petrović, 2020:127)

ranjenih iz čega možemo zaključiti da mu pridaju manju važnost. U nastavku slijede citati iz analiziranih udžbenika o atentatu, a nakon njih osvrt na njih.

Žestoke rasprave zastupnika SDK-a s predstavnicima vlasti u državnom parlamentu završile su tragedijom 20. lipnja 1928. Zastupnik Radikalne stranke Puniša Račić pucao je u hrvatske zastupnike i pritom usmrtio Pavla Radića i Đuru Basaričeka, a ranio Stjepana Radića, Ivana Pernara i Ivana Grandu. Stjepan Radić je nakon operacije u Beogradu prevezen u Zagreb, ali je od posljedica ranjavanja umro u kolovozu iste godine. (Erdelja, Stojanović, 2018:81)

*Opća napetost koja je vladala u skupštini dosegla je vrhunac 20. lipnja 1928., kada je zastupnik Radikalne stranke Puniša Račić pucao po hrvatskim zastupnicima. Odmah je ubio Pavla Radića i Đuru Basaričeka, a ranio Stjepana Radića, Ivana Pernara i Ivana Grandu. **Atentat u Skupštini bio je jedinstven čin političkog nasilja, nezapamćen u parlamentarnoj povijesti svjetskih država.** On se nije dogodio slučajno, već ga je **isplanirao najviši državni vrh.** Režim je samo čekao pogodan trenutak za krvavi obračun sa svojim političkih protivnicima. Činjenica da je Puniša Račić zatvorsku kaznu služio u vili upravitelja zatvora najbolje govori o njegovom dosluhu s vladajućim strukturama i o unaprijed isplaniranom scenariju. (Bekavac, Jareb, 2020:50)*

***Režimu je posebno smetao Stjepan Radić.** Na zasjedanju Narodne skupštine u Beogradu 20. lipnja 1928. izbila je žestoka rasprava. Zastupnik srpske Radikalne stranke zapucao je s govornice prema zastupnicima HSS-a. Ubio je dvojicu zastupnika, a trojicu ranio. Ranjeni Stjepan Radić prebačen je u bolnicu. Kad se malo oporavio, vratio se u Zagreb. (...) Zdravstveno stanje Stjepana Radića počelo se pogoršavati. (...) Uslijed toga je Radić 8. kolovoza 1928. godine umro. (Đurić, 2014:102)*

„Stranački sukobi, netrpeljivosti i svađe srpskih i hrvatskih poslanika dostigle su vrhunac 1928. godine. Tada je radikalski poslanik Puniša Račić pucao sa skupštinske govornice. Tom prilikom je ubio dvojicu hrvatskih poslanika i smrtno ranio Stjepana Radića.“ (Pavlović, Bosnić, 2011:89)

„Sukobi srpskih i hrvatskih stranaka imali su tragičan kraj. Puniša Račić, radikalski poslanik, 20. jula 1928. godine pištoljem je ubio dvojicu narodnih poslanika Hrvatske seljačke stranke. Tom prilikom smrtno je ranjen i Stjepan Radić.“ (Vajagić, Stošić, 2020:117)

Politički sukobi srpskih stranaka i Hrvatske seljačke stranke nastavili su se tokom dvadesetih godina XX veka. Sredinom 1928. godine, u jednom takvom sukobu, radikal Puniša Račić pucao je u skupštini na poslanike HSS-a, uključujući i predsjednika stranke Stjepana Radića. Dvojica poslanika (Pavle Radić i Đuro Basariček) odmah su preminula, dok je Stjepan Radić podlegao povredama dva meseca kasnije u Zagrebu. (Simić, Petrović, 2020:129)

Iz citata vidimo da se većinom dosta faktografski i objektivno piše o samom atentatu, no kao što je već spomenuto, hrvatski udžbenici navode i imena preminuli i ranjenih. Autori Stjepan Bekavac i Mario Jareb (2020) ističu povezanost atentata s državnih vrhom otvoreno tvrdeći da je atentat organizirao vladajući režim. Vesna Đurić (2014) ne tvrdi to eksplicitno iako se implicitno to može iščitati budući da naglašava da je vlasti posebno smetao Radić. Slično tome, udžbenik *Tragom prošlosti 8* (Erdelja, Stojanović, 2018:81) ističe citat iz beogradskih novina *Politika* te izjavu atentatora Puniše Račića dan prije atentata. Autori navedene povijesne izvore ističu kako bi potvrdili da se „krvoprolije u Skupštini otvoreno najavljivalo“. Iz navedenog možemo vidjeti da hrvatski udžbenici atentat na Stjepana Radića i njegove suradnike interpretiraju kao događaj koji je bio planiran i to od strane vlasti.

Od srpskih udžbenika, najviše detalja o atentatu i ranjenima daje nam udžbenik autora Predraga Simića i Ivane Petrović, budući da oni navode imena poginulih pojedinaca u atentatu te pojašnjavaju da je Radić preminuo dva mjeseca nakon atentata. Druga sva udžbenika, kao što vidimo i u citatima, daju naslutiti da je u atentatu odmah poginuo Stjepan Radić. Također, kroz navedene citate možemo vidjeti da srpski udžbenici dosta šturo pišu o tom događaju.

Kao najvažniju posljedicu atentata možemo navesti šestosiječanjsku (šestojanuarsku) diktaturu (u nekim srpskim udžbenicima nazvanu i lični režim kralja Aleksandra). Budući da je ona, dvije godine kasnije, rezultirala donošenjem novog, Oktroiranog ustava i o njemu će biti riječ u ovom poglavlju. Kao i do sada, hrvatski udžbenici više pišu o posljedicama ovog atentata te ističu reakcije hrvatskog naroda i stanje u državi nakon atentata. Tako se u udžbenicima navodi šok hrvatskog naroda na događaj u Narodnoj skupštini²⁵ te odluka SDK-a o napuštanju Skupštine i

²⁵ „Krvavi događaji u Narodnoj skupštini izazvali su ogorčenje u Hrvatskoj koje se javno izražavalo na mnogobrojnim prosvjedima te na ispraćajima ubijenih hrvatskih zastupnika.“ (Erdelja, Stojanović, 2018:82)

„Hrvatsku je nakon atentata preplavio val masovnih proturežimskih prosvjeda, a svjetska je javnost ostala zgranuta događajima u Skupštini.“ (Bekavac, Jareb, 2020:50)

onemogućavanju izglasavanja zakona u nepotpunom sastavu²⁶. S druge strane, srpski udžbenici u ovom kontekstu navode jedino kako je atentatom u Skupštini politička kriza u državi dosegla svoj vrhunac što je navelo kralja Aleksandra na uvođenje diktature²⁷. Od srpskih udžbenika, uvid u stanje u državi nakon atentata daje jedino *Istorija 8* autora Predraga Simića i Ivane Petrović²⁸.

Atentat na Radića te stanje u državi koje je uslijedilo direktno se povezuju s uvođenjem diktature i to u svim analiziranim udžbenicima. Neki udžbenici ističu kako su ovi uzroci poslužili kralju kao izgovor za uvođenje diktature, dok neki tvrde da je kralj donio ovu odluku kako bi sačuvao državu od raspada i uspostavio kontrolu u državi. U tom slučaju nije vidljiva razlika između hrvatskih i srpskih udžbenika: iako samo hrvatski ističu činjenicu da je opisanu situaciju iskoristio kao izgovor za dobivanje potpune vlasti, udžbenik *Povijest 8* ističe kako je ovim činom kralj htio povratiti kontrolu u državu.

Šestosiječanjsku diktaturu udžbenici objašnjavaju kroz promjene koje je kralj Aleksandar uveo u zemlju: raspuštanje Narodne skupštine, ukidanje Vidovdanskog ustava, zabrana rada političkih stranaka kao i zabrana isticanja nacionalnih simbola, mijenjanje imena i nova podjela države. Unatoč početnom oduševljenju proglašenjem diktature (koju navode hrvatski udžbenici *Tragom prošlosti 8* i *Vremeplov 8*), hrvatski udžbenici kritiziraju diktaturu zbog ograničavanja sloboda građana kao i policijskog terora i maltretiranja, pa tako navode:

„Uvođenje diktature za posljedicu je imalo i ograničavanje građanskih sloboda, uvođenje cenzure te sustavni progon političkih protivnika režima. Policija i sudovi radili su „u tri smjene.“ (Erdelja, Stojanović, 2018:83)

„Vijest o atentatu na hrvatske zastupnike u Narodnoj skupštini izazvala je ogorčenje među Hrvatima. U Zagrebu su iste večeri izbile demonstracije, a ubrzo su se proširile i na druge gradove. Atentat je povezoao Hrvate bez obzira na stranačko opredjeljenje. Jedinstveno su demonstrirali protiv vladajućeg režima i palili kraljeve slike. Vlast je na demonstracije odgovorila silom. U sukobima sa žandarmerijom i policijom pale su nove žrtve. Ubojstvo u Skupštini šokiralo je i svjetsku javnost.“ (Đurić, 2014:102)

²⁶„Zastupnici SDK-a odbili su sudjelovati u daljnjem radu skupštine te objavili rezoluciju u kojoj su unaprijed odbacili sve odluke koje bi ona mogla donijeti u krnjem sastavu. U rezoluciji su osudili srpsku prevlast i najavili borbu za preuređenje države u kojoj bi se svi njezini dijelovi mogli osjećati ravnopravnima.“ (Erdelja, Stojanović, 2018:82)

„Zastupnici Seljačko-demokratske koalicije tražili su raspuštanje Skupštine ne želeći sudjelovati u njezinu radu. Potpisali su izjavu kojom Skupštini u Beogradu odriču pravo donošenja odluka koje će vrijediti za cijelu državu. Tražili su promjenu unutarnjeg ustrojstva države kako bi se osigurala ravnopravnost svih naroda.“ (Bekavac, Jareb, 2020:50)

²⁷„Pogibija hrvatskih poslanika u Narodnoj skupštini 1928. godine označila je vrhunac krize u Kraljevini SHS (Vajagić, Stošić, 2020:118)

²⁸„Posle atentata u skupštini, politička situacija u zemlji se zaoštrila. Skupština je bila paralisan, a u javnosti su prostrujale ideje o razlazu Srba i Hrvata.“ (Simić, Petrović, 2020:130)

Kralj je svoju apsolutističku vlast nastojao osigurati nizom zakona koji su ukidali temeljna ljudska prava i slobode. (...) Budući da je kralj glavnim neprijateljem režima smatrao hrvatske političke stranke, prema njima je i usmjerio oštricu svojih pritisaka. Mnogi od njih su osuđeni na zatvorske kazne, a režim nije prezao ni od ubojstva. To je izazvalo žestoke reakcije u domovini, ali i prosvjede u svjetskoj javnosti. (Bekavac, Jareb, 2020:52)

U državi su ograničene građanske slobode: sloboda tiska, mišljenja, sastajanja i udruživanja. (...) Političari nisu mogli javno nastupiti i svaki otpor kralju i vlasti najstrože se kažnjavao. Bila su brojna uhođenja i uhićenja zbog izjava koje nisu odgovarale režimu. Uhićenici su maltretirani i osuđivani na kazne zatvora. (...) Uslijedili su i ulični napadi na istaknute Hrvate. Diktaturom kralja Aleksandra bili su ogorčeni i hrvatski političari u inozemstvu te hrvatski iseljenici. (Đurić, 2014:107)

Hrvatski udžbenici ističu i nezadovoljstvo Hrvata nametnutom idejom jugoslavenstva, odnosno zabranjivanjem korištenja nacionalnih simbola, himni, pjesama i sl. Prema toj kraljevoj zamisli je promijenjen i naziv države te je došlo do nove teritorijalne podjele zemlje. Kao i prošla, ni ova se podjela nije svidjela Hrvatima. Najoštriju kritiku novih političkih odluka kralja Aleksandra dali su Stjepan Bekavac i Mario Jareb (2020:51,52) koji naglašavaju:

*Pri oblikovanju banovina nisu se poštivale povijesne, etničke ni prirodne granice tako, da su u šest od devet banovina većinsko stanovništvo bili Srbi. (...) Diktatorski je režim naglašavao da su dotadašnje nesuglasice između Hrvata i Srba bile glavnom smetnjom izgradnji nacionalnog jedinstva i jake Jugoslavije. Zbog toga je u javnosti nastupao kao nositelj ideje o postojanju tek jednog jugoslavenskog naroda, odnosno ideji tzv. integralnog jugoslavenstva. Sada su narodna imena (pa i hrvatsko) trebala potpuno nestati, a zamijenilo bi ih jedinstveno jugoslavensko ime. Unatoč proklamiranoj jedinstvenosti svih Jugoslavena, u praksi je i dalje **zadržana dotadašnja srpska dominacija**. To se ogledalo i u uporabi nacionalnog imena i nacionalnih simbola. Hrvatsko ime i nacionalne simbole režim je potisnuo, a njihovo javno korištenje strogo je kažnjavano. Istodobno su pod izgovorom da je riječ o vjerskim simbolima srpsko ime i nacionalni simboli slobodno korišteni.*

Vesna Đurić (2014:105) u svom udžbeniku kratko ističe kako su „centralističko uređenje i nacionalni unitarizam u još većoj mjeri omogućavali velikosrpsku prevlast“.

Na probleme u odnosima Hrvata i Srba jedino se osvrće udžbenik *Mozaik prošlosti* (Pavlović, Bosnić, 2011:90) koji ističe:

Kralj je smatrao da se postojeći problemi mogu rešiti ukoliko bi se stvorila nova jugoslovenska nacija u koju bi se pretopila tri „bratska“ naroda – Srbi, Hrvati i Slovenci. (...) Politika nametanja jugoslovenstva nije dala očekivane rezultate. Bilo je malo onih koji su počeli da se izjašnjavaju kao Jugosloveni. Za to su vreme jačali separatistički pokreti u Hrvatskoj, gde je Ante Pavelić stvorio ustašku organizaciju, čiji je cilj bio razbijanje Kraljevine Jugoslavije i stvaranje nezavisne države Hrvatske.

Od nastavnih jedinica koje su se bavile atentatom u Skupštini i šestosiječanjskom diktaturom pa na dalje, ideja hrvatskog separatizma i jačanja hrvatske (ekstremne) desnice se pojavljuju sve češće. Tako da, u jednu ruku možemo reći da je atentat na Radića u Narodnoj skupštini pokrenuo „lavinu“ problema u hrvatsko-srpskim odnosima koja je rezultirala nastankom Banovine Hrvatske i (djelomičnim) rješavanjem hrvatskog pitanja. O rađanjima ideja samostalne hrvatske države i drugim „antirežimskim“ idejama, bit će riječ u idućem potpoglavlju koje će se baviti atentatom u Marseilleu.

Analizirani udžbenici o novom, Oktroiranom ustavu pišu na različit način iako se iznose slične činjenice. Hrvatski udžbenici navode učenike na pomisao kako je ustav donijet čisto iz pravnih razloga te kako se stanje u zemlji nije promijenilo. To je vidljivo u sljedećim citatima:

„[Oktroiranim ustavom] se situacija nije bitno promijenila jer je kralj posve nadzirao rad skupštine.“ (Erdelja, Stojanović, 2018:84)

„Da bi ublažio postojeće stanje, ali i **ozakonio diktaturu**, kralj je 1931. donio ustav. (...) Njime je u državu **prividno** uveden parlamentarizam.“ (Bekavac, Jareb, 2020:53)

„Stoga je Aleksandar odlučio ublažiti diktaturu donošenjem Ustava. (...) Otvorena diktatura samo je **zamijenjena prikrivenom**.“ (Đurić, 2014:106)

Srpski udžbenici, u drugu ruku, naglašavaju kako je, pod pritiscima savezničkih država, diktatura novim ustavom ublažena²⁹ te je postala mješavina „lične vlasti i elemenata parlamentarizma“ (Vajagić, Stošić, 2020:118)

²⁹„Oktroisani ustav donet je 3. septembra 1931. godine i njime je diktatura ublažena.“ (Vajagić, Stošić, 2020:118)

Hrvatski udžbenici obrađuju i nezadovoljstvo hrvatskog naroda Oktroiranim ustavom pa u tom kontekstu spominju i donošenje Zagrebačkih punktacija kao i žestoke reakcije vlasti na njihove zahtjeve u tom dokumentu. Naglašava se kako su Zagrebačkim punktacijama osudili režim koji se bazirao na centralizmu i srpskoj hegemoniji te kako su zahtijevali preustroj „države na načelu potpune ravnopravnosti svih naroda“ (Bekavac, Jareb, 2020:53).

Kao primjer političkog nasilja u tom periodu u udžbenicima se ističe i smrt povjesničara i političara Milana Šufflaya koji je bio pretučen u Zagrebu. Udžbenici ističu kako zagrebačke novine nisu smjele ni pisati o ovom događaju te nisu smjele objaviti datum i vrijeme sahrane. Udžbenik *Tragom prošlosti* (Erdelja, Stojanović, 2018:83) čak iznose činjenicu kako je „naručitelj ubojstva bio, prema nekim izvorima, sam kralj Aleksandar“. Spomenuti izvori na kojima temelje ovu činjenicu nisu navedeni.

4.4. Začetci jačanja (ekstremnih) desničarskih organizacija i atentat u Marseilleu

U ovom potpoglavlju riječ je o atentatu u Marseilleu kao središnjem događaju. Međutim, u sklopu ove teme analiziran je i način na koji udžbenici prikazuju dvije desničarske terorističke organizacije: ustaše i VMRO, budući da se one u udžbenicima povezuju s organizacijom atentata na kralja Aleksandra Karađorđevića. Također, analizirane su i posljedice atentata od kojih kao najvažniju možemo istaknuti osnivanje Namjesništva. Osim toga, napravljena je i kratka analiza načina na koji je politika Namjesništva prikazana u hrvatskim i srpskim udžbenicima.

Hrvatski udžbenici jačanje organizacija krajnje desnice (a i u ljevice) povezuju s nezadovoljstvom naroda diktaturom kralja Aleksandra. Također, kao temelje ustaške organizacije spominju pravaše te, iako objašnjavaju ciljeve organizacije i spominju da su dobivali pomoć od talijanske vlade, ne povezuju ih se s fašističkim režimom. Spomenuto možemo vidjeti u sljedećim citatima:

Takva nedemokratska, diktatorska vladavina prožeta progonima političkih protivnika pogodovala je jačanju stranaka krajnje ljevice i krajnje desnice koje su se zauzimale za nasilno rušenje diktature. Komunisti – krajnja ljevica – pokušavali su atentatima izazvati neredu koji bi pridonijeli rušenju kralja Aleksandra s vlasti, a potom i ukidanju monarhije

„Lični kraljev režim ublažen je septembra 1931. godine.“ (Simić, Petrović, 2020:131)

*i uvođenju komunističkog režima. S druge je strane **pravašima**, okupljenim oko Ante Pavelića, cilj bio razbijanje Jugoslavije i stvaranje samostalne hrvatske države, koja bi obuhvaćala i Bosnu i Hercegovinu. Godine 1930. utemeljili su organizaciju Ustaša – hrvatska revolucionarna organizacija. Cilj te tajne revolucionarne organizacije bila je oružana borba za osamostaljenje Hrvatske. Pavelić je s većinom ustaša boravio u Italiji odakle je vodio diverzantske akcije. (...) Pavelićeve pristalice namjeravali su terorističkim akcijama oslabiti Jugoslaviju i pridonijeti njezinu raspadu, nakon čega bi Hrvatska mogla ostvariti neovisnost. Glavnom metom postao im je kralj Aleksandar Karađorđević. Vjerovali su da bi kraljeva smrt bila prvi korak k raspadu Jugoslavije. (Erdelja, Stojanović, 2018:83-85)*

*Istaknuti **pravaš** Ante Pavelić smatrao je da se nagomilani problemi Kraljevine Jugoslavije mogu riješiti samo stvaranjem neovisne hrvatske države. Zbog toga je u svrhu ostvarenja svojih ciljeva osnovao Ustašu – hrvatsku revolucionarnu organizaciju (UHRO). (...), a **talijanska vlada otvoreno je pomagala** njihovu djelatnost nadajući se da će se preko njih domoći dijelova hrvatske obale. [Diverzijama i sabotazama] su izazivali psihološki nemir i nesigurnost u državi, dajući pripadnicima režima do znanja da neće odustati od svojih ciljeva. (Bekavac, Jareb, 2020:52,53)*

U Kraljevini SHS nisu se poštovale političke slobode te su se neki političari, zbog svojih stavova, našli na udaru vlasti. To je osobito došlo do izražaja nakon uvođenja diktature kralja Aleksandra. Neki pravaši napustili su Hrvatsku i emigrirali u susjedne zemlje (Italiju, Mađarsku i Austriju). Zauzimali su se za stvaranje samostalne i nezavisne hrvatske države bez obzira na sredstva koja bi se u tu svrhu upotrijebila. (...) Hrvatska stranka prava nije priznavala monarhiju, a uvođenje šestosiječanjske diktature još je više ogorčilo pravaše. Smatrali su da hrvatsko pitanje nikada neće biti riješeno mirnim putem i dogovorima. Ante Pavelić u strahu od uhićenja emigrirao je u Italiju. Ondje je osnovao organizaciju koju je nazvao Ustaša – hrvatska revolucionarna organizacija. Svojim zadatkom ustaše su smatrali stvaranje samostalne i nezavisne hrvatske države, koja bi obuhvaćala i Bosnu i Hercegovinu. Također su smatrali da su za postizanje tog cilja dopuštena sva sredstva, pa i oružana borba. Naziv ustaše (ustanici) uzeli su jer su smatrali da će upravo oružanim ustankom riješiti hrvatsko pitanje. Ustaše su našli utočište u Italiji

ili Mađarskoj – državama koje nisu bile zadovoljne versajskim poretkom. (Đurić, 2014:108,111)

Također, udžbenici *Povijest 8* i *Vremeplov 8* spominju Velebitski (Lički) ustanak ističući ga kao jednu od najpoznatijih akcija ustaša. Međutim, sam ustanak nije detaljno opisan niti je objašnjen njegov kontekst. Nejasno je s kojom točnom svrhom spominju ovaj ustanak budući da ne govore puno o njemu i o njegovim okolnostima kako bi učenici ovaj događaj mogli smjestiti u povijesni kontekst.

Od srpskih udžbenika jedino autori Predrag Simić i Ivana Petrović povezuju „lični režim“ kralja Aleksandra s jačanjima navedenih organizacija. Tako navode:

Ličnom režimu kralja Aleksandra Karađorđevića snažan otpor pružile su hrvatske i probugarske opozicione grupe, kao i Komunistička partija Jugoslavije (KPJ). Njihov otpor bio je povod za uvođenje oštrih mera vlasti. Opozicione vođe su hapšene, osuđivane i upućivane na dugogodišnje zatvorske kazne. Međutim, te mere su samo podstakle delovanje opozicije. U zatvoru je uspostavljena saradnja između ustaša, makedonskih opozicionara i komunista s ciljem da se sruši lični režim kralja Aleksandra. (Simić, Petrović, 2020:131)

Također, ovaj udžbenik jedini spominje suradnju ustaša, VMRO-a i komunista.

Udžbenici *Mozaik prošlosti 8* i *Istorija 8* autora Predraga Simića i Ivane Petrović ističu ustaše kao fašistički pokret, dok svi srpski udžbenici spominju njihove ciljeve. U manjoj mjeri pišu o ustaškom pokretu te ga spominju jedino u kontekstu atentata na kralja u Marseilleu. U nastavku slijede citati u kojima možemo vidjeti navedeno. Dva udžbenika (*Mozaik prošlosti 8* i *Istorija 8* autora Simića i Petrović) definiraju pojam za lakše razumijevanje, tako da se u tom slučaju ističu definicije pojma „ustaše“.

*Ustaše: hrvatska organizacija, osnovana (...) sa ciljem da se oružanim putem izbori za Nezavisnu državu Hrvatsku, čije bi se granice nalazile na reci Drini. Ideologija ustaša je bila mešavina **fašizma** i hrvatskog ultranacionalizma (**zasnovanog na rimokatoličkim idejama**), pa je ova organizacija u Kraljevini SHS okarakterisana kao teroristička. (Pavlović, Bosnić, 2011:91)*

Pod pokroviteljstvom Benita Musolinija, italijanskog diktatora, okupili su se hrvatski politički emigranti. Njihov vođa Ante Pavelić, organizovao je hrvatski ustaški pokret, čiji je cilj bilo stvaranje samostalne i nezavisne Hrvatske. U deklaraciji ustaškog pokreta kralj Aleksandar Prvi Karadorđević bio je osuđen na smrt. (Vajagić, Stošić, 2020:120)

*Ustaše: **fašistički** pokret nastao u hrvatskoj emigraciji krajem dvadesetih godina XX veka. Bio je organizovan na vojnom principu, po uzoru na italijanske fašiste, a kasnije i na Hitlerove naciste. Ustaše su se borile za razbijanje Kraljevine Jugoslavije i osamostaljenje Hrvatske. (Simić, Petrović, 2020:128)*

Zanimljivo je kako Pavlović i Bosnić (2011) dovode ustaštvo u vezu s rimokatoličkom vjerom.

O VMRO-u jedino ne piše udžbenik autora Predraga Vajagića i Nenada Stošića. Ovaj udžbenik dosta šturo piše i o atentatu i o njegovih počiniteljima. Hrvatski udžbenici također malo pišu Vnutrašnjoj makedonskoj revolucionarnoj organizaciji, najčešće spominjući samo puni naziv organizacije i činjenica da se i ona, kao i ustaše, zalagala za raspad Jugoslavije. Udžbenik Vesne Đurić (2014:112) navodi kako se organizacija „borila za stvaranje nezavisne makedonske države“. Ta je činjenica kontradiktorna činjenicama u srpskih udžbenicima koji ovu organizaciju karakteriziraju kao probugarsku. Tako Simić i Petrović (2020:128) organizaciju objašnjavaju na način da ističu da je to „bugarska nacionalistička i teroristička organizacija koja je tajno delovala u Makedoniji i zalagala se za njeno izdvajanje iz jugoslovenske države“. Udžbenik *Mozaik prošlosti 8* (Pavlović, Bosnić, 2011:91) navodi kako se VMRO borio „za priključenje Makedonije Bugarskoj, koristeći metode terorizma“.

O atentatu udžbenici pišu dosta faktografski, sažeto i jednostavno iznoseći iste ili slične informacije (atentata i organizatore atentata te tko je bio ubijen). Hrvatski udžbenici kao organizatore atentata navode ustaše i VMRO, dok srpski udžbenici *Mozaik prošlosti 8* i *Istorija 8* Predraga Simića i Ivane Petrović navode kako su Italija, Mađarska (i Njemačka prema *Istoriji 8*) bile umiješane u organizaciju tog događaja³⁰. Važno je napomenuti kako jedino udžbenik Predraga

³⁰„(...) uz pomoć Italije i Mađarske organizovala atentat.“ (Pavlović, Bosnić, 2011:91)

„Italija, Nemačka i Mađarska učestvovala su u organizovanju atentata na jugoslovenskog kralja.“ (Simić, Petrović, 2020:132)

Simića i Ivane Petrović piše o tome zašto je kralj Aleksandar išao u Marseille³¹ i time bolje objašnjavaju okolnosti ovog događaja te daju bolju i širu sliku okolnosti u zemlji kao i u Europi. Također, ovakvi podaci mogu pomoći da se bolje razumije kontekst događaja kao i njegovi uzroci i posljedice.

Veći jaz u činjenica koje iznose hrvatski i srpski udžbenici možemo pronaći u navedenih posljedicama atentata nego u činjenicama o samom atentatu. Kao neposredna i najvažnija posljedica atentata na kralja Aleksandra ističe se organizacija Namjesništva koje je upravljalo zemljom u ime maloljetnog kraljevog sina, Petra II. Karađorđevića. Politiku Namjesništva hrvatski i srpski udžbenici opisuju na različite načine. Udžbenici *Tragom prošlosti 8* (Erdelja, Stojanović, 2018) i *Vremeplov 8* (Đurić, 2014) navode kako je Namjesništvo nastavilo s politikom centralizma, unitarizma i srpske hegemonije³². Vesna Đurić (2014:112) ide i korak dalje te navodi kako su „umjesto obećanih demokratskih sloboda, u zemlji uvedene mjere koje su podsjećale na fašističke režime“ te kako se Jugoslavija „počela politički udaljavati od Francuske i počela se približavati fašističkim zemljama Italiji i Njemačkoj“.

S druge strane, oba srpska udžbenika nazvana *Istorija 8* stanje u državi nakon uspostave Namjesništva prikazuju drugačije od hrvatskih udžbenika. Autori Predrag Simić i Ivana Petrović (2020:132) navode:

„Lični režim kralja Aleksandra i pokušaj stvaranja jugoslovenske nacije još više su produbili jaz između Srba i Hrvata i zemlja se našla u dubokoj krizi. Stanje je bilo nepovoljno i u Evropi, kojom se širio talas fašizma i nacizma.“

U ovom citatu vidimo referiranje na činjenicu koju su hrvatski udžbenici već mnogo puta prije naglasili, a to su neprijateljski odnosi Hrvata i Srba u Kraljevini. Autori Predrag Vajagić i Nenad Stošić stanje u Kraljevini su opisali detaljnije i s većim naglaskom na hrvatsku oporbu. Iako hrvatski udžbenici ističu da je to bilo razdoblje opresije i srpske prevlasti, autori Vajagić i Stošić (2020: 120) navedeno razdoblje prikazuju kao doba jačanja hrvatske oporbe:

³¹„Jačanje nacizma u Nemačkoj i fašizma u Italiji tridesetih godina XX veka bilo je povod da Jugoslavija i Francuska dodatno učvrste savezničke veze. Kralj Aleksandar je u posetu Francuskoj pošao radi pregovora s njenom vladom i ministrom spoljnih poslova Lujem Bartuom, koji je bio poznat kao protivnik Hitlera.“ (Simić, Petrović, 2020:132)

³²„Namjesništvo je odmah dalo na znanje da ne namjerava ništa bitno mijenjati te se nastavilo s politikom zasnovanom na centralizmu, unitarizmu, i srpskoj prevlasti.“ (Erdelja, Stojanović, 2018:86)

„Namjesništvo je nastavilo politiku centralizma i velikosrpske hegemonije.“ (Đurić, 2014:112)

„U novim okolnostima političke stranke obnovile su svoju delatnost. Opozicione partije tražile su promenu Oktroisanog ustava i rešavanje hrvatskog pitanja. Suprotstavljajući se vladi, HSS je nastojao da ostvari nacionalne interese, dok su srpske stranke težile obnovi demokratije.“

Problematika rešavanja hrvatskog pitanja savršen je uvod za teme o kojima je riječ u idućem potpoglavlju budući da se ono orijentira na zahtjeve Hrvata u Kraljevini i osnivanje Banovine Hrvatske.

4.5. Hrvatsko pitanje i njegovo rješenje (osnivanje Banovine Hrvatske)

Iako je prethodno potpoglavlje započelo priču o problemima u hrvatsko-srpskim odnosima, u ovom potpoglavlju su oni još detaljnije analizirani. Konkretnije, u ovom potpoglavlju riječ je o uzrocima loših odnosa Srba i Hrvata u Kraljevini, načinu na koji udžbenici prikazuju okolnosti hrvatskog naroda u državi te na koji način objašnjavaju proces dogovora između vlade i HSS-a o rješavanju hrvatskog pitanja. Na koncu, analiziran je način na koji udžbenici ističu odredbe i odluke koje su donesene Sporazumom Cvetković-Maček te posljedice Sporazuma koje se u udžbenicima ističu. Najveći fokus u tom su aspektu udžbenici dali reakcijama na nastanak Banovine Hrvatske, tako da su i one analizirane.

Kao i do sada, hrvatski udžbenici detaljnije pišu o okolnostima hrvatskog naroda u Kraljevini Jugoslaviji, objašnjavajući hrvatsko pitanje i dajući uvod u njegovo rješavanje. Udžbenik *Tragom prošlosti 8* (Erdelja, Stojanović, 2018:86) definišu hrvatsko pitanje kao „skup neriješenih problema zbog kojih je Hrvatska bila u neravnopravnom položaju u zajedničkoj državi“. I ovaj, ali i drugi hrvatski udžbenici ističu zbog kojih su okolnosti bili u nepovoljnom položaju u državi (podjela na oblasti i kasnije na banovine, nesazivanje Hrvatskog sabora, policijski progoni, diktatura, zabrana uporabe nacionalnih simbola i imena, zabrana rada političkih stranaka). Kao glavnog vođu pokreta za rješavanje hrvatskog pitanja ističu HSS i Vladka Mačeka, posebice nakon što je diktatura ukinuta i rad stranaka obnovljen. Hrvatski udžbenici grade narativ na temelju kojeg je do rješavanja hrvatskog pitanja došlo zbog krize u državi (nastale nakon smrti kralja Aleksandra) te zbog sve većeg jačanja HSS-a koji je od vlade u Beogradu zahtijevao ravnopravniji položaj u državi. Tako se navodi:

„Utjecaj HSS-a u Hrvatskoj je rastao (...). Takva snažna potpora birača, kao i sve složenija međunarodna situacija prisilili su vladu na pregovore.“ (Erdelja, Stojanović, 2018:86)

Niz događaja u prethodnom razdoblju pokazao je da se takvo stanje neće moći održati i da će režim morati prionuti rješavanju tzv. hrvatskog pitanja i dati Hrvatima određene ustupke. (...) Ipak je HSS kao središnja hrvatska politička snaga nastojao potaknuti ozbiljne pregovore s jugoslavenskim režimom. (...) Tijekom 1938. i 1939. unutarne i međunarodne okolnosti išle su u prilog sklapanju političkog sporazuma državnih vlasti s Hrvatima. Napeto stanje u političkom odnosima među europskim zemljama dalo je naslutiti ubrzano približavanje rata, što je ujedno značilo i veliku opasnost za državu opterećenu unutarnjim sukobima. Sve je to prisililo kneza Pavla na ozbiljne pregovore s Hrvatima. (Bekavac, Jareb, 2020:56,57)

„Okolo HSS-a kao najjače oporbene stranke okupili su se i pripadnici drugih stranaka u zajedničkoj borbi protiv velikosrpske hegemonije i političkih nasilja u zemlji.“ (Đurić, 2014:110)

Kako je Mačekov utjecaj u narodu bio iznimno velik, važnost pregovora uvidio je i knez Pavle. Vanjskopolitičke prilike također su prisiljavale beogradski režim na popuštanje i rješavanje hrvatskog pitanja. (...) Prijetila je opasnost od izbijanja sukoba širih razmjera. Stoga su Velika Britanija i Francuska savjetovale Kraljevini Jugoslaviji da riješi unutarnje probleme i ojača svoj vanjskopolitički položaj. (Đurić, 2014:113)

Možemo primijetiti da udžbenik Vesne Đurić ističe savjete Velike Britanije i Francuske da Jugoslavija riješi svoje unutarnje probleme, a kao jedan on najvažnijih se svakako ističe hrvatsko pitanje. Stjepan i Mario Jareb navode napetu europsku političku situaciju kao pokretača pregovora Pavla s Hrvatima. Sličan narativ možemo vidjeti u srpskim udžbenicima. Način na koji je došlo do rješavanja hrvatskog problema opisan je većinom na način da je bilo sugerirano od strane jugoslavenskih saveznika. Drugim riječima, jačanje HSS-a i Mačekove uloge na političkoj sceni se ne spominju. Na neki način, moguće je steći dojam kako je rješavanje hrvatskog pitanja opisano kao nešto što se moralo napraviti, a ne nešto što je vlada u Beogradu napravila svojom slobodnom voljom.

„Vlada u Londonu iskoristila je prijateljske veze s knezom Pavlom Karađorđevićem za jačanje svog uticaja u Jugoslaviji. Ona je podsticala rešenje hrvatskog pitanja, jer je osnovu stabilnosti Jugoslavije videla u uspostavljanju ravnoteže između Srba i Hrvata.“ (Vajagić, Stošić, 2020:121)

„[Velika Britanija] je nameravala da ukloni Stojadinovića i da nađe rešenje za srpsko-hrvatski sukob koji je slabio Jugoslaviju i njenu moguću ulogu u predstojećem ratu.“ (Simić, Petrović, 2020:133)

Nadalje, hrvatski udžbenici orijentirani na probleme koji su bili prisutni u državi te na konačnu spremnost vlade Dragiše Cvetkovića za dogovor s Mačekom. S druge strane, srpski udžbenici su spominju vlade Stojadinovića i Cvetkovića te njihov „zadatak“ da riješe hrvatsko pitanje³³.

O samom osnivanju Banovine Hrvatske i hrvatski i srpski udžbenici pišu dosta faktografski, navodeći kad je sklopljen Sporazum, tko ga je sklopio, koje su bile njegove odredbe te koji prostor je Banovina Hrvatska obuhvaćala. Neki udžbenici donose sažetiji, a neki opširniji opis promjena u državi koje su nastale osnivanjem Banovine Hrvatske. O samim posljedicama osnivanja Banovine Hrvatske ne govori se puno. Fokus se većinom stavlja na reakcije stanovništva na osnivanje Banovine Hrvatske te nadolazeći rat koji je onemogućio uspostavu Banovine Hrvatske u njenom punom smislu, kako je zamišljeno po Sporazumu Cvetkovića i Mačeka. Hrvatski udžbenici većinom ističu činjenicu da je Banovinom Hrvatskom srušen centralizam i unitarizam u državi, dok srpski udžbenici većinom naglašavaju neke od „negativnih“ aspekata uspostave Banovine. Tako navode sljedeće:

„Vođa HSS Vladko Maček je smatrao da je ovo tek početak u ostvarivanju hrvatskih interesa, kako u procesu državnog osamostaljenja, tako i u novim teritorijalnim zahtevima prema Bosni i Vojvodini.“ (Pavlović, Bosnić, 2011:92)

³³ Osim prethodno navedenih citata, možemo spomenuti i ove:

„Pregovori s tadašnjim predsjednikom vlade Milanom Stojadinovićem nisu bili uspješni te su prekinuti. Knez Pavle smjenjuje Stojadinovića. Novi je predsjednik vlade, Dragiša Cvetković, obnovio pregovore s Mačekom.“ (Erdelja, Stojanović, 2018:86)

„I nakon smrti Stjepana Radića Hrvatska seljačka stranka, predvođena Vladkom Mačekom, zauzimala se za promjenu položaja Hrvatske. Tražila je od Beograda da se riješi hrvatsko pitanje te da Hrvatska dobije veća prava unutar zajedničke države.“ (Đurić, 2014:110)

„Jedan od važnijih zadataka Milana Stojadinovića kao predsjednika vlade bio je da reši hrvatsko pitanje.“ (Vajagić, Stošić, 2020:120)

„U unutrašnjoj politici opredelila se za popuštanje i sporazumevanje s hrvatskim stranaka, ali ipak nije uspela da ih uključi u vladu pošto je njihov uslov bila promena ustava.“ (Simić, Petrović, 2020:132)

„Srpski narod koji je živeo u Banovini Hrvatskoj nije dobio autonomiju.“ (Vajagić, Stošić, 2020:121)

„Nova banovina bila je najveća teritorijalna celina u državi, imala je svoj sabor (skupštinu) i široku autonomiju. Stvaranje Banovine Hrvatske dodatno je poremetilo ravnotežu u Kraljevini Jugoslaviji.“ (Simić, Petrović, 2020:131)

Same reakcije na osnivanje Banovine hrvatski udžbenici opisuju na način da navode i hrvatske i srpske skupine koje su se protivile Sporazumu Cvetković-Maček. Udžbenik *Povijest 8* autora Stjepana Bekavca i Marija Jareba ističe i komuniste koji su se također protivili ovom Sporazumu. S druge strane, srpski udžbenik *Mozaik prošlosti 8* reakcije na Sporazum ne spominje, *Istorija 8* autora Predraga Vajagića i Nenada Stošića reakcije fokusira na srpsko stanovništvo, a *Istorija 8* Predraga Simića i Ivane Petrović (2020:131) ukratko ističe i ustaše i komuniste kao protivnike Sporazuma, no napominje kako je nezadovoljstvo „naročito bilo izraženo u Srbiji“. Budući da je ova tema jedna od osjetljivijih i kontroverznijih tema analiziranih u ovom radu, u nastavku slijede citati kako bi se detaljnije pokazalo na koji način udžbenici prikazuju reakcije stanovništva na osnivanje Banovine Hrvatske. Istaknut će se neke rečenice koje su autorici rada zapele za oko kao različite u svakom od udžbenika. Odnosno, tvrdnje koje se pojavljuju samo u tom udžbeniku, a vezane su za reakcije na osnivanje Banovine Hrvatske.

„Za razliku od ustaša, koji su smatrali da je Hrvatska Sporazumom dobila premalo, dio srpskih političara tvrdio je da je Hrvatska dobila previše i time **dovela Srbiju u podređen položaj** u državi, a Kraljevinu Jugoslaviju usmjerila k rasulu.“ (Erdelja, Stojanović, 2018:89)

„Srpske političke stranke mahom su se izjasnile protiv Sporazuma smatrajući da su njime **iznevjereni srpski nacionalni planovi** o stvaranju Velike Srbije.“ (Bekavac, Jareb, 2020:58)

*Od teritorija koje je Hrvatska „unijela“ u prvu Jugoslaviju u sastav Banovine Hrvatske nisu ušli Boka kotorska i područje istočnog Srijema. (...) Brojni srpski političari i javni djelatnici smatrali su da je Hrvatska previše dobila te da sporazum Cvetković-Maček vodi državu u rasulo. Pod geslom „**Srbi na okup**“ tražili su stvaranje srpske jedinice od preostalih istočnih banovina. Time su izražavali velikosrpske stavove. (Đurić, 2014:114)*

*Iako su se u okviru hrvatske federalne jedinice našle i neke teritorije koje **nikada nisu bile u sastavu hrvatske države**, vođa HSS Vladko Maček je smatrao da je ovo tek početak u*

ostvarivanju hrvatskih interesa, kako u procesu državnog osamostaljenja, tako i u novim teritorijalnim zahtevima prema Bosni i Vojvodini. (Pavlović, Bosnić, 2011:92)

Deo teritorija koji je ušao u sastav Banovine u Sremu i Bosni, većinski je bio naseljen Srbima. Budući da su Hrvati dobili autonomiju, a da je teritorija Slovenije bila obuhvaćena Dravskom banovinom, traženo je formiranje treće, srpske jedinice. Posebno se isticala inicijativa Srpskog kulturnog kluba. (...) Pod parolama Srbi na okup i Jaka Srbija – jaka Jugoslavija, klub je tražio grupisanje srpskih nacionalnih snaga i prostora. (Vajagić, Stošić, 2020:121)

U citatima možemo vidjeti kako hrvatski udžbenici *Tragom prošlosti 8* i *Povijest 8* ističu da osnivanjem Banovine Hrvatske propadaju planovi o Velikoj Srbiji, dok hrvatski udžbenik *Vremeplov 8* i srpski udžbenik *Istorija 8* (Vajagić, Stošić) naglašavaju zahtjeve Srba za osnivanjem srpske jedinice i to uz podršku Srpskog kulturnog kluba. Prostor koji je Banovina obuhvaćala Vesna Đurić komentira na način da ističe kako nisu svi prijašnji hrvatski teritoriji bili ujedinjeni u Banovinu. Suprotno tome, srpski udžbenici *Mozaik prošlosti 8* i *Istorija 8* (Vajagić, Stošić) navode kako su u teritorij Banovine Hrvatske ušli i teritoriji koji su bili hrvatski i na kojima je većinom živjeli srpskom stanovništvu.

4.6. Vanjska politika, gospodarstvo, kultura, društvo, umjetnost, znanost i sport Kraljevine Jugoslavije

Mogli bismo reći da ova tema obuhvaća sva ostala područja kojima se udžbenici bave. Kao glavna područja istaknule su se vanjska politika (posebice odnos Jugoslavije i Italije) te ekonomske prilike u Kraljevini. Stoga će najviše riječi biti o ovim temama. Vanjsku politiku države hrvatski i srpski udžbenici obrađuju na vrlo različit način. Hrvatski udžbenici veliki fokus stavljaju na rješavanje Jadranskog pitanja (sporazume između Kraljevine SHS i Italije oko teritorija istočnog Jadrana). S druge strane, srpski udžbenici prikazuju širu sliku vanjske politike države, njezine odnose sa susjedima te kao najvažniju činjenicu jugoslavenske vanjske politike ističu savezništvo s Francuskom.

Hrvatski udžbenici o vanjskoj politici pišu isključivo o odnosima s Talijanima i o njihovom iredentizmu. Objašnjavaju proces kojih se rješavalo Jadransko pitanje, Rapalski i Rimski ugovor

(iz 1924.) kao i posljedice tih ugovora. Kad pišu o posljedicama ugovora, žestoko kritiziraju talijansku vlast na tom području zbog talijanizacije koja je provedena na dobivenim područjima. Talijanizaciju spominju sva tri hrvatska udžbenika – najmanje o njoj piše *Tragom prošlosti* 8, a najviše *Vremeplov* 8. U nastavku slijedi nekoliko citata kojima se spomenuto najbolje oslikava.

„Gubitak Rijeke bio je izuzetno težak udarac za hrvatsko gospodarstvo. (...) Oko pola milijuna Hrvata i Slovenaca koji su, ne svojom voljom, ušli u sastav Kraljevine Italije bilo je izloženo snažnoj talijanizaciji (nasilno mijenjanje prezimena, ukidanje hrvatskih razreda u školama).“ (Erdelja, Stojanović, 2018:71,72)

*Okupirana su i mjesta koja nisu bila obuhvaćena Londonskim ugovorom. Talijanske su snage u mnogim mjestima (primjerice u Zadru) nastupile kao predstavnice Antante te su najavile poštovati hrvatsko stanovništvo. Od toga nije bilo ništa, a talijanska je vojska ubrzo uvela **strog okupacijski režim** koji je imao za cilj pretvaranje okupiranih krajeva u talijansku zemlju te njihovo konačno priključenje Italiji. Raspuštena su sva hrvatska tijela vlasti, a lokalna vlast povjerena je isključivo lokalnim Talijanima. (...) Rijeka je u [Rapalskim] ugovorima proglašena slobodnom državom, iako su u njoj vlast zapravo i dalje držali Talijani. (...) U svim krajevima pod Italijom talijanski je bio službeni jezik, a nacionalno tlačenje i teško gospodarsko stanje pojačali su nezadovoljstvo hrvatskog stanovništva. (...) Stanje se je za hrvatsko stanovništvo osobito pogoršalo nakon što su na vlast u Italiji došli fašisti. Oni su postupno zabranili javnu uporabu hrvatskog jezika, a donijeli su i odredbe o promjeni „smiješnih“ hrvatskih imena i prezimena u talijanska. (Bekavac, Jareb, 2020:46,47)*

*Iako su se Talijani morali odreći velikog dijela teritorija koji su okupirali, Hrvatska je izgubila važan dio obale. Rapalskim ugovorom dogovoreno je da će Rijeka biti samostalna i nezavisna država, no stvarnu vlast u njoj imali su Talijani. (...) Sklapanjem Rapalskog ugovora Italija je dobila **velik dio hrvatskog i slovenskog teritorija, na kojem je živjelo više od pola milijuna Hrvata i Slovenaca**, koji je postao dijelom Kraljevine Italije. Na pripojenom području talijanske vlasti su provodile talijanizaciju. Nametali su talijanski jezik kao službeni, mijenjali su nazive mjesta te imena i prezimena ljudi (čak i umrlih), ukidali su hrvatske i slovenske škole, a otvarali su talijanske, zatvarali su hrvatske kulturne ustanove. Uz to su Hrvati i Slovenci bili izloženi otvorenim fizičkim napadima i*

maltretiranjima, a oduzimana im je i imovina. (...) Osim što je bilo nacionalno, kulturno i politički zapostavljano, hrvatsko i slovensko stanovništvo nije bilo ravnopravno ni u razvoju gospodarstva. Cilj takve politike bio je da se domaće stanovništvo iseljava, a u velikom broju doseljeni su Talijani. Situacija se osobito pogoršala kad su vlast u Italiji preuzeli fašisti. Njihova je politika bila nedemokratska i nasilna. (Đurić, 2014:91,92)

Možemo primijetiti kako i *Povijest 8* i *Vremeplov 8* ističu slične činjenice: nasilnu talijanizaciju većinskih hrvatskih i slovenskih područja, maltretiranja i napade, neravnopravnost hrvatskog i slovenskog stanovništva naspram Talijanima te na koncu činjenicu da se stanje pogoršalo dolaskom fašista na vlast. Niti jedan udžbenik ne ulazi u detalje i ne objašnjava točno i detaljno zbog čega se stanje pogoršalo dolaskom fašista.

Srpski udžbenici odnose s Talijanima spominju granično, ne previše detaljno, dosta šturo i bez objašnjavanja posljedica sporazuma Kraljevine SHS i Italije. U njihovim udžbenicima daje se općenitiji pregled vanjskopolitičkih odnosa pa tako udžbenici *Istorija 8* autora Predraga Vajagića i Nenada Stošića te *Istorija 8* autora Predraga Simića i Ivane Petrović ističu saveze vanjskopolitičke saveze koje je Kraljevina sklapala – Balkanski pakt i Malu Antantu³⁴. Zanimljivo je što navedeni savezi nisu spomenuti u hrvatskim udžbenicima. U udžbeniku *Mozaik prošlosti 8* vrlo je malo prostora posvećeno vanjskoj politici, pa autori Pavlović i Bosnić (2011:86) ističu samo države s kojima je Kraljevina SHS graničila te činjenicu da su sve granične države „izuzev Grčke, imale su pretenzije prema njenim teritorijama“. Druga dva udžbenika vanjskopolitičke prilike opisuju tako da ističu već navedene saveze, spominju vrlo jako savezništvo s Francuskom te, kao i udžbenik *Mozaik prošlosti 8*, naglašavaju sporove sa susjednim zemljama.

Što se tiče savezništva s Francuskom, udžbenik autora Predraga Simića i Ivane Petrović detaljnije objašnjava potrebe i važnost ovog savezništva, dok udžbenik Predraga Vajagića i Nenada Stošića savezništvo ukratko ističe. Navedeno je moguće uočiti u sljedećim citatima:

³⁴ „Pod pokroviteljstvom [Francuske] stvoren je savez između Kraljevine SHS, Čehoslovačke i Rumunije – Mala Antanta. Da bi se smanjio uticaj Italije na Balkanskom poluostrvu, kralj Aleksandar Prvi Karađorđević, podstakao je stvaranje vojnog saveza Balkanskih država. Februara 1934. godine stvoren je Balkanski pakt, koji su činile Kraljevina Jugoslavija, Grčka, Rumunija i Turska.“ (Vajagić, Stošić, 2020:119)

„Strah od povratka dinastije Habzburg i obnove Austrougarske navela je Kraljevinu SHS, Čehoslovačku i Rumuniju da 1920. i 1921. godine, u vidu međunarodnih ugovora, sklope savez poznat pod nazivom Mala Antanta, koji je uživao naklonost Francuske. Imperijalizam Musolinijeve Italije i bugarski revanšizam bili su povod da Kraljevina Jugoslavija, Grčka, Rumunija i Turska 1934. godine sklope Balkanski pakt.“ (Simić, Petrović, 2020:131)

„Oslonac u spoljnoj politici kralj Aleksandar Prvi Karađorđević tražio je u savezu sa silama pobednicama u Prvom svetskom ratu. Naročito jako savezništvo postojalo je s Francuskom.“ (Vajagić, Stošić, 2020:119)

Od samog nastanka, Kraljevina SHS/Jugoslavija bila je usmerena na Francusku i sledila je njenu politiku u Evropi. Takvo opredeljenje nastalo je na temelju francusko-srpskih veza krajem XIX i početkom XX veka, naročito zbog čvrstog savezništva u dramatičnim godinama Prvog svetskog rata. Podrška Francuske bila je neophodna i u rešavanju krupnih spoljnopolitičkih problema, pre svega u odnosima s Mađarskom, Bugarskom i Italijom. S druge strane, i Francuskoj je bila potrebna podrška zemalja koje su bile njeni saveznici u Prvom svetskom ratu, jer je u međuratnom periodu ostala sama na evropskoj političkoj sceni kao čuvar Versajskog poretka. (Simić, Petrović, 2020:131)

Vidljivo je da Predrag Simić i Ivana Petrović ističu važnost savezništva s Francuzima i zbog rješavanja odnosa s drugim državama. To nas dovodi do zadnjih podataka o vanjskoj politici koje srpski udžbenici ističu. Udžbenik Predraga Simića i Ivane Petrović kao najvažniji vanjskopolitički spor Kraljevine SHS ističe odnos s Italijom. Iako se u nekoliko rečenica opisuje ovaj spor, no je dosta sažetije obrađen nego u hrvatskim udžbenicima.

Veći deo tih sporova rešen je na Versajskoj konferenciji i kasnijim mirovnih sporazumima s državama koje su izgubile Prvi svetski rat. Najteže političke sporove Kraljevina SHS imala je sa Italijom. Ona je na osnovu tajnog Londonskog ugovora iz 1915. godine polagala pravo na Istru, Rijeku, većinu jadranskih ostrva i Dalmaciju do Trogira. Američki predsednik Vilson je na zahtev Mihajla Pupina odbacio Londonski ugovor. Posebnim sporazumom potpisanim između Kraljevine SHS i Italije regulirana je granica između dve države. (Simić, Petrović, 2020:127)

Iz citata vidimo da „posebni sporazum“ (drugim riječima: Rapalski ugovor) nije uopće objašnjen, nije navedeno što je Kraljevina Italija, a što Kraljevina SHS dobila ovim sporazumom, koje su bile posljedice sporazuma, kako je i kada došlo do sklapanja sporazuma i sl.

S druge strane, udžbenik Predraga Vajagića i Nenada Stošića spominje nekoliko vanjskopolitičkih sporova u sažetom obliku, ističući teritorij koji je bio problematičan i državu s kojom se Kraljevina SHS sporila. I ovaj udžbenik ističe spor s Italijom, ali o njemu piše manje detaljno.

Na granicama su često izbijali sukobi jer su naoružani albanski odredi upadali na teritoriju Kraljevine SHS. Bugarska je ostala trajni neprijatelj Kraljevine SHS zbog svojih aspiracija prema Makedoniji. Odnosi s Mađarskom bili su opterećeni njenom težnjom za revizijom mirovnog ugovora kojim je izgubila teritorije Bačke, Banata i Baranje. Tokom prvih godina postojanja Kraljevina SHS suprotstavila se Italiji u njenim težnjama da prodre na Balkansko poluostrvo. Napetosti oko granice su se nastavile pošto je Italija tražila još dalmatinske obale. Kraljevina SHS tražila je Istru, deo bivšeg austrijskog primorja koji je anektirala Italija. Istra je bila važna jer je u njoj živeo znatan broj slovenačkog i hrvatskog stanovništva. (Vajagić, Stošić, 2020:114)

Možemo primijetiti da i udžbenik Predraga Vajagića i Nenada Stošića također ističe činjenicu da su Talijani okupirali područja koja su bila naseljena slovenskim i hrvatskim stanovništvom. No, ovaj udžbenik ne nastavlja dalje priču o prisilnoj talijanizaciji hrvatskih i slovenskih područja, ustanova, imena...

Ekonomske prilike su prikazane na sličan, no ne na u potpunosti isti način u hrvatskim i srpskim udžbenicima. Iako i hrvatski i srpski udžbenici u sklopu ekonomskih prilika pišu većinom o neravnopravnom razvoju industrije u zemlji, hrvatski udžbenici naglašavaju kako je Srbija bila među nerazvijenijim područjima te, shodno tome, da se u nerazvijena područja više ulagalo, dok su više svote novaca u državnu blagajnu plaćali razvijeniji krajevi, među kojima je bila i Hrvatska. Stoga možemo reći da su se hrvatski udžbenici orijentirali na kritiku ekonomskih politika u Kraljevini SHS, budući da ističu dominaciju Srba i u tom aspektu državne politike. Tako sva tri hrvatska udžbenika ističu nepravedan način na koji je provedena promjena valute iz austrougarskih kruna u dinare:

„U Srbiji se rabio dinar, a u područjima koja su bila dijelom Austro-Ugarske – kruna. Određeno je da zajednička valuta bude dinar (...) Pri označavanju je vlasnicima novca oduzimana 20% vrijednosti novčanica kao državna pristojba.“ (Erdelja, Stojanović, 2018:73)

„Najočitiji oblik pljačke dogodio se pri zamjeni austrougarskih kruna za jugoslavenske dinare, pri čemu je za jedan dinar trebalo izdvojiti četiri krune.“ (Bekavac, Jareb, 2020:45)

„Kad je austro-ugarska kruna 1919. povučena iz opticaja, morala se zamijeniti, ali tako da se za jedan dinar moralo dati i do četiri krune.“ (Đurić, 2014:100)

Iako svi udžbenici navode ovu „krađu“, samo udžbenik *Tragom prošlosti* 8 objašnjava zašto se ovakav proces zamjene valuta može smatrati prevarom. Druga dva kao da su zaboravila naglasiti da je to bila neravnopravna zamjena budući da jedan dinar nije vrijedio četiri krune. No, ne zaboravljaju napomenuti kako su hrvatski dijelovi u Kraljevini bili među najrazvijenijima, iako se u njih ulagalo manje novca nego u Srbiju i Crnu Goru. Tako hrvatski udžbenici o ekonomskim prilikama u Kraljevini navode sljedeće:

*Načelno je agrarna reforma državna mjera kojom se zemlja želi pravednije preraspodijeliti. Međutim, zbog nedosljednosti i propusta u provedbi izazvala je brojna osporavanja. Pri dodjeli zemlje uglavnom su bolje prolazili srpski seljaci (pogotovo tzv. solunaši – oni koji su se tijekom rata borili na Solunskom bojištu). Time nisu mijenjani samo vlasnički odnosi nego i nacionalni sastav pojedinih dijelova Hrvatske. Nezadovoljstvo je stvarala i nejednaka gospodarska politika vodstva zemlje. Ona je uzrokovala žestoke napade oporbe na centralistički državni ustroj. Naime, uz opravdanje da je potrebno gospodarski obnoviti ratom opustošena područja (tj. Srbiju i Crnu Goru), država im je davala razne privilegije, počevši od neravnopravna porezna opterećenja pa sve do oslobađanja od carine, poreza, trošarine itd. (...) Neujednačenost i neravnopravnost gospodarskog razvoja prisutna je od trenutka ujedinjenja. (...) Gospodarski su prednjačili dijelovi koji su prije ujedinjenja bili u sastavu Austro-Ugarske Monarhije. **Srbija i Crna Gora gospodarski su zaostajale** za sjeverozapadom zemlje. (...) Hrvatska je, uza Sloveniju, prednjačila u industriji, trgovini i bankarstvu. Primjerice, Prva hrvatska štedionica bila je najjača banka u zemlji. (...) **Zagreb** je bio **industrijski najrazvijeniji grad** u državi. (Erdelja, Stojanović, 2018:73-74,78-79)*

*Slovenija i Hrvatska bile su najrazvijeniji krajevi te su u većini gospodarskih grana prednjačile pred ostalima. Režim je nizom mjera nastojao promijeniti takvo stanje. Većina ulaganja izdvajana je za srpsku industriju, povoljne kredite mogli su dobiti srpski poduzetnici, dok se razvoj ostalih krajeva nije poticao. (...) Ipak, Hrvatska je bila najrazvijeniji dio Kraljevine Jugoslavije, što je omogućilo priljev kapitala u banke, a **Zagreb** je postao **gospodarsko središte** Kraljevine. (Bekavac, Jareb, 2020:45,54)*

Agrarnom reformom trebao se riješiti problem siromašnih seljaka bezemljaša i onih koji su imali malo zemlje. No država je najveći dio zemlje (osobito u istočnoj Slavoniji i

Vojvodini) dodijelila Srbima i Crnogorcima, ratnim veteranima iz vremena Prvoga svjetskog rata („solunaši“). Agrarna reforma obuhvaćala je i unutarnju kolonizaciju iz brdovitih i nerazvijenih krajeva u ravničarske predjele, čime se mijenjala etnička struktura stanovništva. (...) Prilikom stvaranja Kraljevstva SHS bile su uočljive velike gospodarske razlike između dijelova teritorija koji su ušli u zajedničku državu. **Srbija je bila gospodarski nerazvijena, s vrlo slabom industrijom i prometnim vezama.** Područja koja su nekada bila u Austro-Ugarskoj bila su razvijenija, posebice Slovenija i Hrvatska. **Zagreb se izdizao kao središte industrije i trgovine, a bio je i jak novčani centar.** Svi dijelovi zemlje morali su uplaćivati porez u zajedničku državnu blagajnu. Slovenija i Hrvatska, kao najrazvijeniji dijelovi zemlje, morale su plaćati najveći porez. Novac iz državne blagajne investiran je potom u razvoj industrije, poljodjelstva i gradnju prometnica u cijeloj zemlji. Najveći dio novca ulagan je u razvoj Srbije i glavnog grada Beograda. (Đurić, 2014:100,101)

Iz navedenih citata možemo primijetiti da svi udžbenici ističu Zagreb kao gospodarsko središte Kraljevine i najrazvijeniji i najveći centar države. Također, udžbenici se slažu u činjenici da je podjela sredstava za obnovu i razvoj u državi bila nepravedna i neravnopravno raspoređena. Udžbenik *Vremeplov 8* dodatno naglašava nezadovoljstvo ekonomskim politikama u to doba nazvavši podnaslov „Zapostavljanje Hrvatske i Slovenije“. Time ističe otvoreno neslaganje i kritiku prema gospodarskoj politici tadašnjeg režima. Također, kad se piše o ekonomskim prilikama, hrvatski udžbenici su dosta orijentirani na hrvatske prostore, kao što smo primijetili, ističući Zagreb kao industrijski centar, spominju „zapostavljanje“ hrvatskih dijelova na račun jugoistočnih dijelova zemlje, ne pričaju o gospodarskim prilikama u cijeloj Kraljevini, već je sve prikazano kroz prizmu utjecaja gospodarskih politika na hrvatske dijelove Kraljevine.

Od srpskih udžbenika, *Mozaik prošlosti 8* ne piše o ekonomskim prilikama u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Udžbenik *Istorija 8* autora Predraga Vajagića i Nenada Stošića o gospodarskom stanju Kraljevine piše dosta faktografski. Kao i kod prijašnjih tema, i kod ekonomskih prilika nam ovaj udžbenik donosi jedan sažet, no pregledan opis gospodarskih prilika u cijeloj Kraljevini. Također, pristup gospodarskim prilikama u ovom je udžbeniku različit od ostalih jer nam ovaj udžbenik jedini donosi potpuni pregled gospodarskog stanja u zemlji. Tako autori Vajagić i Stošić (2020:115-116, 121) navode:

Kraljevina SHS bila je poljoprivredna zemlja. Više od četiri petine stanovništva bavilo se zemljoradnjom i stočarstvom. Prema poljoprivrednoj proizvodnji, Kraljevina je zaostajala za drugim zemljama. (...) Industrija je bila slabo razvijena i u njoj je preovlađivao strani kapital. Ulagalo se u one grane privrede koje su najbrže vraćale uloženi kapital. Najrazvijenije su bile tekstilna i prehrambena industrija, kao i rudarska proizvodnja. Glavnicu iznosa činile su sirovine i poluproizvodi, koji su plaćani vrlo malo, a uvozili su se gotovi proizvodi po visokim cenama. Zbog toga je Kraljevina SHS bila ekonomski zavisna od stranog kapitala. (...) U društveno-ekonomskom pogledu, prema evropskim merilima, to je bila zaostala zemlja. Vladajući krugovi nisu imali planski pristup modernizaciji zemlje. Takvo stanje bilo je posledica istorijskih okolnosti u kojima je kasno došlo do oslobođenja od strane vlasti. Unutar nje postojalo je više kulturnih područja koja nisu bila na istom stepenu razvitka.

Vidimo se da autori Vajagić i Stošić samo rubno referiraju na razlike u razvoju koje su bile prisutne u Kraljevini SHS, no ne ističu više detalja o tome, već samo navode kako su navedene ekonomske razlike bile posljedica različitog povijesnog razvoja krajeva. No, drugi udžbenik istog naziva (*Istorija 8*) autora Predraga Simića i Ivane Petrović se na ovaj problem više osvrće. No, zanimljivo je kako ovaj udžbenik ne ističe eksplicitno Srbiju kao zemlju koja je bila nerazvijena u Kraljevini SHS. Već štoviše, uz pomoć navedenih podataka daje se zaključiti kako je Srbija bila među razvijenijim krajevima. Tako, dok hrvatski udžbenici kao nerazvijenije krajeve ističu Srbiju i Crnu Goru, autori Simić i Petrović ističu druge dijelove kao najnerazvijenije:

*U privrednom pogledu, najrazvijenije su bile Slovenija, Hrvatska i današnja **Vojvodina**, a najnerazvijenije današnja **Bosna i Hercegovina, Kosovo i Metohija i Makedonija**. Stoga je jedna od prvih mera Kraljevine SHS bila poljoprivredna reforma, kojom je zemlja veleposednika preraspodeljena seljacima. Privredna zaostalost Kraljevine SHS je u vreme njenog nastanka bila povećana velikim razaranjima tokom Prvog svetskog rata. Ratna razaranja najveća su bila u Srbiji, koja je u ratu izgubila 1/4 stanovništva i čak 3/5 svoje predratne privrede. (...) Teritorijalni raspored industrije takođe je bio neravnomeran. Najveći dio bio je raspoređen u Sloveniji, Hrvatskoj i **Srbiji**, a Makedonija i Crna Gora posle Prvog svetskog rata gotovo da nisu ni imale industrijska postrojenja. Slična situacija bila je i u pogledu **saobraćajnih veza**, koje su bile **najrazvijenije** na nekadašnjim*

austrougarskim teritorijama i u Srbiji, dok Crna Gora nije imala železničke veze ni sa ostalim delovima zemlje. (Simić, Petrović, 2020:135)

Posebno je zanimljivo što su činjenice koje navode Simić i Petrović u direktnoj suprotnosti s činjenicama koje navodi Vesna Đurić. Naime, u prethodno navedenom citatu možemo vidjeti da Vesna Đurić (2014:101) ističe kako je Srbija bila „gospodarski nerazvijena, s vrlo slabom industrijom i prometnim vezama“, dok Simić i Petrović jasno ističu kako je Srbija bila jedno od mjesta s najvećom koncentracijom industrijskih postrojenja u državi te s dobrim prometnicama.

Ostalim temama kao što su kultura, vjerske prilike, književnost, umjetnost, sport i sl. udžbenici se bave u manjoj mjeri. Također, vrlo je teško uspoređivati činjenice koje udžbenici ističu budući da se nisu svi udžbenici bavili svim navedenim temama. Tako primjerice hrvatski udžbenici ne pišu o vjerskim zajednicama u Kraljevini SHS dok su se neki od srpskih udžbenika bavili ovom tematikom. Zajednički faktor obrade ovih tema je svakako etnocentristički pristup kreiranju sadržaja. U skladu s tim, hrvatski udžbenici većinom ističu hrvatske književnike, umjetnike, sportske klubove, osnivanje radijskih stanica u Hrvatskoj i slično, dok srpski udžbenici većinom ističu srpske autore, umjetnike, radijske postaje i sportske klubove. Iako su u srpskim udžbenicima srpski autori u fokusu, udžbenici *Istorija 8* autora Vajagića i Stošića te autora Simića i Petrović ističu i neka poznata hrvatska imena³⁵. S obzirom da je teško usporediti navedeno u nastavku je navedeno nekoliko citata koji se ističu u pojedinim udžbenicima.

Kao jedan od događaja koji je autorici rada zapeo za oko bila je 1000. obljetnica nastanka hrvatskog kraljevstva koju ističu udžbenici *Povijest 8* i *Vremeplov 8*. Dok *Vremeplov 8* taj događaj samo spominje, *Povijest 8* povezuje ovaj događaj s hrvatskim nacionalnim težnjama:

Jedan od najvećih međuratnih kulturnih događaja bila je proslava 1000. obljetnice nastanka hrvatskoga kraljevstva. Kako je u Kraljevini SHS bilo otežano isticanje hrvatske posebnosti, iskoristio se povijesni događaj koji vlasti nisu mogle zabraniti. (...) Istom je prigodom 1925. tiskana enciklopedijska knjiga Znameniti i zaslužni Hrvati kao i poznata knjiga Ferde Šišića Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara. Takvim i sličnim prigodama nastavilo se čuvanje hrvatskog identiteta. (Bekavac, Jareb, 2020:69)

³⁵„Hrvatsku književnost svojim delom obeležili su Miroslav Krleža i Gustav Krklec.“ (Vajagić, Stošić, 2020:124)
„Književnost toga vremena obeležili su (...) pisci (...) Miroslav Krleža (...) i dr.“ (Simić, Petrović, 2020:136-137)

Nadalje, istaknut ćemo ponovnu kritiku hrvatskih udžbenika na državnu politiku, ovaj puta povezanu sa sportom kojem, kako udžbenici tvrde, nije pogodovala politika jugoslavenstva. Osim toga, udžbenik *Povijest 8* koristi još jednom priliku da poveže kulturna i sportska događanja s domoljubljem i hrvatskim nacionalnim identitetom pa tako ovaj udžbenik navodi i ulogu Hrvatskog sokolskog saveza u očuvanju domoljublja kod Hrvata.

Ipak je nepovoljno stanje u kojem se našao hrvatski narod u jugoslavenskoj državi imalo utjecaj i na razvoj sporta. Posvemašna centralizacija, osobito u razdoblju šestosiječanjske diktature, naštetila je hrvatskom sportu. Sjedišta većine sportskih saveza potpuno su nasilno prebačena u Beograd, a u njima se osjetila srpska dominacija. Središta za razvoj sporta također su centralizirana u Beogradu, što je izravno pogadalo mnoge hrvatske klubove. (...) [Hrvatski Sokolski savez] je imao važnu ulogu u tadašnjem hrvatskom društvenom životu, a prednjačio je u promicanju hrvatskog domoljublja. (Bekavac, Jareb, 2020:72)

„Hrvatska sportska društva s ulaskom u prvu Jugoslaviju uglavnom su utopljena u jugoslavenska društva ili su ukinuta.“ (Đurić, 2014:118)

Slično udžbeniku *Povijest 8* i njegovom isticanju hrvatskim domoljubnih poriva, srpski udžbenik *Mozaik prošlosti 8* spominje Srpski kulturni klub i njegove ideje stvaranja srpske teritorijalne jedinice u sklopu Kraljevine Jugoslavije:

Osnovni zadatak [Srpskog kulturnog] kluba je bio briga o srpskoj kulturi. Pored toga, klub se zalagao i za obezbeđivanje srpskih teritorija i stvaranje srpske teritorijalne jedinice. Nezadovoljni granicama stvorene Banovine Hrvatske, predstavnici kluba su se zalagali za njihovu reviziju, kako bi svi Srbi živeli u jednoj državi. Projektom Srpske zemlje (...) bilo je predviđeno stvaranje srpske teritorijalne jedinice sa sedištem u Skoplju (...). (Pavlović, Bosnić, 2011:94)

Od pomalo problematičnih citata i izjava iz udžbenika istaknut ćemo dvije iz udžbenika *Istorija 8* autora Predraga Vajagića i Nenada Stošića. Prva se veže uz temu koja je sama po sebi kontroverzna: pitanje nacionalnosti Nikole Tesle. Iako su se i neki drugi od analiziranih udžbenika osvrnuli na Nikolu Teslu i njegov doprinos znanosti, autori Vajagić i Stošić su odlučili u svoj udžbenik staviti i njegovu sliku uz tekst:

„Rođen je u selu Smiljanu, u Lici. Otac mu je bio pravoslavni sveštenik. (...) Jedini je **Srbin** po kome je nazvana međunarodna jedinica mere.“ (Vajagić, Stošić, 2020:123)

Možemo smatrati pomalo kontradiktornim, a svakako zbunjujućim za učenike, to što se kao prvo navodi da je rođen u Lici (što je teritorij današnjeg Hrvatske), zatim da mu je otac bio pravoslavni svećenik (što se najčešće povezuje sa srpskim podrijetlom) te na koncu što tvrde da je Srbin. Budući da je ova problematika sama po sebi izrazito komplicirana i zahtjeva ulaženje u pitanje nacionalnih identiteta i tadašnjih etničkih granica, analiza ovog citata stat će ovdje.

Druga problematična činjenica koju udžbenik Vajagića i Stošića ističe vezana je uz vjerske prilike u Jugoslaviji i statusima vjera/crkvi u Kraljevini. Naime, udžbenik *Istorija 8* (Vajagić, Stošić, 2020:125) problematično povezuje nacionalnost i vjeru pa tako ističe da je Srpska pravoslavna crkva bila „stub srpskog naroda i poistovećivala se s dinastijom Karađorđević“ te da je ona „pokazivala potpunu lojalnost i odanost državi“. Nadalje, ističe se i kako „za razliku od Srpske pravoslavne crkve, koja je tražila zaštitu od države, Rimokatolička crkva nastojala je da svoju organizaciju i vernike izuzme od vrhovnog nadzora države“. Ovo je jedan od svakako rjeđih primjera kritičkih stavova „mi vs. oni“ u srpskim udžbenicima koji su u više slučajeva donosili samo sažet pregled faktografije. Na koncu, autori Vajagić i Stošić (2020:125) ističu kako su „odnosi između verskih zajednica bili obeleženi međusobnim nepoverenjem“ te kako „nova država nije uspela da prevažide mnogobrojne verske razlike i probleme u društvu“. Međutim, zaključuju kako su „koreni tih problema ležali u istorijskom nasleđu jugoslovenskih naroda“. No, kako su se vjerske razlike i mogle prevladati kad je vladao stav gdje se vjera automatski povezivala s nečijom nacionalnosti? A u načinu na koji su autori Predrag Vajagić i Nenad Stošić obradili temu vjerskih prilika, možemo zaključiti da je i danas takav stav prisutan u društvu (u ovom slučaju srpskom, no svakako je on vidljiv i u svakodnevnom hrvatskom društvenom životu).

5. Zaključak

Analizom 3 hrvatska i 3 srpska udžbenika povijesti za 8. razred osnovne škole koji su i danas u uporabi u navedenim državama nastojalo se zaključiti kakav narativ danas vlada u hrvatskim i srpskim udžbenicima. Detaljnije rečeno, nastojalo se utvrditi na koji način hrvatski, a na koji srpski udžbenici pišu o međuratnom razdoblju i životu u Kraljevini Jugoslaviji: koji događaji se ističu i naglašavaju, kakve uzročno-posljedične veze udžbenici naglašavaju, na koji način grade prikaz okolnosti života u Kraljevini Jugoslaviji.

Uz pomoć teorijskog dijela i prethodnih istraživanja udžbenika povijesti, utvrđen je način analize udžbenika. Također, uz pomoć prethodnih zapažanja drugih autora i istraživača nastojalo se utvrditi u kojoj mjeri su njihova zapažanja vidljiva i u udžbenicima koji se koriste u školskoj godini 2020./2021.

Analiza udžbenika provedena je kroz 6 glavnih kategorija (odnosno tema):

- 1) Raspad Austro-Ugarske i nastanak Kraljevine SHS
- 2) Unutarnja politika Kraljevine SHS do 1928. godine
- 3) Atentat u Narodnoj skupštini i posljedice (šestosiječanjska diktatura i Oktroiirani ustav)
- 4) Začetci jačanja (ekstremnih) desničarskih organizacija i atentat u Marseilleu
- 5) Hrvatsko pitanje i njegovo rješenje (osnivanje Banovine Hrvatske)
- 6) Vanjska politika, gospodarstvo, kultura, društvo, književnost, znanost i sport Kraljevine Jugoslavije

U prvoj temi, kao glavni akteri jugoslavenskog ujedinjenja navode se vlada Kraljevine Srbije, Narodno vijeće SHS te Jugoslavenski odbor. Hrvatski udžbenici dominantno naglašavaju sukobe mišljenja oko načina ujedinjenja i unutarnjeg uređenja buduće države te prevladava narativ da je ujedinjenje bilo nametnuto, odnosno neophodno. Time se koristi postupak okrivljavanja okolnosti gdje se „naša“ odgovornost prenosi na okolnosti koje nam nisu dopuštale drugačiji razvoj događaja. U srpskom narativu naglašava se osnivanje jugoslavenske države kao cilj istaknut još na početku Prvog svjetskog rata te se prvenstveno naglašava velika pobjeda Srbije u ratu kao i velika žrtva koju je ona pretrpjela za novu državu. Ovo se slaže s prethodno navedenim istraživanjima i zapažanjima autora koji ističu etnocentristički narativ u udžbenicima temeljen na slici nacije kao žrtve, no i naglašavanje njenih veličanstvenih pobjeda.

Kao što su i drugi istraživači primijetili, u analiziranim hrvatskim udžbenicima Pašić i njegova politika se negativno karakteriziraju, a režim se neprestano povezuje i karakterizira kao „srpski“ (ili „velikosrpski“).

U drugoj temi glavna stavka u hrvatskim udžbenicima je problematičnost Vidovdanskog ustava, načina na koji je donesen i uloge koju je kralj njime dobio u državnoj vlasti. Počinje isticanje stalnih uhićenja Radića i drugih pripadnika HSS-a, no teme terora „srpskog režima“ nad Hrvatima se provlače kroz čitavo razdoblje. U ovoj temi bilo je riječi i o strankama koje su djelovale u Kraljevini SHS, a na najproblematičniji način su prikazani Radikali. Dok srpski udžbenici ističu etnocentristički stav da su se Radikali zalagali za srpske nacionalne interese, hrvatski udžbenici žestoko kritiziraju politiku stranke ističući njezine „velikosrpske“ ideje.

Atentat na Stjepana Radića analiziran je u trećoj temi. Kao što je bio slučaj i u udžbenicima iz prošlih razdoblja, i u današnjim je udžbenicima prisutno povezivanje organizacije atentata s državnim vrhom Kraljevine SHS, iako se to izravno ne spominje u svim hrvatskim udžbenicima. Kao posljedice atentata analizirali su šestosiječanjska diktatura i novi ustav. Pomalo je problematično što se u udžbenicima *Istorija 8* autora Petrovića i Simić te *Mozaik prošlosti 8* autora Pavlovića i Bosnića diktatura kralja Aleksandra naziva „lični režim kralja Aleksandra“. Time kao da se nastoji ublažiti činjenica da je Aleksandar uveo diktaturu. Naravno, u hrvatskim je udžbenicima kritizirana i diktatura, ali i kasniji Ustav uz stav da je Oktroirani ustav samo ozakonio Aleksandrovu diktaturu. Možemo primijetiti da je u hrvatskim udžbenicima i dalje prisutan stav Hrvata kao žrtvi prve Jugoslavije, kao onih što su jedini patili u toj državi. Prisutan je i izrazito hrvatsko orijentiran pogled na Kraljevinu Jugoslaviju, ne ističu se tuđe perspektive, već samo jedna – hrvatska.

Uz temu koja obrađuje atentat u Marseille, obrađene su i desničarske organizacije koje se javljaju u Jugoslaviji u to doba. Kao posebno problematičnu istaknut ćemo ustašku organizaciju. Dok srpski udžbenici vrlo odlučno ustaše definiraju kao fašistički pokret, hrvatski udžbenici to zaobilaze na način da ističu kako je ustaše pomagala talijanska vlada, no zaboravljaju napomenuti da je tada ta vlada bila fašistička. Ovdje je riječ o očitom selektivnom izostavljanju određenih povijesnih činjenica kako se slika hrvatske nacije ne bi ukaljala. No, još je problematičnije što se i danas u Hrvatskoj ustaštvo nedovoljno karakterizira kao „fašističko“, a ovaj prikaz u udžbenicima

ne pridonosi tome da učenici i mladi ljudi shvate što ustaštvo kao pokret u svojoj osnovi je. To potvrđuju rezultati istraživanja navedenog u uvodu ovog rada.

U preposljednjoj temi govori se o osnivanju Banovine Hrvatske. Ova je tema sadržavala dosta kontradiktornih stavova. Osnovna teza u srpskim udžbenicima jest da su Hrvati bili problem u državi, ističu se njihovi separatistički stavovi, a na osnivanje Banovine Hrvatske gleda se kao na nešto što je bilo nametnuto od strane stranih saveznika države, a ne nešto što je državna vlast na svoju ruku donijela. Hrvatski narativ je dominantno iz perspektive žrtve u državi, koja je Banovinom Hrvatskom dobila samo dio onog što je željela.

U posljednjoj temi najviše je vidljiv etnocentristički stav pristupu gradivu: i hrvatski i srpski udžbenici ističu dominantno hrvatske, odnosno srpske, autore, književnike, umjetnike, sportske klube i sl. Jedina razlika leži u tome što se u srpskim udžbenicima većinom kroz naslove tih nastavnih jedinica implicira da će biti riječ o kulturu, sportu, vjeri, gospodarstvu u cijeloj Jugoslaviji, dok hrvatski udžbenici jasno ističu da se u tim nastavnim jedinicama obrađuje kulturna, gospodarska, sportska povijest Hrvatske. U srpskim udžbenicima u nastavnim jedinicama o društvu Kraljevine Jugoslavije problematično se vjera povezuje s nacionalnosti i vlasti te se učenicima ugrađuju stavovi kako je SPC bila jedina istinska, državno priznata crkva što nadalje navodi na zaključak o srpskim temeljima Kraljevine SHS, dok se rimokatolička vjera povezuje s ustaštvom i ističe se njezino protivljenje državi.

U konačnici, možemo zaključiti kako općenito hrvatski udžbenici o međuratnom nacionalnom razdoblju više pišu od srpskih, na većem je broju stranica obrađen taj sadržaj. Također, hrvatske udžbenike možemo okarakterizirati kao više kritični nastrojene prema vlasti u Kraljevini SHS, dok u srpskim udžbenicima prevladava faktografija uz, pomalo suptilne, etnocentrističke stavove, većinom o slavi i žrtvi Kraljevine Srbije na čijim je temeljima izgrađena Kraljevina SHS. Uz to, oni su kritični orijentirani prema Hrvatima i njihovim težnjama separatizmu, iako se to u manjoj mjeri spominje nego li kritika vlasti u hrvatskim udžbenicima. U udžbenicima se većinom koriste tehnike preuveličavanja određenih događaja ili izostavljanja određenih činjenica, ponekad su uzročno-posljedične veze navedene na način da se nastoji okriviti druge ili pak okolnosti za određene događaje kako se ne bi okaljala slika nacije. Nije da se u udžbenicima mogu naći izmišljene ili lažne činjenice, no uz pomoć onog što se naglašava i ističe, a onog što se tek šturo spominje dolazi se do različitih zaključaka u srpskim i hrvatskim udžbenicima. Takvi zaključci,

bazirani na povijesti sukoba Hrvata i Srba u Kraljevini Jugoslaviji (a i u drugim razdobljima), ne pridonose procesu suradnje i pomirenja ovih dviju država, već samo potiču nove stereotipe i razlike među narodima koji su u udžbenicima prikazani kao narodi u vječnom sukobu.

Što nam budućnost donosi teško je reći budući da će obje države doživjeti promjenu udžbenika povijesti već iduće školske godine (2021./2022.). U novim katalogima u Hrvatskoj odobrena su četiri nova udžbenika (MZO, 2021), dok je u Republici Srbiji odobreno čak 9 novih udžbenika (MPN, 2021a). Reakcije učitelja i stručnjaka kao i javnosti morat ćemo pričekati do prvih mjeseci sljedeće školske godine, no neki su se već osvrnuli na sadržaj novih udžbenika. Tako ekstremistički list Hrvatski tjednik i autor, profesor povijesti Saša Zamboni (2021), otvoreno kritiziraju nove udžbenike navodeći ih kao „skandalozne i protuhrvatske“ u kojima je vidljiva „projugoslavenska kulturna revolucija“ i „tzv. balkanska multiperspektivnost“. S druge, srpske, strane, obrazovna politika kao da kreće unazad – naime predsjednik Aleksandar Vučić i ministar prosvjete Branko Ružić planiraju za školsku godinu 2022./2023. uvesti nove udžbenike povijesti, srpskog jezika i geografije i to jedinstvene udžbenike državnog izdavača (Zavoda za udžbenike) (Andrić, 2021). Kao razlog za to ističu važnost pažljivog odabira sadržaja udžbenika za nacionalni identitet srpskog naroda³⁶. Ovakve reakcije i promjene ne pridonose procesu pomirenja ovih dviju nacija. Posebice se tu ističe srpska planirana reforma udžbenika – ponovni monopol države koja će sama pisati povijest u svrhu „očuvanja srpskog identiteta“ svakako nije poželjan put obrazovne politike u današnjem vremenu. Umjesto da spoznamo da je vrijeme za narativ pomirenja ovih dviju nacija putem multiperspektivnog pristupa i odbacivanja etnocentrističkog pogleda u udžbenicima, kao da idemo korak unazad. Primjer iz kojeg bi svakako nešto mogli naučiti jest zajednički francusko-njemački udžbenik koji je poslužio i nekim drugim država da pokrenu raspravu o izradi takvog udžbenika. Pokušaja za to bilo je i na našim područjima³⁷, no potrebna je veća volja i spremnost povjesničara i autora udžbenika da ovakve promjene prihvate i primijene na udžbenike,

³⁶„Važno je da sačuvamo srpski identitet, ćirilicu i našu istoriju, da istu istoriju i geografiju učimo i zajedno učinimo sve što možemo da se sačuva srpski identitet, jezik i pismo.“ (Ružić; MPN, 2021b)

„Kao i predsednik Vučić smatram da je važno da sadržaji udžbenika za predmete koji su važni za naš nacionalni identitet moraju da budu pažljivo birani i dostupni mladim generacijama.“ (Ružić; MPN, 2021c)

³⁷*Joint History Project* koji je omogućio objavljivanje 4 zbirke povijesnih izvora o najosjetljivijim temama s Balkanskog područja (Osmansko Carstvo, Nacije i nacionalne države, Balkanski ratovi, Drugi svjetski rat) (Stojanović, 2013) te dodatak udžbenicima *Jedna povijest, više historija* koji omogućava učenicima multiperspektivni pristup događajima raspada Jugoslavije i Domovinskog rata (Dubljević, 2007).

jer će se upravo kroz njih javno mišljenje i kolektivno sjećanje malo po malo mijenjati prema putu pomirenja ove dvije nacije i mirnog suživota bez kontroverzi.

6. Literatura

6.1. Primarni izvori

- 1) Bekavac, S., Jareb, M. (2020). *Povijest 8*. Zagreb: Alfa.
- 2) Đurić, V. (2014). *Vremeplov 8*. Zagreb: Profil.
- 3) Erdelja, K., Stojanović, I. (2018). *Tragom prošlosti 8*. Zagreb: Školska knjiga.
- 4) Pavlović, Z., Bosnić, J. (2011). *Mozaik prošlosti 8*. Beograd: BIGZ.
- 5) Simić, P., Petrović, I. (2020). *Istorija 8*. Beograd: Novi Logos.
- 6) Vajagić, P. M., Stošić, N. (2020). *Istorija 8*. Beograd: Klett.

6.2. Sekundarni izvori

- 1) Andrić, V. (2021). Šta će prethoditi izradi jedinstvenih udžbenika? *Danas*. <https://www.danas.rs/drustvo/sta-ce-prethoditi-izradi-jedinstvenih-udzbenika/> (20.6.2021.)
- 2) Agičić, D., Najbar-Agičić, M. (2007). 1918. – ostvarenje vjekovnih snova, geopolitička nužnosti ili kobna pogreška: Postanak Kraljevstva SHS u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu. U: Cipek, T., Milosavljević, O. (ur.), *Kultura sjećanja 1918: Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti* (str. 203-213). Zagreb: Disput.
- 3) Assman, J. (2006). Kultura sjećanja. U: Brkljačić, M., Prlenda, S. (ur.), *Kultura pamćenja i historija* (str. 45-78). Zagreb: Golden Marketing.
- 4) Baketa, N., Bovan, K., Matić Bojić J. (2021). *Istraživanje političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola u Republici Hrvatskoj* [Istraživački izvještaj za 2021. godinu]. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- 5) Cipek, T. (2007). Politike povijesti u Republici Hrvatskoj: Od „puška puče“ do „Hristos se rodi“. U: Cipek, T., Milosavljević, O. (ur.), *Kultura sjećanja 1918: Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti* (str. 13-26). Zagreb: Disput.

- 6) Dubljević, M., ur. (2007). *Jedna povijest, više historija: dodatak udžbenicima s kronikom objavljivanja*. Zagreb: Profil.
- 7) Đurašković, S. (2008). Politike povijesti: pregled razvoja discipline u Hrvatskoj i Slovačkoj. *Politička misao*, 45(3-4), str. 201-220. <https://hrcak.srce.hr/37885> (23.2.2021.)
- 8) Fisher, S. (2006). *Political Change in Post-Communist Slovakia and Croatia: From Nationalist to Europeanist*. New York: Palgrave Macmillan.
- 9) Ignjatović, A. (2007). Vizija identiteta i model kulture: Srpske pravoslavne crkve izvan granica Srbije 1918-1941. U: Cipek, T., Milosavljević, O. (ur.), *Kultura sjećanja 1918: Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti* (str. 167-191). Zagreb: Disput.
- 10) Katalog obveznih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava za osnovnu školu, gimnazije i srednje strukovne škole od školske godine 2014./2015. (2014). *Ministarstvo znanosti i obrazovanja*. <https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/enika-i-pripadajucih-dopunskih-nastavnih-sredstava-za-osnovnu-skolu-gimnazije-i-srednje-strukovne-skole-od-skolske-godine-2014-2015/1032> (20.3.2021.)
- 11) Katalog odobrenih udžbenika za školsku godinu 2021./2022: osnovna škola (2021). *Ministarstvo znanosti i obrazovanja*. <https://mzo.gov.hr/vijesti/ministarstvo-znanosti-i-obrazovanja-objavljuje-katalog-odobrenih-udzbenika-za-osnovnu-skolu-gimnazije-i-srednje-strukovne-skole-za-sk-god-2021-2022/4352> (20.6.2021.)
- 12) Katalog udžbenika za četvrti i osmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja: udžbenici za nastavu na srpskom jeziku (2021). *Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja*. <http://www.mpn.gov.rs/udzbenici/?lng=lat> (20.6.2021.)
- 13) Katalog udžbenika za predškolsku ustanovu i osnovnu školu odobrenih za školsku 2015/2016. godinu (2015). *Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja*. <http://www.mpn.gov.rs/udzbenici/?lng=lat> (20.3.2021.)
- 14) Koren, S. (2009). Nastava povijesti između historije i pamćenja. U: Bosto, S., Cipek, T. (ur.), *Kultura sjećanja 1945: Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti* (str. 239-263). Zagreb: Disput.
- 15) Koren, S. (2012). *Politika povijesti u Jugoslaviji: Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*. Zagreb: Srednja Europa.

- 16) Najčešća pitanja i odgovori (2019). *Škola za život*. <https://skolazazivot.hr/najcesca-pitanja-i-odgovori/> (20.3.2021.)
- 17) Milosavljević, O. (2007). Metodološke pretpostavke istraživanja nacionalnih stereotipa: Primer: 1918 – „oslobodioci“ i „poraženi“. U: Cipek, T., Milosavljević, O. (ur.), *Kultura sjećanja 1918: Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti* (str. 43-52). Zagreb: Disput.
- 18) Ministar Ružić podržava inicijativu predsjednika Vučića (2021). *Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja*. <http://www.mpn.gov.rs/ministar-ruzic-podrzava-inicijativu-predsednika-vucica/> (20.6.2021.)
- 19) Pavasović Trošt, T. (2018). Ruptures and continuities in nationalhood narratives: reconstructing the nation through history textbooks in Serbia and Croatia. *Nations and Nationalism*, 24(3), str. 716-740. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/nana.12433> (13.4.2021.)
- 20) Pavasović Trošt, T., Mihajlović Trbovc J. (2020). Identity Politics in History Textbooks in the Region of the Former Yugoslavia. U: Giessler, C., Semanich, H. (ur.), *The Višegrad Four and the Western Balkans: Framing Regional Identities* (str. 197-230). Baden-Baden: Nomos. https://www.researchgate.net/publication/338485929_Identity_Politics_in_History_Textbooks_in_the_Region_of_the_Former_Yugoslavia (4.5.2021.)
- 21) Petrović, N. (2007). Kolektivna sećanja i perspektive poslekonfliktne modernizacije: Sociopsihološko gledište. U: Cipek, T., Milosavljević, O. (ur.), *Kultura sjećanja 1918: Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti* (str. 93-107). Zagreb: Disput.
- 22) Petrungraro, S. (2009). *Pisati povijest iznova: Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*. Zagreb: Srednja Europa.
- 23) Srbin i Srbijanac. *Jezični savjetnik*. <https://jezicni-savjetnik.hr/?fbclid=IwAR3nmvZyofc3RvRq1kbBfoTFWucpiDGTweUd5aFdt8xayGU46gJA2BBcdc> (13.4.2021.)
- 24) Stojanović, D. (2007). Kob 1918: Priče o nastanku Jugoslavije u srpskim udžbenicima istorije. U: Cipek, T., Milosavljević, O. (ur.), *Kultura sjećanja 1918: Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti* (str. 195-201). Zagreb: Disput.

- 25) Stojanović, D. (2007). Konstrukcija prošlosti – slučaj srpskih udžbenika istorije. *Genero*, 10-11, str. 51-61. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=89478> (12.2.2021.)
- 26) Stojanović, D. (2013). Sećanje protiv istorije. Udžbenici istorije kao globalni problem. *Beogradski istorijski glasnik*, 4, str. 185-204.
- 27) Stojanović, D. (2015). Udžbenici istorije u Srbiji. U: Forum za tranzicijsku pravdu (ur.), *Udžbenici istorije u post-konfliktnim društvima: Obrazovanje za pomirenje?* (str. 44-46). Fond za humanitarno pravo. <http://www.hlc-rdc.org/?p=31326> (12.2.2021.)
- 28) Šuica, M. (2011). Udžbenici, obrazovni standardi i nastava povijesti – perspektive za inovativnu nastavu povijesti u Srbiji. *Povijest u nastavi*, 22(2), str. 137-144. <https://hrcak.srce.hr/120412> (7.2.2021.)
- 29) Švigir, D. (2018). Slika „drugoga“: predodžbe o Srbima u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu od 1990. do 2012. godine. *Historijski zbornik*, 71(1), str. 105-134. <https://hrcak.srce.hr/217161> (15.5.2021.)
- 30) Telebak, M. (2015). Srpski i srbijanski. *Pismenica*. <https://www.pismenica.rs/jezicke-nedoumice/srpski-ili-srbijanski/> (13.4.2021.)
- 31) Tomljenović, A. (2012). Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu. *Povijest u nastavi*, 10(19), str. 1-32. <https://hrcak.srce.hr/117176> (12.3.2021.)
- 32) Turkalj, J. (2007). Hrvatska u sastavu Kraljevstva SHS 1918. godine u hrvatskim udžbenicima povijesti za gimnazije i srednje strukovne škole (2006/2007). U: Cipek, T., Milosavljević, O. (ur.), *Kultura sjećanja 1918: Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti* (str. 215-242). Zagreb: Disput.
- 33) Zajednički rad dva ministarstva na pripremi udžbenika za nacionalne predmete (2021). *Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja*. <http://www.mpn.gov.rs/zajednicki-rad-dva-ministarstva-na-pripremi-udzbenika-za-nacionalne-predmete/> (20.6.2021.)
- 34) Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi. *Narodne novine*, 64/20 (2020). <https://www.zakon.hr/z/317/Zakon-o-odgoju-i-obrazovanju-u-osnovnoj-i-srednjoj-%C5%A1koli> (13.4.2021.)

- 35) Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju. Službeni glasnik RS, 10/19 (2019). <http://www.mpn.gov.rs/dokumenta-i-propisi/zakonski-okvir/?lng=lat> (13.4.2021.)
- 36) Zakon o udžbenicima. Službeni glasnik RS, 27/18 (2018). <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-udzbenicima.html> (20.3.2021.)
- 37) Zakon o udžbenicima i drugim obrazovnim materijalima za osnovnu i srednju školu. Narodne novine, 116/2018 (2018). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_12_116_2288.html (20.3.2021.)
- 38) Zamboni, S. (2021). Novoodobreni udžbenici povijesti za 8. razred skandalozni su protuhrvatski pamfleti. *Hrvatski tjednik*, str. 33-35.

7. Prilozi

1) Tablica 1: Analizirani udžbenici